

HÍD Természetesnek látszik-e az az esztétikai következmény, amely Lukács aktív forradalmi munkájából következett? Logikus-e, szükségszerű-e, hogy a XX. század eleven szellemét oly kitűnően elemző és művészetét jellemző „idealista“ Lukács, a harmincas években már a XVIII-XIX. században találja magát, megtagadva azt a kortárs-irodalmat, amelynek pedig természetszerűen elméletírója lehetett volna?

TARTALOMMUTATÓ

- | 441 | *Bori Imre* LUKÁCS GYÖRGY ÉS A MAGYAR IRODALOM
- | 464 | *Danilo Pejović* A SOKAT VITATOTT LUKÁCS GYÖRGY
- | 502 | *Tamás Attila* POLEMIKUS GONDOLATOK LUKÁCS GYÖRGY ESZTÉTIKÁJÁRÓL
- | 509 | *Major Nándor* DÉL
- | 523 | *Fehér Kálmán* TRILÓGIA
- | 533 | *Mészöly Miklós* PORKOLÁB-VÖLGY
- | 537 | *Danilo Kiš* versei
- | 542 | *Laták István* versei
- | 545 | *Simon István* versei
- | 547 | SZEMLE (*Major Nándor, Bori Imre, Tomán László és Fehér Kálmán* jegyzetei)
- | 556 | KRÓNIKA

Képzőművészeti mellékletünk: *Vojin 'Bakić* művei

HÍD IRODALMI, MŰVE-
SZETI ES TÁRSADALOM-
TUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
/ ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXIX. ÉVFOLYAM. 1965.
4. SZÁM ÁPRILIS. /
SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ACS KÁROLY (FŐ- ES FE-
LELŐS SZERKESZTŐ), BO-
RI IMRE, FEHÉR KÁLMÁN
(SZERKESZTŐ), MAJOR
NÁNDOR, VUKOVICS GÉZA

LUKÁCS GYÖRGY ÉS A MAGYAR IRODALOM

Bori Imre

I.

Lukács György viszonyulása a magyar irodalomhoz gyakorlati természetű, irodalompolitikai jellegű volt, részvétele a magyar irodalmi közéletben pusztán abból a tényből következett, hogy életének egyes szakaszaiban Magyarországon tartózkodott, s így teljesen esetlegesnek kell látnunk azokat a Lukács-tanulmányokat, amelyek a magyar irodalomról szólnak, hiszen ezeknek nincs meg az az elméleti szükség-szerűségük, amelyek például német irodalmi tanulmányait jellemzik. Ezek akkor is elkészülhettek volna, ha Lukács nem magyarországi születésű lett volna, amazokban sem a felfedező kedv, sem az elméleti tapasztalat vagy igazolás lehetősége nem csillan fel.

Lukács György nem lett a modern magyar irodalomnak a kritikusa, elméleti forrásai másutt keresendők, s alkalmazni sem a magyar irodalomra alkalmazta tapasztalatait, elméleti meglátásait. Annál sajnálatosabb tény ez, mert Lukács fellépése egybeesett a XX. századi magyar irodalom nagy virágkorával, s a modern magyar irodalomnak máig sincs olyan mélyen látó kritikusa, aki a magyar irodalomhoz az esztétikai kultúra rendszerével közeledett volna, elméletileg is igazolva azt. A Nyugat-nemzedéknek „nagy szerkesztője” volt — Osváth Ernő, de ez a szerkesztő nem tudta a Nyugat székértáborába szervezni a korszak legmélyebb esztétikus-elméjét. Megdőbbentően kevés ugyan is az, amit a *Nyugatban* Lukács publikált.

Lukács magyar irodalmi szereplése intermezzojellegének okait meddő lenne kutatnunk most — Lukács életpályájának tüzetes rajza adhatná meg erre a feleletet, s gondolati útjának alakulása magyaráz-

hatná meg, hogy Lukács György és a magyar irodalom termékeny találkozásai miért maradtak el. Ami mélyebb elemzés nélkül is kitetszik, az az, hogy Lukács még oly csekélynek mondható részvétele sem volt folyamatos: az emigrációk igen jól kivethető szakaszokra tagolták viszonyát a magyar irodalomhoz. Tanulmányunkban három ilyen szakaszt különböztetünk meg: az első a Lukács fellépésétől a forradalmakig tartó majd két évtized, a második a két háború közötti időszakot jelenti, a harmadik pedig a negyvenes évek magyar irodalmát foglalja magában.

II.

Lukács György fellépése a magyar irodalomban a szó legszorosabb értelmében gyakorlati, szervező és harcos irodalompolitikái jellegű tett — a Budapesti Thália Társaság megszervezése volt. „Ezerkilencszázhárom őszén vetette fel Lukács György egy modern színpad megalakításának a tervét, akkori elgondolása szerint a bécsi Dramatischer Verein-nek mintájára” — írta 1934-ben Benedek Marcell, s ugyanő *Naplómat olvasom* című művében (Bp. 1965) színesen, hangulatosan is megrajzolja a Thália megalakítása ötletének születését: „A hajón a színházakra terelődött a szó. Ez most a leggyakoribb témánk. Sokat járunk színházba és rendszeren bosszankodunk mindenben: előadott és elő nem adott darabokon, játéktíluson, rendezésen. Úgy érezzük, hogy a Nemzeti Színház megállt valahol 1850-nél, a Vígszínház 1880-nál — az egyikben modoros, éneklő beszéd uralkodik, a másikban olyan naturalizmus, amely minden darabot ugyanazzal a »természetességgel« pörget le, akár illik hozzá, akár nem. Igazán modern darabot egyik sem mer játszani; a Nemzeti Színház Ibsen Nórájáig jutott el, a Vígszínház kipróbált hatású franciákból él.

— Az állami és az üzleti színház mindenütt a világon ezt csinálja — mondja Gyuri. — Csakhogy a franciáknál, németeknél vannak avantgardista színházak, s azoknak az eredményeit lassan átveszik a többiek is...” A lelkes avantgardista a színház és a dráma megszállottja. „Modern dráma tervét hordozza magában” és egy baconi nyáron meg is írja, s éppen ezért az sem lesz meglepő, ha a Thália számára Paul Mongré: Becsületének orvosa című szatírját ő fordítja le, akárcsak Ibsen Vadkacsáját. Hogy ki volt Mongré, a Thália krónikásainak (Katona Ferenc és Dénes Tibor: A Thália története, Bp. 1954) sem sikerült kideríteniök, ám érdekesnek tartják, hogy „az íróról még a darab fordítója, Lukács György sem tesz említést a néhány évvel később írott *A modern dráma története* című összefoglaló művében”, de két évre rá, amikor a Vadkacsa fordítására vállalkozik (a fordítás „jól hangzó” volt, állapította meg az egykori kritika), már e nagy lélegzetű műre készülődik, s választásában az avantgarde-ra törekvés is szerepet játszott, hiszen a cél: a polgári drámairodalom volt, ahogy Lukács írta: „a modern dráma mint polgári dráma”, ennek az eszménynek pedig Hebbel mellett a másik csillaga éppen Ibsen, s a Vadkacsát Lukács Ibsen pályája nagy fordulataként jellemzi, amelyben „megírja — utolsó — világnézet-változásának, vagy inkább kibonta-

kozásának történetét és lényegét". Nem kell tehát csodálkoznunk, hogy a Thália műsorán az Ibsen-drámák az uralkodók (Solness építőmester, Nóra, Vadkacsa, Kísértetek), s hogy színre kerül Hebbel Mária Magdolnája éppen úgy, mint Strindberg Apa című műve, vagy Gorkij Éjjeli menedékhelye és Hauptmann Henschel fuvarosa is.

Lukács tapasztalatai a Tháliában egy életre szólóak lehettek, s hogy figyelme tartósan ezután a magyar irodalomnál nem állapodott meg, szubjektív gyökerei ezekbe a tapasztalatokba kapaszkodnak. A Thália története ugyanis a magyar avantgarde tragikomédiájának a története is: azok az elemi akadályok, amelyek működésük útjában álltak, arra figyelmeztettek, hogy meghonosítani, és kitermelni modern művészeti törekvéseket Magyarországon szinte lehetetlen, hogy az Ady emlegette „magyar Ugar” sokkal szívósabb, mint a lelkes fiatalok gondolták. A Thália külföldi programja ugyan lényegében realizálható volt, fordító is akadt, színészek is jelentkeztek, ám az eredeti bemutatók nem igazolták a hozzájuk fűzött reményeket: a modern magyar drámát nem sikerült életre keltetniök.

A *modern dráma fejlődésének története* című művének (Bp. 1911) bevezetőjében Lukács nem mulasztja el megemlíteni, hogy könyve fogantatása mennyire művészeti politikai közszereplésével van összefüggésben: „Határokat csak abstrakciók segítségével lehet teremteni, és így ez a könyv, amely a legkézzelfoghatóbban gyakorlati, dramaturgiai és rendezői problémákból nőtt ki, mindig erősebben elméleti lett. Az 1904—1907. években mint a Thália-társaság egyik vezetője, darabok kiválasztása, rendezése stb. körül éltem át az ebben a könyvben érintett kérdéseket és csak mikor le kellett írni őket, amikor minden egyes kérdést mélyebb okokra és törvényszerűségekre akartam visszavezetni, akkor lett csak elméletivé a könyv és fogalmivá megírásának módja. Mindazonáltal teljesen az életből nőttek és azzal szorosan összefüggőnek érzem ezt a könyvet...”

Szempontunkból Lukácsnak ez a vallomása kétszeresen is fontos, hiszen nemcsak arról van szó benne, hogy megvizsgálja és elméleti általánosításaival meghirdesse a modern dráma lehetőségének és szükségességének a problémáját, hogy a dráma „ennek az időnek tragikus visiója adaequat kifejezésére találjon” — a világirodalom síkján, amelyről könyve tulajdonképpen szól, hanem azt is megvizsgálja és megmutatja, miért nem lehetséges modern magyar drámairodalom, s hogy miért nem lehet, vagy miért problematikus a magyar drámairodalom általában is.

Lukács már ebben az időben eljegyezte magát a „polgár tragédiája” problémájával, s így nemcsak Hobellel, a „modern tragédia megalapozójával” és Ibsennel, „a polgári tragédia megteremtésének kísérletezőjével”, tehát a „heroikusnak” minősített korszak nagyjával, hanem a regényíró Thomas Mann-nal is, tehát elmékedésének azzal az irányával, amely szükségszerűen a drámától már elvezettetett.

Az elmélet szerelmese a magyar drámai hagyománnyal nem tudott mit kezdeni, hiszen könyve elméleti részében lefektetett követelményeire egyetlen magyar dráma sem adhatott pozitív feleletet. A dráma „szociális viszonyait” vizsgálva, arra a kérdésre, hogy „milyen időkben és mennyiben lehetséges a dráma?”, azt kellett felelnie pl. hogy

„nem lett dráma Németországban, hol a küzdelemben a feudalizmus győzött”. Könyve utolsó fejezetében, amely a magyar drámairodalomról szól, ugyanezt állapítja meg: „Egypár ok persze így is világosan áll előttünk. Mindenekelőtt a sociológiai: a polgári osztály ideáljainak az a tragikus önmaguk ellen való fordulása, amelyet, mint a modern tragikumfelfogás lelki gyökerét különböző stádiumaiban végigkísértünk az egész elmúlt századon, nálunk — a polgárság gazdasági és kulturális fejletlensége miatt — nem nyilvánulhatott meg ilyen formákban”. Hozzátehetjük azt is, hogy Magyarországon a polgárság lényegében nem is folytatott komoly küzdelmet a feudalizmus ellen, s hogy Lukács képletét használjuk, azt mondhatnánk, hogy a magyar drámának, ha ez nem mondana ellent a dráma megszületése belső logikájának, a „feudális osztály ideáljainak tragikus önmaga ellen való fordulásából” kellett volna megszületnie, s hogy olyan korok kedveztek, ha igen kis impulzusokkal is, amelyekben a magyar nemességnek ez „az önmaga ellen fordulása” megnyilatkozott, így a reformkor hajnalán és a romantika teljesedése idején, valamint a Világos utáni évtizedekben. De ugyanezeket a mozzanatokat kellene felemlenünk akkor is, amikor a magyar regényirodalom ilyen problémáit vizsgálánánk.

Jellemző azonban, hogy az oly erudícióval dolgozó szerző Katonában és Madáchban ezt a szempontot nem veszi észre, hanem méltatásuknál a bölseleti elem hiányait állapítja meg elsősorban: „A filozófiai cultura hiánya tette lehetetlenné, hogy a magyar dráma legigazibb és legmélyebb talentumai kifejlődjenek s hassanak: Katona és Madách. Mind a kettőnek élete munkája magában is, hatásában is töredék maradt. A legnagyobb érzéki erejű és a legelvontabban gondolkodó, gondolatokat látó drámaíróink mellett és körül nem keletkezett semmi, ami belőlük indult volna ki, ami folytatta volna, amit ők megkezdték...” S mivel Katona és Madách műve a dráma Lukács megfigyelte törvényszerűségeit „megkerülte” éppen a gondolatíság szervező munkájának hiányai miatt, Lukács „epikai építmény”-nek minősíti ezeket a műveket, anélkül, hogy e drámatípus variánsát mélyebben elemezné. A struktúrák nagy értéke nem tartja izgalmasnak a sajátos drámatípust, mert ő a tiszta képletek szerelmese és tisztelője. S ha el is mulasztotta a magyar drámaírás tipológiáját kidolgozni, Katona-jellemzésében a magyar drámairodalom általános sajátosságait írja le, amelyek világirodalmi szemmel, tehát a tiszta képletek szempontjából nézve hibák és fogyatékoságok: „Katona a múlt század egyik legnagyobb drámaírói talentuma volt. Nyelvének kemény, zord pathosa igazán drámai. Emberei — felesleges lyrai elágyulások és pszichológiai finomkodások nélkül — költői étellel teliek. De már az emberi és történelmi problémát ő sem volt képes organikusán egységesíteni: embert és hátteret, lelki és politikai tragédiát csak a személyek azonos volta kapcsolta össze; tehát végső analysisében epikai az egész építmény...”

A „megérzékítés” e szempontja szerint Az ember tragédiája sem dráma Lukács mértékével, hiszen benne „művésziileg külön van gondolat és megérzékítése”, azaz benne is egy primitív epikai szellem munkája figyelhető meg, amely a magyar drámát, Katonától szinte

napjainkig, Németh László történelmi drámáiig is, át- meg átjárja. Lukács éppen ezért a magyar dráma „hőskorszakából” Katonán és Madáchon kívül csak még Teleki László Kegyencéről és Vörösmarty Mihály Csongor és Tündéjéről emlékezik meg. A Kegyenc szerinte a „legerősebb az igazi dráma felé közeledésben”, a Csongor és Tünde pedig „a magyar dráma legelőbb, talán egyetlen igazán organikus alkotása”, melynek „styláris actualitása ma sem szűnt meg, sőt talán sohasem volt olyan nagy, mint ma, amikor mindenfelé a dráma egy része a phantastikus, platonistikus, antitragikus mesedráma felé igyekszik...”

Ami ezek után következett, annak csak „inkább culturalis és nemzeti, mint irodalmi jelentősége van...”. A színpadi siker természetesen nem lehet kritériuma a drámái szellemiségnek, s bár Lukács, inkább a teljesség kedvéért, mint elméleti szükségből, tárgyalja ugyan a Csiky Gergellyel kezdődő magyar drámái alakulást, de sem felmelegedni, sem sok pozitívet megállapítani nem tud. A magyar drámaírók külföldi minták utánzói csupán: „Magyar tárgyaik csak látszólag magyarok; csak magyar nevekkal, magyar szavakkal felcicomázásai idegenből átvett motívumok idegen technikával való megírásának”. Csiky iránydrámái, Rákosi Jenő shakespeare-i tragédiái, Herczeg Ferenc „snájdígségei”, a ma már névtelen Ferenczy Ferenc és Szemere György kísérletei, Gárdonyi „dialogizált novellája”, a Bor, amely az „utolsó évtizedek egyik legszebb és legpoétikusabb magyar színpadi alkotása” — íme a szemle eredménye, amelyet az elmúlt fél évszázad nem cáfolt meg, még akkor sem, ha szemmel láthatóan Lukácsot nem vezették azok a kulturális és nemzeti szempontok, amelyek a magyar irodalomtörténetírást gyakran kompromisszumokra kényszerítették.

Igen tanulságosak a Bródyról szóló sorok. Lukács szerint Gárdonyi és Szemere csak naturalista technikával dolgoznak, de „arra a stylusküzdelemre, hogy közönséges emberek életének hétköznapi sorsokban tükröződő tragédiáit naturalisticusan és mégis drámaian fejezze ki, egy magyar író vállalkozott csak: Bródy Sándor. Ő is csak egyszer: A dadá-ban...” De azt is meg kell állapítania, hogy „Bródy Sándornak sem sikerült az — ami Hauptmann kivéve talán senkinek sem sikerült egészen — a közönséges élet egy közönséges megtörténetését látszólag úgy hagyva, amint van, az egész életet jelentővé összesűríteni, drámaivá tenni”. Az egész magyar drámai irodalomra is ugyanakkor jellemző az, amit Rákosi Jenő Shakespeare modorában készült tragédiáiról, mond, ti. hogy „nála csak a nagyság lehet tragikus”, holott „Hebbelnél és utána a modern irodalomban a pusztaság a tragikus”. Ennek szemlélésére pedig, mint tudjuk, kevés kivétellel a magyar irodalom elmúlt száz esztendejében magyar író nem vállalkozott, különösen nem a drámai irodalom, hiszen ha ezt a problémát vizsgálni akarjuk, akkor mindenképp felett Ady lírai opusához kell fordulnunk, míg a többiekét általában a nagyság epikus szellemiségű bámulata tartja fogva.

Ugyanílyan komor képet festett a magyar dráma jelenéről is: „A legutolsó évek folyamán sok fontos változás történt a magyar irodalomban. Oly sok és részben tehetséges író lépett fel, mint már nagyon régen nem, főleg a lírában és novellában. Regényt ez az irodalom

még nagyon keveset produkált, tudományt, philosophiát alig, drámát egyáltalában nem". Abban az időben írta ezt Lukács György, amikor a magyar drámai irodalomban a siker-szerzők, egy Molnár Ferenc és egy Lengyel Menyhért aratta diadalait. Lukács „szindarabkivitelnek” nevezi ezeket a műveket, amelyeknek „irodalmi jelentőségük, a dráma stylusát előbbrevívó erejük és hatásuk... nem volt.” Molnár Lilioma „szépségei: egy szép novella szépségei”, Móricz Sári bírójában „minden sokkal szünkébb, mozgástalanabb, laposabb és conventionalisabb, mint a novellákban”; Szomory műveinek „bizarr decorativságban megnyilvánuló érdekes pszichológiája... érdektelenebb, banálisabb, lélektelenebb”; Lengyel Menyhért Taifunja „boulevard-dráma és semmi más. „Így a legutolsó fejlődés sem mutat nagyon örvendetes perspektivákat: csak a legkülsőségebb színpadi technika ügyesebbé válásáról számolhatunk be, mint fejlődésről.”

A világirodalmi távlat tehát rögtön megmutatta a magyar irodalom gyermekbetegségét, s itt szerzett tapasztalatai Lukácsot végigkísérik pályáján a magyar irodalommal való kapcsolataiban. Amikor könyve elméleti részében azt mondja a tragédiáról, hogy az „— egész általánosan — ... egy embernek maximális erő kifejtéssel megvívott küzdelme centralis életproblémája körül a kívülről álló világgal, a sorssal”, s a magyar drámai irodalmat elemezve pedig megállapítja, hogy „Magyarországon nincsen és nem volt philosophiai cultura — legfeljebb elszigetelt és magányos nagy gondolkodók”, pedig „igazi dráma csak gondolati culturák talaján nő”, akkor olyan lényeges kérdéseket vet fel a magyar irodalom és irodalmi élet múltbeli és jelen ideji szemlélete kapcsán, amelyek időszertűségüket ma sem veszítették el, ötven esztendővel *A modern dráma* című könyve megjelenése után.

Meg kell azonban azt is állapítanunk, hogy Lukács szavai és reflexiói a pusztában kiáltóé voltak. Ez a Kisfaludy Társaság Lukács Krisztina-díjával jutalmazott pályamű alig keltetett visszhangot, s a magyar drámai irodalom semminemű tapasztalatát nem kamatoztatta, mint ahogy az irodalomtörténetírás sem hasznosította szempontjait. A *Nyugat* például egy Felek Gyéza recenzióját közli e könyvről 1912-ben, amely, szellemeskedve, Lukács vállalkozását „kigyóbúvölésnek” nevezi, s nincs szava Lukács megfigyeléseinek oly fontos tartalmi vonatkozásairól, mintha Lukács nem is azokról a kérdésekről értekezett volna, amelyek a *Nyugat*-nemzedéket is annyira foglalkoztatták. A magyar irodalomnak effajta viszonyulását Lukácssal kapcsolatban nemegyszer megfigyelhetjük még.

III.

A nagy alkalom, hogy a magyar irodalom kritikusa legyen, s hogy találkozzék a gondolkodó Lukács a magyar irodalom eleven folyama-
taival, 1909-ben volt, amikor a *Husadik Században* megjelentette kétrészes tanulmányát *Új magyar líra cím alatt*, amelynek Adyról szóló részét *Esztétikai kultúra* című könyvébe is felvette. A gazdag Ady-irodalomban a legjelentősebb Ady-tanulmányok közé tartozik Lukács Györgyé, s hozzá fogható csak Horváth Jánosé, (Ady Endre

és az új magyar lyra), amelyben Ady szimbolizmusának „technikáját” jellemzi, Németh Lászlóé (Ady Endre), amelyben Ady intellektuális vonásait mutatja meg, valamint Földessy Gyuláé, amelyben a „megcsinálni a lírát” gondolata az uralkodó (Ady, a művész). S ezek között is Lukácsé talán a legtöbbet mondó. Az *Illés szekerén* című Ady-kötet után készült, Ady fordulójának előkészületei közben, amikor még ugyan úgy látta, hogy „az egész világ szóttje” egyben van, de már felsejlik a másik is: az, hogy kibomlott.

Ady „a forradalom nélküli magyar forradalmárok poétája” — határozta meg Lukács, mintegy előrebecsátva azt a társadalmi lelkiséget, amelyben a modern magyar költészet élt. „Forradalom kellene, de még megkísérlésének távoli lehetőségeit sem lehet remélni” — íme Ady nemzedékének a tragikuma, sajátos lelkiségének a magyarázata. S Lukács szerint a magyar művészet „új-imádatának” a gyökere is: „És mindenben így van. Mindenütt a magyarok a »legmodernebbek«. És siratnivalóan groteszkül járnak elől a legradikálisabban minden új művészi és filozófiai mozgalomban; minél becsületesebbek és minél magyarabbak, annál inkább. Mert nincs magyar kultúra, ahová bekapcsolódni lehetne és mert a régi európai ilyen szempontból semmit sem jelent, csak a messzi jövő hozhatja meg a megálmodott közösséget számukra. Ilyen az orosz intellektuelek helyzete is, de azoknak legalább van forradalmuk és így van miben formát találnia a kultúra után való vágyódásaiknak és ez a »teljesülés« formát és súlyt ad minden, nem direkt szociális és politikai alkotásuknak is; a magyarok vágyódásai meddők kell hogy maradjanak örökre. Mert Magyarországon a forradalom csak lelkiállapot, csak az egyetlen pozitív, formai lehetősége annak, hogy a végtelen izoláltság okozta kétségbeesés csak kifejezést is bírjon kapni...”

Nem véletlenül éppen Az *Illés szekerén* után íródott ez a tanulmány, mint ahogy az sem véletlen, hogy Lukács Ady „magyar” verseit nyomban a proletársághoz való viszony vizsgálatával kapcsolja össze. A „formát”, tehát fix pontot kereső Ady itt mutatta meg magát először a legteljesebben, s a tragédia elméletét magáévé tevő Lukácsnak itt sikerült megragadnia Ady költészetének döntő jellegzetességeit, hiszen Lukácsnak A *modern dráma* című könyvében már ott van Ady költészete megvilágításának a kulcsa is. Ady költészete ugyanis abból a világból nőtt ki, amely a drámaírást megfojtotta. Amikor Lukács a drámát, mint „az akarat költészetét” tárgyalja, mondván, hogy „csak akaratban és akarata szülte cselekedeteiben nyilvánulhat meg közvetlen energiával az ember egész lényege”, és amikor azt mondja, hogy „a dráma... olyan végsőkéig megfeszített erővel vívott küzdelem, amely egy embernek egész életét symbolizálja”, s megállapítja, hogy a magyar drámákban éppen ez a cselekvő elv hiányzik, akkor Ady költészetének forrásai közelében is járt. „A forradalomtól megfosztott forradalmiság világa” az Adyé. „Kell a forradalom Ady Endrének... Kell, nem mert megjött az ideje, nem mert hasznos volna, mert új értékeket hozna és elpusztítana régi hitványságokat, de mert nekik kell, nekik, hogy tovább bírjanak élni, hogy gyökértelen szeretetüket legyen hol elültetniök, hogy bennük elpusztuló gazdagságaikat legyen kinek és hová adniok.” A magyar intellek-

tuelek, mindenekfelett pedig Ady Endre ezért fordulnak a proletariátushoz, s az ő szocializmusa „vallás, kiáltó szó a pusztában, segélyért ordítása egy megfulladónak”. S ment vallás, Adynál olyan erősen árad, hogy világképpé válik: mitológia lesz belőle, úgyhogy „az ő lelke mindent egyformán és egyforma erővel tükröz”. S megtoldja még azzal a megállapítással, hogy „Ady lírája a legtisztábban fogalmi líra” és hogy „a legérzékibb líra”, úgyhogy azok a pólusok, amelyeket Lukács így nevez: „ami a dolgok” és „ami a lélek legmélyén szunynyad”, Ady lírájában „olyan vehemenciával pattanak össze, hogy egygyéválásuk tüze elválaszthatatlan egységgé olvasztja őket”. Ady szimbólumaival kapcsolatban pedig: „úgy hatnak még a legvadabb fantáziák is, mintha valahonnan a földből nőttek volna ki, eredet nélkül, ősök nélkül, alkotó nélkül”.

Lukács Adyban a polgár tragédiáját szemléli, ugyanazt látja meg benne, amiért majd manapság is Thomas Mannt ünnepli: mind a ketten a „puszta lét” tragikusságának élményével művészek, csak hogy Thomas Mann egy hosszú írói pálya lehetőségében sorra kibonthatta és nagy epikus művekben mutathatta meg ezt a világot, Ady a líraiság egy gyors lángolásában futotta meg az utat. Az *Illés szekerén* után már ott tartott, ahova Thomas Mann majd a József-tetralógia írásával jut el. Lukács kitűnően jellemzi Adynak ezt a fordulópontját: „Ady lírája egy szép és nagy, az egyetlen igazi értelemben folyton primitívebb lesz. Minden vágyról, minden gondolatról, minden látásról mindig erősebben foszlik le minden véletlen, minden kísérő, minden impresszionisztikus és egy pár nagy érzés kizárólagos és felséges monotóniájával hömpölyögnek a legutolsó versek áradatai. Régebben minden vers egy tájék, vagy egy ember, vagy egy nagy szituáció volt, ma mindegyik csak egy nagy, egyszerű, mindent magába foglaló, nagyvonalú gesztus”.

Sajnos, Lukács György nem a magyar líra mellé szegődött, hanem az európai regény felé fordult; Thomas Mannról több tanulmányt írt, Adyról csak még egyet, de ez a második már nem azzal az igényvel készült, mint ez az 1909-es. Egy líra-elmélet lehetősége csillan fel ebben a tanulmányban, de így is több, mint amit Ady kortárs-élvezői Ady költészetéből megmutattak.

Osodálkozást válthat ki azonban, hogy Lukács György tartósan Balázs Béla művészete mellé szegődik, s ez lesz figyelmének középpontjában egy évtizeden át.

Az új magyar líráról készült szemléjében Ady után rögtön Balázs Béláról szól, mondván, hogy „az ő versei is azt keresik, ami ezekben a versekben kialakulóban van”. Lukácsot Balázs Béla látásának specifikus drámaisága ragadta meg. „Az ő versei drámák tükrözései lírikus fényekben.” 1918-as könyvének bevezetőjében (Balázs Béla és akiknek nem kell) tovább menve már ezt mondja: „Balázs Béla eredetisége és jelentősége a magyar irodalom számára az, hogy benne őlt először testet — magyar szavakban és magyar formákban — a mélység és a legigazibb sajnálattal kell megállapítani, mennyire váratlanul és készületlenül érte az ő megjelenése irodalmunkat”. S még tovább: „... a Balázs Béla oeuvreje a mi irodalmunk és a világ-irodalom számára fordulatot hozó jelenség”.

Nem lehet véletlen, hogy a világirodalom nagyjait oly gondolkodó fővel, az elméleti általánosítások, struktúrák felé forduló figyelemmel olvasó Lukács, akit, a maga vallomása szerint is, „csak a forma végső kérdései, a szimptomatikus sikerülések és hibák érdekelnek; azt mondhatnám: a művek axiológiája és történetfilozófiája, nem maguk a művek”, Balázs Bélát ilyen magasra emeli, holott a magyar irodalom későbbi alakulása Balázs művészetét feledni látszott, s legújabbban is, Szabolcsi Miklós Balázsról írott tanulmánya zárórészében Balázst így méltatja: „Mint esztétikus, mint gondolkodó, mint filmtéoretikus maradandó műveket alkotott, hatása, indítása máig tovább él”.

Lukácsnak e könyv előszava talán legszenvedélyesebb írása: a „magyar Ugarba” mar, s itt vall legegyértelműbben arról, hogy milyennek látja a magyar szellemi életet, s érzelmi magyarozatát is megadja, miért nem vett részt olyan mértékben a magyar szellemi életben, mint ahogy arra tudása és tehetsége képesítette volna, hogy miért állt kívül a magyar szellemi életen, de azt is kiolvashatjuk, miért nem kellett Lukács György a magyar szellemi életnek.

„A meggyőződésnek a közössége” tantja Balázs Bélával együtt őt — a „műhely-gondolat” — ahogy Németh László kifejezésével mondhatnánk, hiszen Lukács ekkor már túl volt *A szellem* című folyóirat alapításából támadt csalódásán is, amelyet még előbb a Thália Társaság körüli tapasztalatok jeleztek, s meg kellett látnia, hogy Magyarországon, amely az elvtelenség földje (a szó legszorosabb, etimologikus értelmében) a filozófiai törekvések, az életnek és művészetnek elvi síkjain való közlekedés lenézést és megvetést vált ki, hiszen egyszerűen azzal intézik el, hogy „németes” és hogy „homályos”. Az *Esztétikai kultúra* című könyvében még védekezett, s előszavában „arról a bizonyos homályosságról” értekezett, mondván, hogy olvasóinak nincs filozófiai kultúrájuk, hiányzik náluk a „gondolkodásnak egy bizonyos életformája”, majd hangja mind magasabbra emelkedik: „De nálunk a filozófiától való iszonyódás olyan erős, hogy ez a mennyiségi fokozat új, minőségi árnyalatot ad a magyar közönség filozófiai állásfoglalásának... Azt hiszem ti. hogy a magyar filozófiai kultúra hiányának nem utolsó sorban egy, a nagy filozófiához szükséges erőfeszítéstől való beteges irtózás az oka. Ez az oka annak, hogy a leglaposabb és lélektelenebb materialisták nálunk nagy filozófusokként hatnak, míg a legnagyobb gondolkodókat mint „érthetetleneket” kerülték”. Majd Erdélyi János szavait idézi: „Az ilyen népet, ha lehetséges, erővel is neki kellene verni a gondolkodásnak, mint a nyáját az úsztatónak, hogy ne csak disztिंगváljon mindig, hanem spekuláljon”.

Balázs Béla ürügyén polemizálva ezt a nem-filozófus észjárást támadja, jellemezve embertípusát: „Mert nevetséges azt mondani — így gondolják ezt ebben a világban — hogy van valami, ami túlmutat az életen, és mi más uralja az életet, mint az érdekek? A meggyőződés jó arra, hogy a be nem avatottakat meg lehessen csalni, jó talán szellemes játéknak, kipróbálni, hogy egy mondásnak mi lehet a hatása — de az a pusztá feltevés, hogy a meggyőződés az életnei is fontosabb lehet, csak nevetést érdemel. Minden van valahogy, de

minden lehetne másképpen is, és bölcs az, aki a világ ilyen szükség-szerűtlenségéhez meggyőződéstelenségével hozzásimul: mert a bölcsesség egyetlen mértéke, hogy jól érzi magát benne és vele az ember, hogy jól meg a dolga e világban. Így nem következik semmiből semmi, nem kell választani, nem kell dönteni, nem kell felelősséget vállalni...”

Ebben a világban Lukács szövetségesei az olyanok, akik a szellem mellett téve esküt, világnézetükkel állnak benne. „Balázs Béla költészete — mint minden igazi drámaíróé — legmélyebb gyökerében a meggyőződések kérlelhetetlenségét, a választaton való választás szükségyszerűségét és örömét, a »vagy-vagy« életformájának örök triumfját hirdeti, polémiátlanul, de annál tisztábban a megalkuvás, az »igyi lehetne de úgyis« világnézete felett. Akiket pedig az ő pusztá létezése elkésérit és dühbe hoz, ha talán nem tudják is, ha nem akarják is tudni, azért gyűlölik őt elsősorban és minden esztétikai kifogásuk csak utólagos megokolásuk felkutatása ezen előre eltökélt, mert létbenyúló elutasítás igazolására”. Nem nehéz Lukács György Balázs-szemléletében a bölcséletet védő gesztuson túl felfedezni a bölcsélet és a „tragikus ember” összetartozásának a tudatát sem. A választás szükségyszerűsége, a megalkuvás nélküli élet a tragikus drámai hősök sajátja, igazolása annak, amit az Esztétikai kultúra című tanulmányában az igazi kultúrának nevez: „Az igazi kultúrában minden szimbolikussá válik, mert minden csak kifejezés — és minden egyformán csak kifejezése — az egyedül fontosnak: az élettel szemben való miként-reagálásnak, az ember egész lényének az élet egészéhez való miként fordulásának”. S ebből már természetesen következik, hogy „az esztéta élete így — bevallottan vagy eltagadva, tudatos-heroikusan vagy belül is elhazudva — mindig és egészen a tragédia atmoszférájában játszódik le”. Ezt látja Ady költészetében, és ezt ünnepli Balázs Béla drámáiban. „Igen, minden a lélek atmoszférájában játszódik le, de ez nem gyengítése semminek, hanem elmélyítése, belsővé tévése, végigküzdése és végigszenvedése a lét minden paradoxijának”.

„A kor szimbolista áramlataihoz kapcsolódik; mondanivalójának kifejezésére az ősihez nyúl: a magyar népballada és népdal hangjához, az európai mesekincshez, folklórhoz, Erős színekkel él; prózája s drámája lirizált, hajlamos a díszletezésre, a dekoratív hatásokra, a szecesszió stílusesszközeinek alkalmazására. Törekszik a gondolati-filozófiai mélységre, de olykor akartan, mesterkéltén mély csak; színei olykor túl harsányak, díszítései túl cifrázottak. Mégis: néhány művében életérzése, a magányos polgári művész útkeresése, kínló-dása s formai eszközei maradandó harmóniában egyesülnek” (Szabolcsi: Balázs Béla). Balázs művészetének ez a megítélése a friss utókoré, Lukács tanulmányai a műhelymunkában kísérik a szerzőt.

Líráját a „gondolat és az érzés legmagasabbrendű kultúrájában születettnek” nevezi (A vándor énekel kapcsán), a „tisztán lelki kultúra lírájának”, amely azonban drámai, sőt tragikus, hiszen Balázs költeményeiben „az érzéseknek minden nuance-a a halálnak és az életnek valamely választútját jelzi”. „Drámák abbreviaturái” — mondja róluk, amelyek közeledőben vannak a ballada felé. A struk-

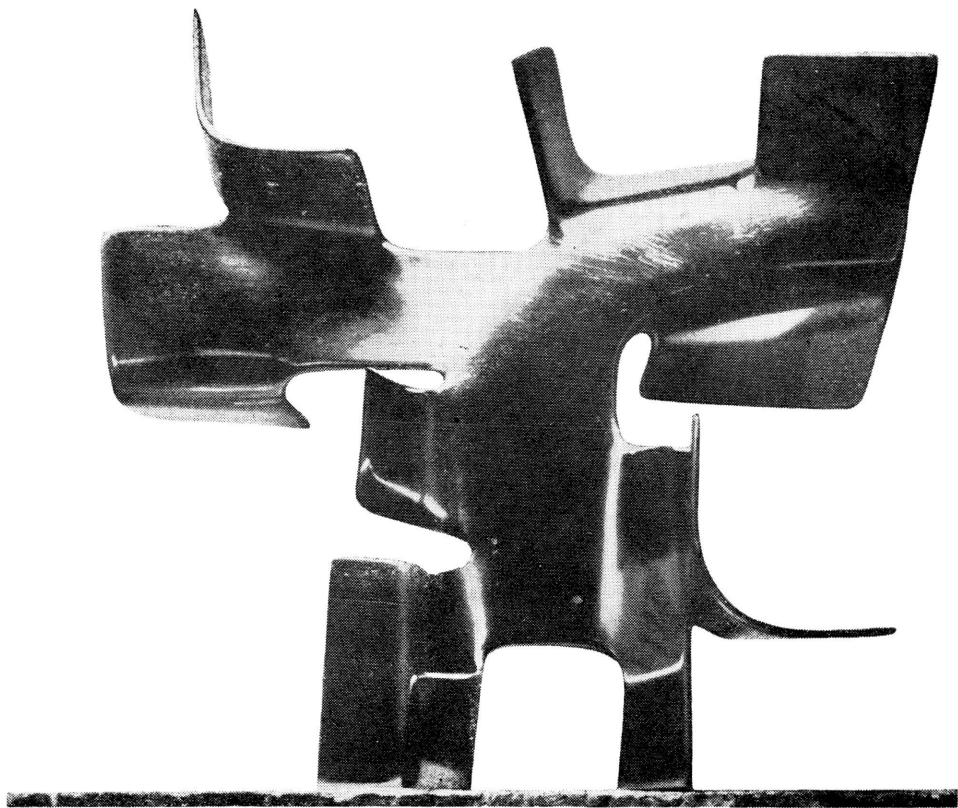
túrákat látó Lukács tehát örömmel fedezi fel a Balázs-versekben megmutatkozó „tisztá képletet”. Balázs „a lelki megtörténést egyetlen pillanatra redukálja, arra a pillanatra, amelyben a tisztán nyilvánvalóvá lett sors betölti a léleknek színpadát és ennek a pillanatnak azután a beléje összpontosult, a véletekig koncentrált bensőség ad érzéki súlyt, színt és körvonalat”. S mert ezek a tulajdonságok a maga esztétikájának az eszményei is, érthető, hogy a „vagy-vagy” álláspontja szellemében túlírja Balázs Béla művészetét, a lehetőséget ünnepli benne a megvalósulások helyett. Csak a legmagasabbrendű költészetről lehet úgy írni, hogy Lukács Balázs Béláról írt: „Az ilyen versekben (ti. a népdalhoz közeledőkben, B. I.) van valami látnokian intellektuális, nyelvük csodálatos érzékiséget kap, éppen a nyelv intenzív elérzékietlenítésétől, formulaszerű pontosságától és pregnanciájától. Mert az itt ábrázolt pillanatok az élet legmagasabbra fokozott pillanatai, azok, amelyekben a pillanat az Egészet jelenti, amikor rövid és rideg szavak többet és mélyebben képesek magukba fogadni, mint a különbeni egész élet felületes érzékisége képes lenne”.

A Balázs Béláról szóló tanulmányokban Lukács leginkább talán a modern irodalmak „struktúrájának” a védelmezője és a modern irodalmak megértője. A lírában és a mesében, a költészet e két ősi formájában azt látja, hogy „bennük még elevenen él emléke annak az időnek, amikor a formák még nem szakadtak le a kinyilatkoztatás egyanyagú és mindent beölelő világáról, amikor a kifejezés, a szó, a forma nemcsak sejtette a valóságon túl valót, hanem út is volt; fel a valóság gyökeréig és forrásáig és vissza az immár felismerten átvilágított valóságba”. Azóta azonban a „forma forma lett”, s így új törvényeket kap: a kizárólagosságát, az önmagában való szigorú zártságát, a befejezettségét. Ezeken pedig csak a líra és a mese tud átörömmi ma már — vallja Lukács. A „líra tiszta hangja” és a mese „tisztá képe” — íme eszményei. Amit a líráról Balázs Béla *Tristán hajóján* című kötete kapcsán mond, s függetlenül attól, hogy később, immár nem „idealista” szakaszában, vállalta-e vagy sem ezt a megállapítást, a modern lírai törekvések legjobb jellemzését jelenti: „Csak az igazi líra hangja kelti életre emlékeit a toronyépítés előtt járó egységnek; a cselekvések formái pedig csak annyiban, amennyiben — formájukon belül maradván ugyan — paradox csodával lírává tisztítják hangjukat és mesévé képeiket. Ezért nincsen az igazi lírában sem »vakolat«: meztelen lelkeknek meztelen szavai, egymás mellé rakott pontos megállapításai annak, hogy mi az igazság a lélekről, mely kanonikussá válik a leplezetlen igazság fényében, minden léleknek szimbolumává. Az igazi líra a lélek legendája mindig”.

Lukács már Adyt is misztikusnak nevezte éppen a teljesség vágya miatt, de misztikusnak minősítette Balázs Bélát is: „Lét és értelem, lényegiség és élet, jelen és örökkévalóság eggyé válnak ebben a miszticizmusban. És ezért lesz az ilyen költő — éppen mert egyszerre lírikus is és filozófus is — tragikus költővé és mint ilyen scaenikussá: csak a közönséges, az értelmetlenül lepergő valóságban válnak el egymástól bensőség és külső megnyilvánulás, csak itt van ellentét az absztrakt fogalom és a viruló élet, a lélek lírája és a külvilág tettei és gesztusai között”. Balázs misztériumairól szólva írta ezeket a

mondásokat Lukács, amelyek között ott volt A kékszakállú herceg vára is, és amelyekhez A fából faragott királyfi is tartozik, de Babits Második éneke is. Lukács, mintegy új fejezetét írja, Balázs Misztériumait ismertette, a magyar drámatörténetnek, abban az időben, amikor a magyar siker-darabok hamis illúziója eltakarta az igazi drámai szövegeket a szemek elől. Nyilvánvaló, hogy Lukács, amikor Balázs misztériumát méltatja és a szerzőt a „magyar drámai renaissance idejében egyetlen igazi drámaíróknak” nevezi, nem a színpadi siker szempontjából vizsgálódik. „Minden, ami életre-halálra megy, érdekes, még a szó pusztán színházi értelmében is, sőt csakis ez az érdekesség teremtheti meg az igazán drámai, a scenikai feszültséget”. Lukács igazát természetesen nem cáfolja a tény, hogy sem Balázs misztériumai, sem Babits drámái nem jelentek meg a magyar színpadokon. De fényesen igazolta Bartók: a modern magyar irodalom egyik lehetséges képlete próbált megszületni ezekben a ma már méltatlanul feledett szövegekben.

Balázs Béla még három drámájáról értekezik (Doktor Szélpál Margit, Az utolsó nap, Halálos fiatalság). Ezek a drámák azonban éppen úgy nem igazolták Lukács optimisztikus szemléletét, mint ahogy a szerző sem tudott a magyar irodalom mélyebb rétegei felé mutatóan szólni velük kapcsolatban. Sokkal jelentősebb azonban a Balázs meséiről írt tanulmánya 1918-ból. Az ebben felvetett problémák: műfajiak és azokon messzi túlmutatók, a modern irodalmak megéltetésének szinte a kulcsát kínálják fel, s ha Balázs meséinek nem is lenne más érdemük és jelentőségük, mint az, hogy Lukács Györgyöt a mese struktúrájának vizsgálatára csábították, s hogy velük kapcsolatban íródhatott meg Lukácsnak ez a nagyon fontos tanulmánya, akkor is megkülönböztetett figyelmet érdemelnének egy olyan szemlében, amely a modern magyar irodalom valóban modern törekvéseit sorakoztatná fel. A mese „nem euklidesi” természetrajzában leírásában Lukács ugyanis a modern elbeszélő-technika kitűnő jellemzését adta, ahonnan egy Krúdy felé éppen úgy kilátás nyílik, mint Franz Kafka irányába, hogy csak Lukács és Balázs Béla akkori kortársaira hivatkozunk. „Minden mese, amennyiben igazán mese és nem fantasztikus novella vagy regény, abból indul ki, hogy létezésünk valamely alapadottságát, valamely konstitutív törvényszerűségét ignorálja (vagy beiktat a valóságba egy új adottságot, egy új törvényszerűséget, melyet a mi létünk nem ismer) és az axiómák eme új csoportosítása alapján egy a miénktől minőségileg különböző világot teremt, mely szigorú törvények uralma alatt áll, csak éppen hogy ezek a törvények nem a mi létezésünk törvényei...” Ám kapcsolatban állnak ezzel a létezéssel, sőt forradalmiak is lehetnek a mese ilyen jelentései: „De jelent egy másik és talán még mélyebb felszabadulást is: annak a tudatát, hogy a valóság, amelyben élünk, úgy az empirikus mint a metafizikai, nem az egyedül lehetséges valóság, csak egy a határtalanul sokféle elképzelhető valóság közül és ha — a már elmondott okokból — csak a miénk lehet és igazán valóság a számunkra, több az egyszerű gondolati játéknál, több a fantáziánál, hogy így vagyunk képesek látni: mint egyet a végtelenül sok lehetséges közül. Mert

VOJIN BAKIĆ

Terjedő síkok 1

ezzel egy csapásra megszűnt a mi valóságunknak börtönként való érzése...”

Lukács e tanulmányában azt is jelzi, hogy a mese ilyen értelemben „válság-műfaj”: „De vannak olyan idők is — a világ igazi, belső sorsfordulatainak korszakai ezek — amelyek számára a valóság útja elveszti ezt az egyértelmű egyirányúságát, amelyekben úgy látszik, mintha ismét választás elé lennénk állítva, mintha ismét döntenünk kellene afelett, vajon a mi valóságunk útját akarjuk-e folytatni, vagy pedig attól lényegében különböző ösvénynek akarunk-e nekivágni...” Balázs Béla meséi, amelyeket Lukács új mesének nevez, mert a régi mesében nincs meg a „lezárás” tudatos artistikuma”, éppen úgy világteremtő funkciót kapnak, s rájuk is érvényes, amit Lukács a mese „formaanalíziséből” mond: hogy „visszamatat a mese mágikus eredetére — hívása a mesének, varázsigé, amely azt felhozza addig rejtve maradt otthonából, varázsvessző, amelynek érintésére a föld alatt szunnyadt patakok kitörnek és életre ébrednek nálunk...”

Lukács György és a magyar irodalom találkozásának legtündöklőbb pillanatai voltak ezek, még akkor is, ha tudjuk, mennyire nyomtalanul múltak el a kor magyar irodalma szempontjából ezek a találkozások. A filozófiai gondolat kortársai, éppen mert filozófiai gondolatok voltak, elutasították, s még egy Babits is, ki *A lélek és formákat* ismertette a *Nyugatban*, az értetlenség és a visszautasítás olyan hidegségével tárgyalja, mintha azok harmadrendű és rangú kérdések lettek volna, s a magyar író szempontjából semmi érdekléssel nem bírnak az olyan kérdések, mint „a platonikus és a költő viszonya”, „a polgárság és a l'art pour l'art viszonya”, a „romantikus életfilozófia”, a „megértés és a formák”, ahogyan Babits megfogalmazza, megrovóan, ezeket a Lukács-esszéket. Mi sem jellemzőbb, minthogy a *Nyugat* pl. *A regény elmélete* című könyvének ismertetésére 1927-ben kerít sort csak.

A magyar irodalom és Lukács eltávolodása egymástól ezekben az években már adva volt, s a forradalmak idején, majd Lukács emigrációs éveiben teljessé is lett. A drámatörténet s a líra, sőt a képzőművészet igen sok érintkezési pontot kínáltak Lukácsnak, amelyek közül legtöbbet Balázs Béla kapcsán érintett is. A regényelmélettel foglalkozás még ennyi tapasztalati tény sem mutatott a magyar irodalomban: Lukács ekkor már a világirodalom vizein hajózik, s egy Thomas Mann tapsol neki. Az elkövetkező húsz esztendőben a német irodalom, általában pedig a klasszikus polgári kultúra állt figyelmének középpontjában.

Lukács „fordulata” azonban még Magyarországon játszódott le: az ezoterikus, struktúrákat látó metafizikus népbiztos lesz a forradalomban. Ez a fordulat azonban csak látszatra meglepő és érthetetlen: valójában Lukács „esztétikai kultúrájának” ez mintegy természetes következménye volt; hiszen az esztétikai kultúra tragikus embereszmenye, a tragédiára épített művészetszemlélet eleve a cselekvés elvét is feltételezte, különösen ha ennek az elvnek hirdetője Magyarországon élt, ahol ez az életforma a legreménytelenebb utópiának tetszhetett. Ugyanakkor felmerülhet a kérdés: vajon ugyanilyen természetesnek látszik-e az az esztétikai következmény, amely Lukács

aktív forradalmi munkájából következett? Logikus-e, szükségszerű-e, hogy a XX. század eleven szellemét oly kitűnően elemző és művészetét jellemző „idealista” Lukács, a harmincas években már, a XVIII—XIX. században találja magát, megtagadva azt a kortárs-irodalmat, amelynek pedig természetszerűen elméletírója lehetett volna, mint ahogy azt *A regény elmélete*, s a Balázs Béláról írottak oly fényesen ígérték.

IV.

A két háború közötti húsz esztendő a magyar irodalom és Lukács György kapcsolatai nagy interregnuma: az emigrációs élet eleve lehetetlenné tette Lukács magyar irodalmi közszereplését, s talán erre nem is vágyott, hiszen a háborút megelőző évtizedek egészen világosan Lukács belső emigrációjára mutatnak már. A húszas és harmincas években ugyanakkor a XVIII—XIX. századi világirodalom legnagyobbjai foglalkoztatják. A magyar irodalomról a moszkvai *Új Hangban* a harmincas évek végén kezd újra foglalkozni, ha nem számítjuk az olyan epizodikus szerepléseit, mint a húszas évek második felében megjelent 100 % című folyóiratban, ahol pl. Kodolányi parasztregényéről írt cikket. Az *Új Hangban* közzétett írásai csak Magyarország felszabadulása után kerülnek valóban a magyar irodalom áramkörébe, amikor *Írástudók felelőssége* cím alatt Budapesten is megjelennek.

„Állandó problémák felvetése napi alkalmakból” — szabja meg írásai „módszertani lényegét” a könyv előszava, mintegy előlegezve Lukács szereplésének elkövetkező tíz esztendejét. 1945 után Lukács valóban csak napi alkalmak kapcsán szólt a magyar irodalomról, s tegyük hozzá: legtöbbször ezek az alkalmak nem esztétikai, hanem irodalompolitikai és politikai jellegűek voltak, most már többé-kevésbé híven ahhoz a szemlélethez, amelyet a harmincas években Moszkvában alakított ki realizmus-konceptiójában. A kompromisszumok szemlélete volt ez: egyfelől „idealista” korszakának formai struktúráiból, a műfajok tiszta képleteiből eljutott ahhoz az irodalomhoz, amelyekben a műfajok (elsősorban a regény) a legtisztábban mutatkoznak meg: a világirodalom nagy alkotóihoz, talán a legnagyobbakhoz is, a polgári hőskorszakhoz, a realizmus virágkorához, amelyet azután abszolutizált, másfelől, igen óvatosan s gyakran a visszavonulásra is készen, alkalmazni akarta a kortárs-irodalomra, s alkalmaztatni akarta a kortárs írókkal ezeket a már-már eszményi realizmus-kategóriákat. Megállapította, hogy ez a „hősi korszak” régen elmúlt, ugyanakkor egy realizmusellenes korszakban (mert a harmincas-negyvenes évek irodalompolitikai követelménye legmélyebb lényegében ez volt) várta ennek a realizmusnak az újjászületését: „Az új demokrácia irodalma a realizmus. Persze abban a széles és mély értelemben, amely szerint Shakespeare és Goethe, Balzac és Stendhal, Dickens és Tolsztoj az igazi realisták”. Az *Esztétikai kultúra* című hajdani tanulmányától egyenes az út eddig az álláspontig. Ebben a forradalmi szellem szerepét is vizsgálja, „amely leleplezett minden »ideológiát« és meglátta mindenütt az igazán mozgó erőt, itt is tisztán fog

látni és tisztán fog érezni és elsöpörvén minden periphérikusát, megint vissza fog vezetni a lényegeshez, ha művészetellenes élethanulatok hosszú átmenete után is". A tízes évek proletárművészetéről pedig ezt állapította meg: „És így részben proletárművészetet akarnak tudatosan megteremteni egy polgári kultúra közepette — és a polgári művészet gyenge és durva karrikaturáit hozzák létre; éppen olyan törékenyeket és felszíneseket, csak azoknak megvesztegető finomságai nélkül". A klasszikus realizmus nagyjainak követelményként való felelőse bástyája is és előretolt hadállása is: a realizmus tanulmányozója és a realizmus mértékével dolgozó Lukács szükségszerűen került szembe elvtársaival, de szembe került a XX. századi irodalom életével is. Elvtársai a szocialista realizmus és a szovjet irodalom védelmére kapcsán támadták, századunk művészete pedig pusztán létével cáfolta meg, hiszen Lukács mintha száz évet kiiktatott volna az irodalom életéből: korunk művészeivel ott akarta felvetetni a realizmus fonálát, ahol azt a művészetek alakulása Balzacé idején kiejtette.

A polgári művészet nagyjainak tiszta képlete tehát az eszménye, s amikor a magyar irodalom napi kérdéseiről és alkalmairól szól, ugyancsak ezt az eszményt követi. Az *Írástudók felelőssége* tanulmányai a magyar polgári irodalom jeleiről szólnak. De nem nehéz felfedezni azt sem, hogy Lukács kritériumai mennyire „magyarabbak" s „primitívebbek" lettek azon túl is, amit a pusztán csak ideológiai kritérium önmagában jelent az esztétikai jelenségek területén. A fiatal Lukácsnak roppant ereje volt, amikor a magyar irodalomról szólt, az, hogy nem „nemzeti" kategóriákban gondolkodott, hanem formai struktúrákban. Az *Írástudók felelősségében* azonban a magyar irodalom teheréről csinált erényekkel ékesíti fel könyve szemléletét: „A nagy magyar irodalom Zrinyitől Adyig, vagy akár József Attiláig jobban, mélyebben, sőt *politikusabban* (a kiemelés Lukács Györgyé, B. I.) veti fel és gyakran oldja meg a nagy nemzeti kérdéseket mint — nagyon gyér, nagyon rövid epizódoktól eltekintve — maga a magyar politikai élet. Ez örök dicsősége és ereje a magyar irodalomnak". Széles körű vizsgálódást kellene folytatnunk, vajon a könyv megjelenése pillanatában az adott helyzet ilyen állásfoglalást követelt-e, mennyiben meggyőződés és mennyiben irodalompolitikai megfontolás gyümölcse az ilyen szemlélet.

Ez a politikai kritériumokkal történő vizsgáztatás felmenti ugyan a magyar irodalmat általában az ideológiai vádak alól, de nem az egyes írókat is. Kassák Lajos, Szabó Dezső, Kosztolányi Dezső, Németh László felett már itt pálcát tört ideológiájuk és közszereplésük reakciónak minősített jellege miatt, hanem az ember minősítése ez. Lukácsnak azonban van egy „vészkijárata" is, az a gondolat, hogy „minden igazi írói nagyság *végző fokon* (a kiemelés Lukács Györgyé, B. I.) haladó erőnek terméke". S mert ha ez nem lenne, egy Tolsztoj és egy Balzac is elbukna a Lukács vizsgáján, s majd minden író külön-külön is.

Az *írástudók felelőssége* így állítja a polgári magyar irodalmat vizsgálódása középpontjába: a napi szükséglet és Lukács egyéni rokonszenve, vonzalmái is erre ihletik. Leszámolni vele és megmenteni a

feladata, amelyet legsikerültebben a Babitsról szóló tanulmányában old meg.

Az első tanulmány Adyról szól, akit a „magyar tragédia nagy énekeseként” tárgyal. Ha az Adyról szóló sorokat vizsgáljuk, azt kell látnunk, hogy jóval kevesebbet tud mondani róla, mint harminc esztendővel azelőtt, bár nem egy mondatában felsejlik régi tanulmányának gondolata is, mintha nem is lenne más célja, mint „kijavítani”, újrafogalmazni az 1909-ben írott oly kitűnő tanulmányát. Ott a tragikus ember látványában gyönyörködött, itt a „magyar tragédia” énekesét ünnepli, megtartja a „forradalom reménye nélküli forradalmár” gondolatát, akárcsak a magános Én motívumát, a lírai szimbolizmus „megrázó ereje” emlegetését, s Ady miszticizmusa helyett univerzitását emeli ki. De a „nagy író” természetrajzának a védelmét is ebben az Ady-tanulmányban látja el: első fejezeteinek vezérgondolata az, hogy „minél nagyobb valamely író, annál kevésbé »privátak« az élményei és az alkotásai”, ám Lukács elfelejti ugyanakkor hangsúlyozni, hogy megállapításának belső menete csak abban az irányban ható, amelyet tételében foglalva megmutat, de nem fordítva is, hogy ha az író minél kevésbé privát élményekről beszél, annál nagyobb a jelentősége. A negyvenes években az irodalmi gyakorlat, mint tudjuk, így értelmezte ezt a tételt, s máig is az ún. közköltészetnek ez az alapja. Lukács azonban ebből a tételből nem ide, hanem „partizán-elméletéhez” jutott el.

Hosszabb tanulmányban foglalkozik Babits Mihállyal, kommentálva *Keresztülkaszul az életemen* című kötetét és elemezve a *Jónás könyvét*, amelyre Lukács tanulmánykötetének a címe is utal. Lukács érdeklődése Babits iránt nem volt ötletszerű, hiszen Babits a két világháború közötti időszaknak valóban reprezentáns egyénisége volt, a magyar polgári irodalom vezére és erényeinek képviselője.

Lukács itt is felhasználja az 1909-ben készített s az új magyar líráról szóló tanulmánya Babits-portréját. Ott Babits „maszkját” emlegeti, amely mögé lírai közvetlenségét rejt, itt Babits lírai szemérmességét, amely „a legszorosabb összefüggésben áll azzal, hogy az Énbe való bezártság a költő alapvető, egész produkcióját meghatározó élményei közé tartozik”. Egy másik fejezetében (Az izolált Én) Babits lírájának végső hitelét magányosság-élményében jelöli ki. Lukács, jellemzően, a *Jónás*-elemzésben melegszik fel leginkább, s itt a beleérzése és belelátása is a legjobban működik. Mintha a Jónás felvetette kérdés a maga kérdése is lett volna, mint ahogy valószínűleg volt is, hiszen pályája egy ideig hasonló volt a Babitsékéhoz. Pár rövid bekezdésben is remek jellemzést adja a Jónás-versnek és Babitsnak is, ugyanakkor nem feledkezik meg irodalompolitikai feladatairól sem, mondván: „Babits költeményeinek groteszk humorához méltó tény, hogy ő, az osztályharc, a marxizmus ősi ellenlábasa, éppen legszubjektívebb vallomásaiban igazolja a marxizmus—leninizmus egyik régi megállapítását: ha az uralkodó osztályok nem tudnak már a régi módon élni, akkor az összeomlásnak, a forradalom közeledésének egyik (objektív) tényezője jelen van. Erre a legvilágosabb tanúságot Babits prózai és lírai vallomásai teszik, amelyekből kiderül,

hogy a magyar polgárság legjobb, legműveltebb, erkölcsileg legkényesebb része nem tud, nem tudhat már a régi módon élni”.

A *Szép Szóról*, Illyés Gyula naplójegyzeteiről és a népiesekről írott tanulmányai közvetlenül esztétikai kérdéseket nem tárgyalnak. Az irodalomtörténész haszonnal forgatja majd őket akkor, amikor a két világháború közötti időszak eszmei térképét készíti vagy egy Lukács-portréhoz gyűjt vonásokat, s bizonyára idéz is majd szelleme szípor-kázására, dialektikája metsző élességére belőlük példákat — jellegük általában azonban a szépirodalom közvetlen területein kívülre utalják őket.

Az *Írástudók felelőssége* című könyvének előszavát még Moszkvában keltezte 1945 áprilisában, az *Irodalom és demokrácia*, valamint *Az új magyar kultúráért* című kötetei már Magyarországon keletkeztek, olyan körülmények között, amelyek sajátosan átmeneti időszakot jelentettek, egyúttal pedig Lukács irodalompolitikai szerepelésével esnek egybe, s így ezek a tanulmányok az irodalompolitikus megnyilvánulásai is. A marxista irodalom- és társadalomszemlélet oktatója és képviselője lett Magyarországon, úgy, ahogy azt naivan Tolnai Gábor A Magyar Tudományos Akadémia ünnepi ülésén, a hetvenéves Lukács érdemeit méltatva mondta: „A felszabadulást követő esztendőben fáradságot nem kímélve agitált, nevelt bennünket, nem volt rest szinte alapfokú szemináriumi kérdésekről beszélgetni velünk, türelmes pedagógusként, mintegy tudományos népnevelőként. Jól tudom, nemcsak velünk végezte ezt a munkát, a legkülönbözőbb tudományszakok munkásaival hasonlóképpen foglalkozott, s így foglalkozott írókkal, képzőművészekkel, színészekkel is, tárgyalt, tanácsokat adott az irodalom, a képzőművészet, a színház gyakorlati és elvi kérdéseire. A személyes beszélgetések mellett, a legkülönbözőbb tematikájú előadásaiban oktatott, irányított bennünket, igyekezett rávezetni mindnyájunkat a helyes útra...” Jellemző szavak ezek mind Tolnai, mind a magyar filozófiai gondolkodás, mind pedig Lukács helyzete szempontjából.

Az *Irodalom és demokrácia* tanulmányainak kétségtelenül van egy ilyen „alapfokú szeminárium”-jellege is (Demokrácia és a kultúra, Lenin és a kultúra kérdései, Irodalom és demokrácia I—II.), azonban ugyanakkor nagyon is szimptomatikusan megmutatják Lukács szemlélete általános vonásainak mind gyengeségeit, mind erőnyeit. Lukács történeti kategóriákkal dolgozik, amelyeket azonban abszolutizál. Ha ugyanis az a tétele, hogy a polgári társadalomban az egyéniség „atomizálódott”, akkor gondolatmenete hibátlan, ám amikor a konkrét magyar helyzettel kerül szembe, az általánosítás olyan messziségeibe jut el, ahol már ködében elvész a konkrét probléma, s így nem is csodálható, hogy arra a kérdésre, milyen legyen a magyar író ma (illetve 1946-ban vagy 47-ben), hogyan viszonyuljon a társadalmi élethez, a maga művészetéhez, felelni nem tud. Tehát éppen az a konkrét elemzés marad el nála, amelyet a legszükségesebbnek látszott elvégezni. Sejtetni engedte azonban, hogy nem idegen tőle a kritikai realizmus kritikai mozzanatának a gondolata, hiszen a nagy realizmus felemlgetése ezt a lehetőséget is felveti, ám azt is tudjuk, írásainak mai olvasói, hogy ez a kritikai követelmény az adott társadalmi és politikai

erők viszonylatai miatt utópisztikus követelmény maradt, az „igazat írni” Sztalin-féle követelménye meghatározatlan maradt. Lukács a realizmus-elvnek talán a legkövetkezetesebb hirdetője volt, de nehéz lenne mást látni e Lukács-tanulmányokban a realizmus politikai követelményénél. Lukács ezekben a tanulmányokban a realizmus esztétikai vonatkozásait elveszítette, s nem tudott velük általános politikai követelményeken kívül mást felkínálni a magyar irodalomnak.

A „taktizáló író” típusa lebegett volna a szeme előtt? Az ő tanfolyamára járó írók nagyot nézhettek, amikor előbb azt olvasták nála, hogy „nem az irodalom feladata a társadalom és a politika konkrét kérdéseire konkrét választ adni”, utóbb pedig, az e megállapítást követő harmadik bekezdés végén ezt hallják: „Írjátok az igazat». De természetesen: az egész igazat (a kiemelés Lukácsé, B. I.), a kor egész mélységét átjáró és átfogó igazat. Az új demokrácia apróbb vagy nagyobb szemölcszeinek nagyított fotografálása még nem igazság”. Majd tovább menve mondja: „Az igazság mindig az egész, mégpedig a mozgó, a fejlődő, bűnöket és erényeket, fellendüléseket és katasztrófákat létrehozó egész. Tudjuk: nem mindig könnyű ennek az igazságával szembenézni és azt megalkuvás nélkül kifejezni”... „A mai élet legnagyobb veszedelme: illúzió a jövőt illetőleg és ezzel párhuzamosan a múlt szépítése, hibáink, bűneink eltévelyedéseinek mentégetése, olyan »magyarázata«, hogy azok lassan, lassan erényekké alakulnak át”... Szépen hangzó, igaz szavak ezek, de leírásuk után három-négy évvel önmagának kell tapasztalnia, milyen az, ha az író elvétí egy taktizáló korban taktikus lépését.

A tanulmánykötet legérdekesebb gondolata azonban a Pártköltészet című tanulmányában jelent meg. Két szempontból is figyelmet érdemlő ez a Lukács-írás: felveti a címbe foglalt problémát is, s hozzá József Attila költészetének bizonyos vonatkozásait kapcsolja — példaként. Lukácsnak a konkrétumoktól az utópiák felé való mozgása ebben a tanulmányában is megfigyelhető, mint általában azokban az írásaiban, amelyek ilyen időszerű és érzékletes megvilágítást követelő kérdéseket vetnek fel. A Párt és a költő viszonya egyike volt a negyvenes években a legidőszzerűbbeknek. Lukácsnál e kérdés adva volt már a realizmus-követelésben, azonban szélsőséges és sajátos, mondhatnók: szubjektív esetét a Pártköltészet című tanulmányában igyekszik meghatározni.

Tétele, hogy „a pártköltő előbb lép fel, mint a modern szervezett pártok”, s hogy „számos nagy pártköltő volt (Shelleytől Heinen keresztül Adyig), ki nem tartozott párthoz” tanulmányában igen meggyőző példák sorozatában világlik ki, s ami a múltat illeti, helytállóak is. Igazi problémájához azonban akkor érkezük, amikor a jelen, a magyar irodalom és magyar kommunista párt viszonyait kell szemügyre vennie. Igaza van, legalábbis elgondolható, az a boldog időszak, amelyben a „költészetnek, a költészet hontalanságának a kapitalista társadalomban évszázados problematikája kap pozitív, meg nem alkuvó, a költészet költői lényegét megmentő választ: éppen a pártköltészetben és csakis ott. A pártköltészet itt előfutárja, messzire előretolt előőrse annak, hogy az igazi, a végleges népfelszabadulás egyszersmind minden költészet,

minden művészet — végső fokon mindig a társadalmi problematikából származott — problematikájának, tragikus konfliktusának véget fog vetni”.

De már Lukács érezte, hogy korai a fenti „idill” és happy end”, hiszen siet azt is hozzátenni ehhez a képhez, hogy: „Az elméletileg legkevésbé szükségszerű konfliktus fordul elő a gyakorlatban a legtöbbször; a pártokban szinte mindig létező, nem egyszer uralomra jutó szektaszellem összeütközései a költészettel. A szektaszellem csak a plakátköltőt ismeri el pártköltőnek; minden megfogalmazási eltérést pártellenesnek deklarál... A konfliktus gyökere azonban mélyebbre mutat: az igazi pártköltő mindig a párt nagy, nemzeti, humanisztikus, világtörténeti hivatásának az énekese. Mivel pedig a szektaszellem révén — és a szektaszerű pártgyakorlatban is — éppen ez a hivatásérzet halványul el a pártban, itt szükségszerűen merülnek fel a szakadatlan konfliktusok...” Tetőződik a kérdés a költő egyéni élete reflexeinek bevonásával: „Az egyén kétségbeeshetik, az egyén összeomolhatnak e csapások súlya alatt, s ha igazi költő, még ha pártköltő is, hangot kell hogy adjon ennek az egyéni kiüttlanságnak”.

Lukács szemléletében relativizálódik a kérdés, s a szerző abban a naiv hitben ringatta magát — utópisztikus tendenciái szellemében —, hogy ilyen elméleti intervencióival Magyarországon kikerülhető lesz a sztalinizmus irodalompolitikájának több következménye, s maga ez a politika is, amikor arról akarta meggyőzni olvasóit, hogy az egyén is, a párt képviselte közösség is tévedhet (természetesen mindegyik más-más módon), holott a magyar irodalompolitika a „csalhatatlanság” érájába lépni volt készülöben.

Lukács, mintegy a költők számára alibit keresve, alkotja meg a „pártköltő mint partizán” fogalmát: „A pártköltő sohase vezér vagy sorkatona, hanem mindig partizán. Vagyis, ha igazi pártköltő, mély egyetértésben van a párt történeti hivatásával, a párt által kijelölt nagy stratégiai útvonallal. Ezen belül azonban egyéni eszközeivel szabadon, saját felelősségére kell hogy megnyilatkozzék”.

Nem nehéz felfedezni Lukács e gondolatának szoros kapcsolatát realizmus-követelésével, bár most már egészen nyilvánvalóvá válik az is, hogy nem a műalkotás relációiban gondolkodik, hanem az alkotó és kora problematikája köti le figyelmét. S ezen a ponton válik az is nyilvánvalóvá, hogy milyen utak álltak az „idealista” és a „marxista” Lukács előtt nyitva. Az *Esztétikai kultúra* írója ugyanebből a viszonylatból esztétikai területekre jutott. Az Irodalom és demokrácia és a Pártköltő című tanulmányok szerzője csak politikai síkon mozgott, tehát egy szűkebb területen immár, s zártabb viszonylatok között, hiszen innen az esztétika felé alig nyílt kilátás, legalábbis ami irodalmi gyakorlatát illeti, míg amabból egyenes út vezetett a társadalmi elkötelezettség felé.

Külön kérdés a József Attiláról alkotott képe. A Pártkölteszet című tanulmányából az tetszik ki, hogy József Attilát nem tartja Petőfivel és Adyval egyenrangú alkotónak. József Attila Lukács szemében Petőfi és Ady vonalának „jelentékeny örököse” csupán. Igazi értékeit nem látta meg, s nem érzékelt az a költősorsot sem, amit József Attila példázott, hiszen tragikomikusnak tetszik, hogy József Attilá-

ról a pártköltészet kapcsán ejt szót, azt példáztatja, amit József Attila nem példázhatott.

A fent elemzettek napi kérdések álarcában megjelenő általános, irodalompolitikai és politikai problémák voltak. Lukács tanulmánykötete tartalmaz olyan írásokat is, amelyeknek kevésbé van általános érvényük és elméleti kicsengésük, hanem egészen szorosan az adott időszak irodalmi helyzetéhez tapadnak. Ilyennek minősíthetjük a népi írók problémáját, s külön is Lukács viszonyulását Németh Lászlóhoz, amelyet, enyhén szólva is, türelmetlennek, elutasítónak kell jellemeznünk, s hiába keressük azt a megértő magatartást, amellyel pl. egy Babitshoz viszonyult. Németh Lászlóban szinte legádázabb ideológiai ellenfelét látja, az író Németh Lászlóról pedig nem tartja szükségét beszélni, holott ezt egy Babits esetében megtette. A népi irodalmat, amelynek egészét védve-szeretve bírálja, már bonyolultabban látja, a falukutatók kapcsán pedig nem mulasztja el német irodalmi jártasságát is megcsillogtatni, ám ezt a mozgalmat is csak ideológiai-politikai mozgalomnak fogja fel, amelyhez a szépirodalom, ha felmerül e tanulmányban, csak illusztrációs anyagot szolgáltat.

De ebbe a problémakörbe tartozik Lukács vitája az „ultraradikalizmussal” is, amely a negyvenes években jelentkezett, s már-már a legszélsőségesebb vulgarizálódás veszélyét jelentette. Ez a törekvés mintha „vésztörvényszéket” akarna ülni a magyar irodalom múltja felett, s konkrétan Arany Jánost ültette a vádlottak padjára. Lukács jól látta ennek nemcsak elméleti abszurditását, de azokat a közvetlen veszélyeket is, amelyeket az ilyen nézetek jelentettek Lukács sajátos realizmus-értelmezése szempontjából, hiszen abban lényegében minden tehetséges író a múltból igazolást kaphatott. Az „ultraradikálisok” az akkori jelen kiélezett helyzetét vetítették a múltba, s így mintegy a jelenre vonatkozóan is megmutatták az irodalomra váró problémák természetét. A fenyegető veszedelmet Lukács apológiája sem tudta elhárítani, hiszen a majd kirobbanó Lukács-vita ezt is elnyeli.

Mi az tehát, ami ebből a kötetből életképesnek bizonyult, legalább olyan rövid időszakban, mint amit tizenöt év képez? Az a gondolat, amelyet Irodalmunk egysége című előadásában így fogalmazott meg: „Mit kíván ez a születendő új világ az íróktól? Nem kívánja múltjuk, emberi és írói egyéniségük megtagadását, nem természetlen meaculpázást. Csupán azt, hogy szívvel-lélekkel, legbensőbb egyéniségükkel mondjanak igent ahhoz, ami ma készül”. A magyar irodalom ezt a Lukács-féle követelményt, miként a történelem is bizonyítja, teljesítette.

Az *Új magyar kultúráért* címen kiadott tanulmánykötete, melynek anyaga a fentebb ismertetett, inkább elméleti jellegű írásaival egyidőben, velük párhuzamosan született, a leggazdagabb a magyar irodalmat közvetlenül is érintő kérdésekben. Ebből a könyvből is kitetszik, hogy Lukács elsősorban kritikusa kényszerült lenni a magyar irodalmi élet produkciójának, alkalomszülte írások kerültek ki műhelyéből. Be kell vallanunk, úgy látjuk, az írások zöme annyira tárgyukhoz kötött, hogy csak kortörténeti értékük maradt meg, de

az az időszerűségük, amelyet a bennük megnyilatkozó szellemiség biztosíthatott volna, már hiányzik belőlük.

A kötet középpontja a Déry Tiborról szóló írás (Levél Németh Andorhoz Déry Tibor regényéről), amely ragyogó megállapításai ellenére, sőt annak ellenére, hogy Déry művészi jellegzetességei bizonyos értelemben egybeesnek a Lukács-féle művészet-ideállal, azt mutatja meg, hogy Lukács ezekben az években nem elkötelezettje már a magyar irodalomnak, legalábbis nem abban a mértékben, mint hihető lehetne. Erről árulkodik a Déryről szóló tanulmány formai megoldása is, az a közvetettség, amellyel Németh Andor írásán keresztül szól magáról tárgyáról. Mintha maga a mű nem adott volna elég impulzust elemző kedvéhez, hanem meg kellett toldania azt Németh Andor bírálatának is, s Lukács így egyszerre kap alkalmat, hogy a kritikáról éppen úgy szóljon, mint a műről, amelyet Németh Andor ismertetett.

A bevezetőben máris megállapítja, hogy „Déry könyve az utolsó évtizedek legjelentékenyebb magyar regénye, a 30-as évek átfogó, maradandó értékű költői dokumentuma”, s nyomban azt is megmutatja, mi az, ami írásra indította: „A regény erénye és nem hiánya, hogy a szektárius korszakot szektáriusnak ábrázolja. Hiányosság csak ott van, hogy Déry — legalább tudatosan — nem tudja, hogy mint író, mint szemlélő maga is szektárius; szellemileg nem áll felette a magaábrázolta világnak. És éppen ennek következtében bizonyos pontokon az idealizálás valamely fajtája jön létre: ami morálisan igaz, ti. a legjobbak határtalan áldozatkészsége, az jogosulatlanul átcsap a szellemi térre; az a látszat teremődik meg, mintha ez a magatartás lenne a proletár magatartás igazi ideálja... Úgy gondolom, hogy a fentjelzett magatartás következtében nem jön létre tökéletesen kiegyensúlyozott kép a forradalmi munkásmozgalomról”.

Lukács megállapításának igazsága azonban bizonyos problematikus-ságot is magában rejt, ha Déry regénye kritikusanak kritériumát vizsgáljuk, s mindig élhetünk azzal a kérdéssel, hogy vajon az író vagy kritikusa ismeri-e jobban, látja-e helyesebben azt a bizonyos „valóságot”, konkrét esetünkben a „forradalmi munkásmozgalmat”, hiszen mind a ketten szubjektív észleleteikre támaszkodnak. S felmerülhet az a kérdés is, vajon Déry valóban a forradalmi munkásmozgalom regényét akarta-e megírni, vagy pedig bizonyos emberi helyzetek és lelkiségek rajza foglalkoztatta, hogy a forradalmi munkásmozgalom a regény egy fajta közege, de nem a művészi alkotás célja is, illetve, hogy a művészi és nem történetírói ambíciói voltak. Nem lehet véletlen, hogy Lukács „realizmus-követelése”, amikor olyan konkrét műalkotással kell szembesíteni, amely frissen született meg és a jelen viszonylataival foglalkozik, részleteredményei ellenére sem tud meggyőzően elemezni és az íróról, alkotói tevékenységéről szinte egy szót sem tud mondani és megmutatni abból a szellemi gazdagságból és intellektualizmusból, amely születésénél munkált.

Pedig a magyar írók közül éppen Déry az, akinek törekvései legközelebb állnak ahhoz a Thomas Mann-eszményhez, amelyet Lukács a magyar irodalom elé is követendő példaként tűzött. Lukács a múlt kritikusa, nem pedig a jelené, nem az eleven irodalmi produkció kró-

nikása — ezt a tanulságot szűrhetjük ki, a Déryről írott „levele” minden találó megállapítása ellenére is. De ez tűnik ki Dérynek *A ló meg az öregasszony* című kötete elé írt előszavából is (1955). Szimpotomatikusak szempontunkból a Németh László *Iszonyáról* és Illyés *Hunok Párizsban* című regényéről írott sorai is (A népi irodalom múltja és jelene). Az a két könyvoldalnnyi szöveg, amelyet az *Iszony*nak szentel, elárulja, hogy amikor vezérmotívumként azt tartja szem előtt, hogy a mű világa „tudatosan le van választva az élet igazi nagy összefüggéseiről”, akkor nemcsak bizonyos fajta előítéletek munkálnak benne, hanem az egyhúrúság, az egy vonal kritériumának a bosszúja is feldereng, mert nehezen hihető el, hogy „a frigid nő sorsa nem alkalom a nagy összefüggéseknek még csak a sejtésére sem”, hiszen elemzése ezt a kérdést nem érintette. Megrovásként emlegeti, hogy a regény világa „messzemenően privatizálódott, s kijelentése: „Németh László korábbi regényeinek tartalmi ereje és — olykor — művészi gyengesége azon a nem mindig szerves összefonódáson alapult, ahogy nála a világnézeti tragédiák egyéni sorsokkal (olykor patológikusság felé húzó sorsokkal) összekapcsolódtak”, mutatja, mennyi kétséget hagyhat maga után Lukács módszere, amikor a jelen problémái felé fordul. S betetőzi ezt záró mondatával, amelyben nem kevesebbet állít, mint azt, hogy az *Iszony* „néma tiltakozás az új demokrácia ellen”, miután előbb már azt fejtegette, hogy az egész műben fellelhető a „konok hallgatás a magyar társadalom kérdéseiről”. De ezt a hangnemet és ezt az írói magatartást találjuk meg Illyés művével kapcsolatban is: „Hol kedélyes, hol ironikus félhomályba borul az, aminek vakító fényben, világos szellemi, érzelmi és élményi plasztikában kellene megjelenni, hogy a témához, hogy Illyés tehetségéhez és jelentőségéhez méltó regény legyen belőle, hogy a népi fiatalságnak utat mutasson”.

Két Lukács György volna ezekben a tanulmányokban? Az elméleti és gyakorlati alkalmazójáé? Nem hihető ez a kettősség, de látszata kétségtelenül feldereng tanulmányaiban. Módszere ellentmondásaiából adódnak ezek a kettősség-látszatok, s amint nem használhatja a történetiség kínálta távlatot, szinte önmaga ellen támad a konkrét elemzésben.

Ebből következik azután, hogy Lukács, a művészetek bölcselő vizsgálója, akkor is időszerűbb, amikor realizmus-kategóriája kidolgozásával a XVIII—XIX. századi művészeti relációkat tárgyalja, mint Lukács, a magyar irodalom konkrét jelenségeinek a kritikusa a negyvenes években. Nem lehet véletlen ugyanis, hogy életművének éppen ez a rétege: a magyar irodalommal kapcsolatos írásai felett múlt el leggyorsabban az idő, s ma a legkevesebbet mondóak.

Felmerül a kérdés: mi a jelentőségük ezeknek a negyvenes években keletkezett magyar irodalmi tanulmányoknak? Elsősorban az, hogy ismételten nyomatékosan figyelmeztet arra, hogy a magyar polgári irodalom és az ún. népi írók irodalma a kérdéses korszak döntő jelentőségű köreit képezik. Más kérdés, hogy Lukács életművében, e tény jelentősége ellenére sem kaptak olyan teret, mint ami megillette volna őket. S eredményei közé kell sorolnunk Toldi-tanulmányát, amelyben az ifjú Lukácsnak a struktúrák iránti érzékenységéből

csillannak fel feledett visszfények. Lukács realizmus-kritériuma ebben harmonikusan együtt dolgozott történetiségével. A belelátó és beleérző Lukács kis remeke ez a tanulmány.

V.

Nem tartozik azonban szorosan Lukács és a magyar irodalom viszonyának az ún. Lukács-kérdés, amelynek két periódusa, az egyik a negyvenes évek végén, a másik 1956 után, nem a magyar irodalom problematikájából nőtt ki, hanem Lukács általános szemlélete kapcsán támadt, még akkor is, ha a Lukácsot támadó cikkek példaanyagában a magyar irodalomról írott cikkei, a magyar irodalomhoz való viszonyai is felbukkannak. A viták eredménye az lett, hogy Lukács irányító szerepe háttérbe szorult, koncepciói iránt bizalmatlanság támadt, s Lukács helyét mind a két alkalommal Révai József foglalta el.

Lukács irodalompolitikai szereplése a nagyrealizmus-elmélettel, Thomas Mann-eszménnyel igaz ugyan, hogy tágasabb szemhatárt biztosított a nyugati irodalmak felé, de merevségeivel éppen úgy nem kedvezett alakulásának, mint Révai szocialista realista követelménye, amely a szemhatárok lezárását befejezte. Közös ugyanakkor bennük az, hogy mind a ketten megfeledektek a magyar irodalom XX. századáról, változatainak gazdagságáról. Lukács mindenkori előnye a világirodalmi távlat volt, s ha perlekedett is, Babits, Németh László, Illyés Gyula, Déry Tibor, s deklarativén még József Attila művészete lebegett a szeme előtt, az Adyé mellett.

A magyar irodalom egységének az elvét hirdette, s a legtöbbet őrzött meg, kizárólagosságai ellenére is, abból a művészet-elvből, amelyet majd Révai József vetetésével szinte egy évtizedig a magyar irodalom, hivatalosan legalábbis, feledni látszott.

Visszapillantva pedig Lukács és a magyar irodalom viszonyára, egy majd félévszázados időszakra, Lukács „vereségeit” kell elkönyvelnünk mindenekelőtt: a Thália Társaság, *A szellem* című folyóirat, a Balázs Béla melletti kiállása, a Forum szerkesztőségében játszott szerepe,* vezérkedése az irodalompolitikában a felszabadulás utáni esztendőkhöz — mind ezt bizonyítják.

Másfelől azt is megállapíthatjuk, hogy az „idealista” Lukács hozzájárulásai a magyar irodalom kérdéseihez ma idősebbeknek látszanak, mint a negyvenes években készült írásai. Termékenyítő, szempontjai gazdagságával ihlető módon szól a kortárs magyar irodalomról, s ezeket a nézeteit az, aki e korról foglalkozik, nem kerülheti meg.

Végezetül még egy észrevételt kell tennünk: Lukács viszonyulása a magyar irodalomhoz epizodikus volt, s csak reflexeiben, kis hullámaiban idézi azt a bölcséleti rendszert, filozófiai magatartást, amelyet műve és neve jelent. Lukács György nagysága, értéke és jelentősége nem a magyar irodalom viszonylataiban mutatkozik meg, s nem annak kritériumaival kell mérni, hiszen Lukács nem irodalomtörténeti, hanem filozófiai szellemiség, aki igazán otthon a német kultúrában volt.

* A Forumbeli szerepéről figyelemreméltó elemzést Kovács Sándor Iván írt (*Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, Tomus IV. Szeged, 1964).

A SOKAT VITATOTT LUKÁCS GYÖRGY

PÁRBESZÉD A DIALEKTIKÁRÓL ÉS A TOTALITÁSRÓL

Danilo Pejović

The devil can cite
Scripture for his purpose
Shakespeare

1.

Vége az első világháborúnak, elült a forradalmak hullámverése is Közép-Európában, s az a szellemi légkör, mely ezután kialakult, első tekintetre csupa kiábrándultság, és a baloldali értelmiség intellektuális katzenjammere jellemzi. Ez az értelmiség azonban, az ellenforradalom — és Németországban meg Magyarországon — az „ancien régime” visszaállításának ténye ellenére sem hagyott fel soha a reménnyel, hogy egy napon úgyszólván más irányt vesznek a dolgok. A változás és a fordulat szükségyszerűsége hatja át ennek a nemzedéknek egy *apokaliptikus* forradalmi idealizmustól fűtött *kortudatát*, s ha ennek az időnek egyáltalán volt adekvát és igazán korszerű művészi kifejezője, akkor az csakis az expresszionizmus volt.

„A Nyugat megtorpant, és Németország proletármozgalma is megfűl ennek az országnak a mocsaras közegében, melyben válság válságot követ, de a fordulat kirobbantásához nincs ereje... A helyzet, Oroszországot... akár nem is tekintve, szüntelenül forradalmi... Akármilyen lassúnak és álcázottnak rémlík is a forradalom útja, visszaút itt már nincs, még ha egy évszázadra térítették is ki medréből.”

Ernst Bloch, Lukács nagy barátja, gondolatait és sorsát megosztó társa ábrázolta így ezt az átkos kort és a benne élő kortudatot. És helyesen jellemezte, mert hiszen Lukács *Geschichte und Klassenbe-*

wusstsein című nevezetes könyvének is éppen ez a lendület és forradalmi robbanékonyság a töltete.

A gyűjtemény „Tanulmányok a marxista dialektikáról” alcímmel, a „Forradalmi Kiskönyvtár” sorozat¹ kilencedik füzeteként a berlini Malik-Verlag kiadásában jelent meg 1923-ban, és feleségének, Gertrud Bortstiebernek ajánlotta a szerzője.

A kötetbe foglalt cikkek keletkezéséről Lukács elmondja, hogy „a Módszeresen a szervezeti kérdésről és A dologiasodás és a proletártudat c. tanulmányokon kívül, melyek egy kényszerpihenő óráiban eredetileg is ennek a gyűjteménynek a számára íródtak, nagyobb részük pártmunka közepette keletkezett mint bizonyos kísérlet, és abból a célból is, hogy mind a szerző, mind az olvasó magyarázatot leljen a forradalmi mozgalom elméleti kérdéseire” (*Geschichte und Klassenbewusstsein*, Berlin 1923, 5. o., németül).

Lukács, látszólag, nem fűz nagy igényeket ehhez a könyvhöz. „Pártmunka közepette keletkezett”, hangsúlyozza, mintha egyúttal elnézést kérne, hogy egyáltalán annyi szabad ideje akadt és írhatott, de mivel kényszerpihenőről volt szó — a száműzött nyomorúságos tengődése a bécsi emigrációban, a beázó barakkok fedele alatt —, természetesen, hogy nem folytathatott gyakorlatibb tevékenységet!

Mások azonban nem így vélekedtek erről a vállalkozásról, nem is így fogták fel. Bloch, például, már idézett recenziójában az eljövendő Új kultúrájának „sarokkövét” látja ebben a lukácsi szellemi hőstettben; ez az Új már nem is vallja magát „kultúrának”, mert neki az nem hangzik eléggé forradalminak. Az ő szemében ez a kultúra annyira jelentős, hogy — szerinte — az antiktól a klasszicizmusig soha nem történt még ilyen radikális szakítás a Régivel. S olyan nevek jelzik, mint Chagall, Schönberg és Döblin, „akiket már nem érzékelhetünk: a Régi módján, s akik nem valami korábban kialakultnak a letűnését, alkonyát, felbomlását képviselik, hanem olyan elemek vannak művükben, amilyenek soha azelőtt nem voltak”.² A nagy Kairós él ebben az új hajnalhasadásban, mely közelebb van ahhoz a legmagasabb fokon álló primitívséghez, mint a „kultúra” tetszetős kompromisszumaihoz.

Bloch, miután örömmel fogadja az új művészetet, mely a „szép” fogalmát mint konzervatívot elveti, kimondja, hogy az eddigi kultúrával való szakítás a legfontosabb napi feladat. Az új művészet megalkotói olyan új indulást képviselnek, mely magasabbrendű minden „kultúránál”, s ő ezért teszi idézőjelbe ezt a szót.

„És innen érkezik hozzánk egy rendkívüli gondolkodónk. Egyedül Lukács György lépett szilárdan maguknak a halaszthatatlanul fontos Dolgoknak a talajára. A pillanat, mely mindenki más számára fogalmi zavar, itt a döntés pillanatává, a totalitásban való behatolássá magaso-

¹ Nem érdektelen feljegyezni itt a sorozat többi darabjának címét sem, hiszen oly beszédesen árulkodik az egész könyvsorozat klímájáról, esélyeiről és intenciójáról: 1. G. Sinowjew, *N. Lenin*; 2–3. Ernst Drahm, *Brest-Litovsk*; 4. Georg Grosz, *Das Gesicht der herrschenden Klasse*; 5. Pierre Pascal, *Die ethischen Ergebnisse der russischen Sowjetmacht*; 6. Wieland Herzfelde, *Gesellschaft, Künstler und Kommunismus*; 7. Alexander Block, *Der Untergang der Humanität*; 8. Karl August Wittfogel, *Die Wissenschaft der bürgerlichen Gesellschaft*; 10. Georg Grosz, *Abrechnung folgt!*; 11. Henri Barbusse, *Das Messer zwischen die Zähne!*; 12. Oskar Kähnel, *Steh auf, Prolet!* — és végül az ígérlet: *Die Sammlung wird fortgesetzt!*

² Vö. Aktualität und Utopie, Zu Lukács' Philosophie des Marxismus, *Der Neue Merkur*, 7. évf., Berlin 1924, 457–474. o.

dik. Könyvében, a *Történelem és osztálytudatban*, Lukács így vezeti aztán vissza Marxot ismét Hegelre, ez utóbbit pedig igen jelentőség-teljesen helyezi önmaga fölé. Az én-egzisztencia megértésének, az elterelt folyamatok alatt megbúvó valóságunk harora törésének metafizikája rajzolja itt is dialektikus köreit. A könyv, igaz, nem talál majd valami könnyen olvasóra."

Mintha csak megsejtené, milyen kritikák záporoznak majd jobbról is, balról is, Bloch gúnyosan hozzászeli: „Die Russen etwa welche philosophisch handeln, aber denken wie die ungebildeten Hunde, werden sogar einen Abfall darin wittern.” Majd így folytatja: „Noha a revizionistáktól egy végtelenség választja el őket, mégis szinte azonos módon záratlak ki a filozófiai örökségből, és akad majd közöttük, aki azt mondja, hogy Marx nem azért állította Hegelt a talpára, hogy most Lukács ismét a feje tetejére állítsa Marxot. Másfelől pedig a filozófia egyéb tudásai, mélységesen pártatlan, tisztán megfigyelői álláspontjukból kiindulva, képtelenek lesznek megközelíteni Hegelnek ezt az egyetlen legitim reneszánszát.”

A későbbi események tökéletesen igazolták Bloch jóslatát, azt tudniillik, hogy Lukács könyvét totális meg nem értés fogadja majd a vulgáris marxizmus képviselői körében mindkét oldalon.

A könyv előszavában Lukács hangsúlyozza, hogy műve eredetileg nem egy egész, hanem a tanulmányoknak olyan gyűjteménye, melynek darabjai, zömükben, „alkalmi írás” jelentőségűek. Kétségtelen azonban, hogy ez „alkalmi írások” között meghatározott tartalmi összefüggés van, mely nemcsak a fő téma tárgyi egységében tükröződik, hanem a megfelelő központi kategóriák következetes alkalmazásában is minden egyes probléma megoldásánál.

Tekintettel Lenin korszakalkotó jelentőségére a huszadik század marxizmusának értelmezésében, Lenin mélységét, nagyságát és megtermékenyítő hatását — Lukács véleménye szerint — abban kell látnunk, hogy „a marxizmus *gyakorlati lényegét* a világosság és konkrétség egy eladdig soha nem látott fokára emelte” (*G. u. Kl.*, 6—7. o., németül). Ebből is látszik, hogy Lukács nemcsak egyszerűen marxistának tartja magát, hanem *leninistának* is, ami mindenképpen olyan nem elhanyagolható körülmény, hogy nélküle nem alkothatunk véleményt erről a filozófiai vállalkozásról, s amely mindenképpen kétségesse teszi mindazokat a bírálatokat, amelyeket számlájára írtak azzal a szándékkal, hogy megfosszák a leninista ismérveitől.

Lukács, tehát, ilyen *leninista álláspontból* kiindulva lát hozzá fő feladatához, hogy újból kifejtse Marxot és megmutassa annak filozófiai konszervuságát. Minthogy csupán a módszer kérdésében tartja magát „ortodox” marxistának, elveti még a gondolatát is annak, hogy Marxon valamit is „javítani” kell, és ezzel a kitételrel azonnal el is határolja magát a szociádemokrata revizionizmustól. Mindenáron való ortodoxságában olyan messzire megy, hogy „bizonyos pontokban az ortodox marxizmus pozícióját képviseli még Engelsszel szemben is” (uo., 7. o.).

Melyik tehát az a központi feladat, melynek megoldását Lukács könyve maga elé tűzi?

A szerző azt mondja, vizsgálódásainak „nincsenek nagyobb igényei, csupán a marxi tudománynak Marx szellemében való interpretációja, kifejtése óhajt lenni”.

De miért vállalkozik erre a Marx-interpretációra, és miért hangsúlyozza, hogy azt Marx szellemében kell elvégezni?

Minden bizonnyal az a lépten-nyomon érzett szükséglet serkentette, hogy a lenini napi politikai gyakorlatnak, melynek — végtére — ő maga is de még mennyire aktív részvevője, megfelelő elméleti alapot adjon, — összhangban a problémák színvonalával és maguknak a dolgoknak a szellemében. Csupán még ennyit emlékeztetőül: noha Lenin politikai vállalkozásának korszakalkotó jelentősége az orosz forradalom győzelme révén már a maga idejében világossá vált, annak filozófiai megalapozásához Leninnek már nem volt érkezése. Az 1909-ben megjelent *Materializmus és empiriokriticismusa* ugyanis csak vitairat. Lenin maga jelöli egyszerűen „megjegyzéseknek” az orosz machisták ellen, és filozófiailag sem elég hatásos fegyver fő politikai ellenségei: a mensevikkkel, az egész szociáldemokráciával és a Kautsky vezette második Internacionáléval szemben. Röviden, ebben a korszakában, még nincs olyan messze Kautskytól, és csak a Hegelhez fűzött, sokkal később megjelent megjegyzései (*Filozófiai jegyzetek*, 1930) fedik fel igazi filozófiai intencióit.³

Más szóval, amíg a lenini politikai gyakorlat valóságosan és történelmileg már rég megcáfolta a szociáldemokráciát és annak elméletét, bölcséletileg még mindig a „tudományos materializmus” pozícióin állott, és egyedül ezzel magyarázható, hogy Kautsky túl sokáig a legnagyobb filozófiai tekintélynek számított sok marxista szemében.

Lukács érdeme, hogy ezt elsőnek ismerte fel világosan, és a leninizmusnak mint a politikai szervezkedés filozófiájának helyes értelmezéséből kiindulva, megkísérelte Marx újrafelfejtését, de nem a *Materializmus és empiriokriticismus* szellemében, hanem a lenini politikai gyakorlattal összhangban, melynek körvonalait Lenin már 1904-ben, az *Egy lépés előre, kettő hátra* című könyvében felvázolta, aholis kifejti az avantgarde-nak a forradalomban való vezető szerepéről szóló elméletét.⁴ Ily módon sokkal inkább, mint bárki más, Lukács a gyakorlatban igyekezett a leninizmus, azaz a kommunizmus *filozófusa* lenni, s az orosz bolsevisták stratégiája és taktikája és az ő filozófiájában nyert igazán autentikus kifejezést.

Lukács könyvének központi témája nem a „tudományos materializmus”, hanem a történelmi *dialektika*, mely a lét médiumát csak a történelem *totalitásában* láttatja, és amely a proletariátus osztálytudatában és politikai szervezetében nyeri el öntudatát.

Felesleges ismételtetni, hogy a probléma ilyen módon való felvetése példa nélkül áll az addigi marxizmusban, s még kevésbé lehetett Lukács példaképe a vulgáris Kautsky-féle — és egyáltalán a szociáldemokrata eredetű — materializmus meg annak „tudományos tárgylagossága”, „parlamentari hígvelejűsége” és „politikai querulantája”.

³ Ilyen értelemben nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy ez a körülmény döntően befolyásolta az orosz forradalom menetét.

⁴ „A proletariátusnak a hatalomért folytatott harcban nincs más fegyvere, mint a szervezet” — írja említett könyvében Lenin.

Más kérdés, volt-e Kautskynak elődje az egyetemes pozitivizmus elméletének megszerkesztésében, de jelentős, hogy Lukács megsejtett néhány mozzanatot ebben az irányban, vagy — ha úgy tetszik — megsejtette a „folytonosságot” a marxizmus ilyenféle értelmezése és Kautsky tanítói között.

Ebből az álláspontból indul ki Lukács, amikor Marx polemikus újrakifejtésére vállalkozik, méghozzá a politikailag Lenin által felvetett problémák új látóhatárához igazodva. Lukácsot az az elv vezérli, hogy „Marx műve és módszere *vége* föltárja a társadalom és a történelem megismerésének *helyes módszerét*. Ez a módszer, legbensőbb lényegében, *történelmi*. Érthető tehát, hogy ezért szüntelenül önmagára kell alkalmazni... Ugyanakkor valóban tartalmas állásfoglalást képvisel a jelenkor időszerű problémái iránt, minthogy a marxista módszer ilyen felfogása szerint annak legfőbb célja a jelenkor megismerése” (uo. 7. o.).

Ha nem vesszük túl komolyan Lukács kijelentéseit, miszerint itt csupán „módszertani”, mi több, „módszerbeli” problémákról van szó — amit a bölseleti kérdések akkori szemlélési módjának tulajdoníthatunk —, megállapíthatjuk, hogy őt leginkább a *dialektika problémája* izgatja, ami minden bizonnyal *nemcsak* metodológiai természetű kérdés, hanem a választ egészen más utakon kell keresni.

Mivel a történelmi dialektika kérdésének felvetésében szakítani kell azzal a korábbi (szociáldemokrata) divattal, hogy úgy kezeljék, mint a „döglött kutyát”, természetes, hogy Marxnak Hegelhez való viszonya a vizsgálódás homlokterébe kell hogy kerüljön. Ugyanakkor Lukácsot nem az érdekli, mit gondol Marx „Hegel dialektikájának jelentőségéről a saját módszerét illetően”, hanem az, hogy „ez a módszer *valóban* mit jelent a marxizmus számára”. Engels és Plehanov törekvései túl hatástalanoknak bizonyultak ebben a tekintetben, és ezért az író oly módon kívánja konkretizálni a maga fejtegetéseit, hogy „azt, ami a hegeli gondolatban módszerei szempontból gyümölcsöző, mintegy élő szellemi erőként átmentse a jelenkor számára”.

Hogy ez milyen nehéz és mennyire provizórius munka, az, Marx vulgáris értelmezésének sok évi uralma után, Lukács számára teljesen világos, s maga is úgy tekint vállalkozására, hogy az csupán az első lépés a történelmi dialektikáról való vita serkentésében, méghozzá Marx nyomán és Lenin filozófiai végrendeletének szellemében, amely azért száll síkra, hogy a jó marxistáknak a „Hegel dialektikája materialista barátainak valamiféle egyesületébe” kell tömörülniük.

Minthogy példa nélkül állt a korábbi marxista irodalomban, Lukács nagyon is átérezte, milyen újdonság az, amit művel, és úgy tetszik, sejtette is, hogy az ő „hegeli” Marx-magyarázata nem talál éppen a legszívélyesebb fogadtatásra a hivatalos marxizmus körében. Radikálisan, bátran nyúlt hozzá a kritika bonckésével az eladdig oly népszerű fogalmakhoz, miszerint „Marx közgazdász, Engels pedig filozófus”, s ezt a bátorságot a megalkuvást nem ismerő forradalmár öntudata fűtötte, aki forradalmár volt nemcsak a gyakorlatban, hanem a filozófiában is.

Nem egy jelentős problémát tűz napirendre ez a könyv, s amikor a szerző Marxot fejtegeti, sokszor nem filozófiai kérdésekbe is behatol,

a tisztán filozófiai részekben pedig nemegyszer tesz hosszas kirándulást a közgazdaság területére, s ugyanakkor minden tanulmányának megvan a maga politikai kicsengése az osztályharc taktikájának leg-sürgősebben megoldásra váró kérdéseit illetően. Mi több, a tanulmányok zömében az alapgondolat olykor úgy elvész a részletekben, hogy a szintézishez vezető út csak figyelmes olvasás árán fedezhető fel.

A könyv nyolc tanulmányt tartalmaz, nem időrendi, hanem tartalmi-problematikai sorrendben. A Bécsben, 1922-ben kelt, igen jelentős előszó után három rövidebb értekezés következik: „Mi az ortodox marxizmus?” (1919), „Rosa Luxemburg, a marxista” (1921), „Osztálytudat” (1920). Ezzel mintegy módszeresen előkészíti a központi és leghosszabb értekezést, melynek terjedelme a könyvnek majd egyharmad részét teszi: ez „A dologiasodás és a proletártudat”. Mint ahogy a szerző hangsúlyozza, ez eredetileg is e gyűjtemény számára készült, mintegy fő elméleti ütközőpontként. Helyet kapott a könyvben „A történelmi materializmus funkcióváltozása” című előadása is, melyet a történelmi materializmus kutatóintézetének megnyitása alkalmából tartott Budapesten 1919-ben. Majd még három értekezés következik: „Legalitás és illegálitás” (1920), „Bíráló megjegyzések Rosa Luxemburg »Az orosz forradalom bírálata« című írására” — tulajdonképpen vitairat Rosa Luxemburg — mint ahogy Lukács gondolja — lényegében szociáldemokrata kritikája ellen, melyben az Leninnel és a proletariátus diktatúrájának szovjet változatával száll szembe, s azt kifogásolja, hogy az a párt-elit diktatúrája, nem az osztályé. És végezetül, mintegy záró tanulmányként, itt van a „Módszeresen a szervezeti kérdéstről”, melyben Lukács még egyszer kifejti a lenini pártelmélet filozófiai értelmét, mely pártot egyöntetű szervezet, fegyelem és egységes cél jellemez.

A könyv egészét véve már első tekintetre szembetűnik, hogy a dologiasodásról szóló értekezés filozófiai színvonalával és tematikai egységével elút a többitől. És nemcsak ez: a könyvben ez az egyetlen tisztán filozófiai értekezés, mely a többi cikkből fölvetődött összes kérdéseket egyetlen szintézis körül csoportosítja, és mert az érintett politikai problémákat a filozófia „transzcendentális” nyelvezetén mondja el, minden részlete időálló.

Az egész könyvet, teljes extenzitásban és annak megállapítása szempontjából vizsgálni, vajon sikerült-e az írónak az, hogy elveiből kiindulva mindig módszeresen mérjen fel egy-egy problémát, külön feladat lehetne. Mégis, túlzás nélkül elmondható, hogy mind a könyv, mind a dialektikáról szóló központi lukácsi gondolat számára talán az a legelőnyösebb, ha az ismertetést az alapvetőre vezetjük vissza, ez pedig nem más, mint az a bölcséleti téma, melyet intenzíven sűrítve és következetesen kifejtve „A dologiasodás és a proletártudat” nagy értekezésében lelhetünk meg. Lukács vállalkozásának ez az alapja, és ha ezt ismerjük, közvetve magáról a könyvről, a *Történelem és osztálytudatról* is teljes képet nyerhetünk. Természetesen, korunk marxista gondolatát ez nem oldja fel attól a kötelezettségtől, hogy egy napon önmaga előtt vessen számot Lukács György egész művéről, noha már ma is több mint világos, hogy Lukács életművét *fejlődésének korai szakasza* jelzi maradandóan.

2.

Ha „A dologiasodás és a proletártudat” című értekezés kulcsjelen-tőségű is az egész könyv megértésében, mégsem az egyetlen, amely megállapítja a lukácsi filozófiai gondolat döntő kategóriáit. Viszont valóban csak itt határozza meg pontosan és szigorúan azokat az alapvető kategóriális struktúrákat, amelyek valamennyi fejtegetésének a vázát képezik. Mindenütt három fundamentális kategóriával találkozunk: a *dologiasodással*, a *közvetítéssel* és a *totalitással*. Ezeken belül fejlődik lassan a proletariátus osztálytudata. A proletariátus mint totális semmi, a polgári társadalom tagadása, de ugyanakkor annak immanens öneluralkodása: előbb is, mint a történelem egyszerű objektuma, a proletariátus gyakorlatilag tagadja a meglevőt, és az összes társadalmi jelenségek közvetítésével, azok totalitásához képest, fokozatosan társadalmi szubjektummá válik. A történelem szubjektum-objektumává lett proletariátus a legnagyobb mértékben valósítja meg a totalitás perspektíváját: „Mi semmik voltunk, de minden leszünk” — hangzik az Internacionálé ismert sora Marx jelszava szellemében, hogy „a proletárok a forradalomban csak láncukat veszthetik. Cserébe egy egész világot nyerhetnek” (Kommunista Kiáltvány).

Lukács Marx-magyarázata megírásának — látszólag — Hegel polgári „reneszánsza” volt az apropója, mely jelenség a húszas években és az új-kantiánizmus alkonyán az európai filozófia érdeklődésének központjában ha nincs is a fő helyen, mindenesetre szemmel látható jele az útkeresésnek. Marx ilyen újszerű megközelítéséhez a belső kényszert azonban másvalami diktálta. Kétségtelenül hozzájárult a szociáldemokrácia elmélete és gyakorlata között tapasztalt mélységes szakadék is. A szociáldemokrácia politikai csődjének elméleti megokolását boncolgatva, Lukács felismerte, hogy a materializmusnak mint „objektív tudománynak” szociáldemokrata változata a kapitalizmus örök és elkerülhetetlen *természeti* törvényeit, „értéktől megfosztott” (wertfreie) természettudományokként kezeli, miközben passzív, szemlélődő magatartását a polgári társadalom „reális valóságával” szemben más oldalon, az etikai „kell” (sollen) fogalmával igyekszik ellensúlyozni, mármint hogy „fel kell” számolni „a társadalmi igazságtalanságot”, „az emberiség erkölcsi eszményének meg kell valósulnia”.⁵

De hát egy Kautsky-, Hilferding- vagy Plehanov-féle „objektív tudomány” a „társadalom fejlődésének természeti törvényeiről” soha nem is lenne lehetséges, ha maga a „tudomány” fogalma nem volna annyira kétértelmű. Sok mai marxista is számot vethetne ezzel, mert akkor óvakodnának az olyan elhamarkodott, felületes, mi több, vég-

⁵ A tudományosság fetisizmusa megmosolyogtató vallásos áhitattá fajult a második Internacionálé vezető teoretikusainál. Kautskynál a szubjektum és az objektum, a lét és a kellés dualizmusa adja a szocializmus fogalmi alapját: „Mint a proletariátus osztályharcos szervezete, a szociáldemokrácia sem lehet erkölcsi ideálok híján, a kiszákmányolás és az osztályellenesség fölötti erkölcsi felháborodás híján. De az ideálnak semmi keresnivalója nincs a tudományos szocializmusban, a társadalmi szervezet fejlődési törvényszerűségeinek és mozgatóerőinek tudományos vizsgálatában” (*Ethik u. mat. Geschichtsauffassung*, Stuttgart, 1910, 141. o., németül). — Elmélet és gyakorlat hasonló, mechanikus szembeállításra bukkanunk Hilferdingnél is: „Ezért tehát hamis, noha intra et extra muros nagyon elterjedt az a vélemény, mely egyszerűen azonosítja a marxizmust a szocializmussal... A marxizmus helyességének a belátása... egyáltalán nem értéktétel közlése, és éppoly kevésbé gyakorlati magatartásra vonatkozó utasítás” (*A fináncok, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó* 1959., 41–42. o.).

telenül naiv kijelentésektől, mint amilyen az, hogy korunk többi bölcseleti rendszerével szemben a marxizmusnak „tudományossága” adja meg a fölényt. Még a legegyszerűbb (vagy akár dialektikus) jelentés-tan mankója nélkül sem nehéz kitalálni, hogy a tudománynak ez a többértelműsége a szociáldemokrácia elméleti irodalmában senki más-tól, mint annak legnagyobb filozófiai tekintélyétől származik, az pedig nem Marx, hanem Engels.⁶ Az *Anti-Dühring*ben, mely eredetileg cikk-sorozatként jelent meg a „Vorwärts”-ben (1877), és azzal a szándékkal íródott, hogy népszerű-tudományos formában nevelőleg hasson a német munkásságra a polgári gazdasági prosperitás egy nyugalmas korszakában, a XIX. század hetvenes éveiben, nincs eléggé elkülönítve a hegeli (abszolút) tudomány fogalma, a haeckeli (pozitív) tudományétól. Pedig a kettő között óriási a különbség: a Hegel-féle dialektikus-spekulatív abszolút tudomány egészen más, mint a haeckeli típusú pozitívizmus tapasztalati tényeken alapuló, objektív empirikus tudomány-fogalma. Mellékesen: ez utóbbi csak karikatúrája amaz előbbi realizációjának. A második Internacionálé filozófiai dilettánsainak erejéből nem tellett, hogy erre rájöjjenek, s hogy Engels művében gondolatilag szétválasszák és megkülönböztessék ezt a kétsíkúságot. A kor szellemében, persze, siettek elvetni Hegelt és a dialektikát, azt tartva, hogy az Marx művének úgyis csak amolyan spekulatív és tudománytalan üledéke, amint hogy azt Bernstein tanította. A dialektikát, a legjobb esetben is, lefokozták, a megismerés módszere lett csupán, mely itt-ott esetleg még felhasználható a tudományos felfedezések empirikus magyarázatában.

A gazdasági fellendülés megváltozott társadalmi-politikai klímájában és a XIX. század végi polgári Európa viszonylagos politikai megállapodottságának idejében ez a filozófiai motívum utat tört és döntő jelentőségű lett a szociáldemokrata marxizmus egész elméleti kincses-tárában. Marx történelmi materializmusa olyan értelmezést nyert, mintha az a dialektikának a történetírásra való „alkalmazása” lenne, a mozgásban levő természetes anyag „objektív dialektikája” pedig nagyobb rangot kapott a gondolkozás „szubjektív dialektikájával” szem-ben, mely azt az előbbi több-kevesebb pontossággal „tükrözi” a maga logikai törvényeiben.

De hát vajon Marx is nem azt mondja, hogy „a társadalmi lét határozza meg a társadalmi tudatot”? (*Adalékok a politikai gazdaságtan bírálatához*, előszó.) Mit jelent a „társadalmi lét”? Vajon ugyanaz-e, mint a természettudományosan értelmezett anyag (a klasszikus fizikában)?

Semmiképpen!

A „társadalmi lét” Marx számára „a társadalmi viszonyok összességét” jelenti az objektum (a termelőerők) és a szubjektum (termelő-viszonyok) *dialektikus* közvetítésében, s ezek, az ember ősi önéletre-hozásából kilépve, oszthatatlan egészet alkotnak, és ily módon a világ-történelem „szubsztanciáját” képezik.

A történelem „anyaga”, eszerint, nem tartalmaz semmi természet-tudományos értelemben vett, „anyagit”. Ez az anyag nem egyéb, mint

⁶ „Ahogyan Darwin a szerves természet törvényét, úgy fedezte fel Marx az emberi történelem fejlődési törvényét” — mondja Engels Marx Károly sírjánál. (Vö. Marx *Válogatott művei*, Szikra kiadás, Bp. 1948, 16. o.).

társadalmi-történelmi *totalitás*, és Marx ennek megértésében látja az eddigi történelem rejtélyeinek kulcsát. A társadalmi lét (*Das gesellschaftliche Sein*) a társadalmi-történelmi *gyakorlat* összessége, totalitás a maga önfejlődésének folyamatában, mely szükségszerűen magában foglalja a természet fogalmát is mint objektumot, s ezért mondhatja Marx, hogy a természet „az ember nélkül üres semmi” (vö. *Gazdasági-filozófiai kéziratok*). Az ember-természet, szubjektum-objektum dialektikus viszonyának felfogott történelmén kívül, sem az ember, sem a természet nem jelent semmit. Más szóval, az emberi tudattól mint szubjektumtól független „természet dialektikájáról” beszélni filozófiailag nemcsak kétes értékű dolog, hanem képtelenség is, mert a dialektika csakis az ember és a természet *viszonyának* síkján érvényesülhet. A szubjektum és objektum, tehát, halott absztrakciót jelent (nemcsak nyelvtanilag), ha mint oszthatatlan mozzanatokat kiragadjuk ebből a viszonyból.

S még valami. A marxi gondolat történelmi forrása nem az „Enciklopédiát” rendszerező Hegel, hanem a „Fenomenológia” Hegelje, mely utóbbit ő úgy értelmezi, mint a *szellem munkáját*: „A folyamat, melyben a szellem létrehozza magáról való tudásának formáját, az a munka, amelyet mint *valóságos történelem* teljesít” (*A szellem fenomenológiája*, Bp. Akadémiai Kiadó, 1961., 411. o.). A dialektika pedig vagy csak a totalitás dialektikája, vagy éppenséggel semmi. A dialektika terminusai: a szubjektum és az objektum a maguk valóságossá levésükben vagy a maguk önmegvalósulásában. A szellem munkája az önnön műve és valóságos élete; a szellem, ha nem térne vissza mindig önmagához a mind nagyobb elidegenülésből, nem élhetne. A visszatérés ezért a szubjektum előrehaladásának útja, s ez az út azzal kezdődik, hogy a szubjektum mint a tárgyról, azaz mint a hozzá képest teljesen más és tőle idegen valamiről való közvetlen tudat még abszolúte szembe helyezkedik objektumával, hogy aztán szüntelen körforgásában, új meg új alakokban öltön tárgyi formát, végezetül pedig — megszabadulván mindentől, ami idegen benne — mint kibontakozott szellem, abszolút tudat vagy mint az abszolút öntudata, visszatérjen önnön lényegéhez. Ennek a dialektikus utazásnak az állomásai: tudat, öntudat, ész, szellem, vallás és abszolút tudás.

Hegel Marx által történt „megfordításával” összhangban, Marx számára a szubjektum többé már nem abszolút szellem, hanem az *önmegvalósító ember*, az ő szemében mint „Gattung”, emberi nem, az ember a „legmagasabbrendű lény”, de az is csak a világtörténelem dialektikus önmegvalósításában lesz azzá, ami, értve a világtörténelmet az ember saját keze művének a természet emberi benépesítésében, mely ily módon történelemmé válik. Ez a „valóságos történelem”, s ez is csak dialektikusan, mint az ember műve fogható fel. Ha a modern ember rabja lett saját művének, ha alárendelte magát a saját elidegenedési objektumainak a specifikus újkori eldologiasodás legrosszabb formájában, akkor onnan ki kell vezetni őt. Ebből az elembertelendésből van kiút, de csak azért van, mert az az ember saját műve, noha öntudatlanul és szándéka ellenére teremtette ezt a helyzetet. Az elidegenedésből való visszatérés ezért ugyanannak az útnak a megtételét igényli, mint amely oda vezetett. S ez az út a történelmi ember ön-

tudatra ébredésének útja, aki önmagát a saját termékének, minden cselekedetét a *maga cselekedetének* világát a maga világának tekinti. A menekvés lehetőségének tudatosodása az emberben egyúttal azzal a reménnyel tölti el, hogy lesz hozzá elég ereje, hogy valójában és valóságosan végrehajtsa ezt a történelmi tettet, a történelemnek ezt a forradalmát, és így visszataláljon önnön lényegéhez. Alkárcsak Hegel, Marx is azt mondja, hogy „az emberiség mindig csak olyan feladatokat tűz maga elé, melyeket meg is tud oldani” (az *Adalékok a politikai gazdaságtan bírálatához* előszava). Az ember végső célja, hogy szabad legyen a maga világában, ez pedig csak akkor lehet, ha megszabadul a maga korábbi képződményeitől, ha lerázza saját láncait. Ezzel a legmagasabbrendű tettel az ember eléri teljes valóságosságát, és visszatér eredeti mivoltához. Az érzéki-testi ember gyakorlati-történelmi forradalmi tette a földön a szabadsághoz való visszatérés kezdetét jelenti. Ez abszolút tett, és vele — ugyanakkor — lezárul az emberiség történelem előtti korszaka.

A történelem mint a marxi gondolat igazi tárgyának e kategória-sémája, természetesen, fölfedi a marxi történelmi dialektika közeli rokonságát Hegelével, de ugyanakkor rámutat a közöttük levő áthidalhatatlan különbségre is. Marx dialektikájának alapvető kategóriái — érthetően — megfelelő párhuzamban vannak Hegelével: közvetlenség (dologiasodás), közvetítés (forradalom) és közvetített közvetlenség (kommunizmus). A megismerés útja analóg a történelem útjával; a közvetlenségből ered, hogy aztán egész sor közvetítés révén a közvetített közvetlenségnél végződjék. A történelmi totalitás, a történelem egésze mint eredmény fejlődik ki.

Ha ezeket a filozófiai kategóriákat lukácsi módon a politikai gyakorlat nyelvére fordítjuk, akkor a jelen leírása Marxnál ott kezdődik, ahol kimutatja a történelmi szubjektum tényszerűségét, mely szubjektum közvetlenül mint a történelem pusztá objektuma bukkan elő. Ez pedig a proletariátus — mint az ember totális elidegenedése és tagadása, melynek valóságossága (Wirklichkeit) átalakul dologisággá (Dingheit): mint áru a munkás közönséges tárgy, ugyanolyan, mint valami természeti nyersanyag vagy élettelen anyag. Mozgásában, azonban, a történelem e szubjektuma tudatára ébred objektumi helyzetének, s akkor az ily módon öntudatra ébredt szolga megdönti urát, és maga lesz az úr. A közvetítés világforradalomként zajlik le, szüntelen folyamatként és a történelem valamennyi alkotóelemének, a mozgás egészének központja felé haladó helycseréjeként. Az ember *önmagáról való* tudata ily módon öntudatává válik ennek az *egésznek*, de most már a maga egészének, s ez a proletariátusnak mint történelmi totalitásnak az öntudata, mely ezzel megszünteti és túlhaladja önmagát: az egész részei ilyen dialektikus felülmúlásának lehetősége a valóságban ölt testet. A filozófia eképpen megszűnik pusztá filozófia lenni, történelmi-létrehozó *gyakorlattá*, praxissá válik, a gondolati totalitásból az „emberi társadalom” vagy „társadalmasított emberiség” történelmi totalitása sajátos igazságteremtő gyakorlata lesz, azé az emberisége, mely ismeri és oly emberi sokoldalúsággal valósítja meg magát.

Noha Marx korai írásait, a *Gazdasági-filozófiai kéziratokat* és a *Német ideológiát* nem ismerte, Lukács kongeniálisan *anticipálta* azok

gondolatmenetét Marxnak *A tőkében* közreadott elemzése alapján. Ily módon már 1923-ban világosan rámutatott, hogy a kései Marxot éppen a fiatalkori Marxból kiindulva kell megérteni. Másképp hogy tudta volna Lukács a dologiasodás alapvető marxi kategóriáit (vagyis az eidegenedés sajátos kapitalista formáját), a közvetítést (a forradalmat) és a totalitást (a társadalmi lét egészét) Hegel *Fenomenológiájából* kifejteni?

„Az igaz az egész” (Das Wahre ist das Ganze), hangzik a hegeli dialektika vezérmotívuma. „Az egész pedig csak a fejlődés által kiteljesülő lényeg. Az abszolútumról azt kell mondani, hogy lényegileg eredmény, hogy csak a végén az, ami valójában; s épp ebben áll természete, hogy valóságos szubjektum, vagyis önmagává-levés” (*A szellem fenomenológiája*, 18. o.).

Az egész *mint* egész olyan módon van, hogy a dialektikus folyamat minden részecskéje vagy mozzanata, mindenkor magában foglalja az összes többi mozzanatot is, és csak olyan értelemben rész, hogy az egész része: „Mert a közvetítés nem egyéb, mint a mozgó önmagával való azonosság, vagyis az önmagára irányuló reflexió, a magáért való én mozzanata, a tiszta negativitás vagy, tiszta absztrakciójára visszavezetve, az egyszerű levés” (uo. 18. o.).

Hogyan olvasta tehát Lukács Marxot „visszafelé”?

Lukács volt olyan bátor, hogy Marx megértését egy terjedelmében egészen jelentéktelen szövegre alapozza, tudniillik az 1845-ből való „Tézisek Feuerbachról” első tételére: „Minden eddigi materializmusnak — Feuerbach materializmusát is beleértve — az a fő fogyatékossága, hogy a tárgyat, a valóságot, az érzéki világot csak az objektum vagy a szemlélet alakjában fogja fel; nem pedig mint emberi érzéki tevékenységet, gyakorlatot: nem szubjektíven...” (Vö. Marx, *Válogatott művek*, Szikra kiadás, Bp. 1948., 342. o.).

Tíz évvel Lukács könyvének megjelenése után napvilágot láttak Marx fiatalkori kézíratai. Hogy milyen közel áll a *Fenomenológiához*, szinte minden oldalon kitetszik: „A nagyság a hegeli *Phänomenologie*-ben és végeredményben — a negativitás dialektikájában mint a mozgató és létrehozó elvben — tehát először is az, hogy Hegel az ember önlétrehozását fogalomként fogja fel, a tárgyasulást tárgytalanításként, külsővé-idegenné válásként és a külsővé-idegenné válás megszűntetésekként; hogy tehát a *munka* lényegét felfogja és a tárgyi embert, az igazi, mert valóságos, embert *saját munkája* eredményeként fogalmilag megragadja” (*Gazdasági-filozófiai kéziratok*, Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1962., 104—105. o.).

Marx és Hegel alapvető kategóriáinak „rokonisága” azonban tévútra vezette Lukácsot, úgyhogy mindazt, amit Hegelnél megtalálhatott, fölfedezte Marxnál is, és *nem ismerte fel kellőképpen a kettőjük között levő különbséget*, ami az egész fejtegetésre ráüti bélyegét, élesebben pedig a lukácsi dialektika-értelmezés közelebbi vizsgálatánál mutatkozik meg.

Lukács azonban sohasem végezhetne volna el Marxnak ezt a „hegeli” újrakifejtését, ha kutatásaiban, Hegel mellett, nem használja fel alkotó módon a korabeli filozófia és szociológia egyéb eredményeit is.

Így például a dologiasodás kategóriája nemcsak Marxnál *A tőkében* az áru és derivátumainak elemzésében szerepel (nemcsak az első kötetben, az áru fétisjellegéről szóló fejezetben, hanem az egész *Tőkében* végig, először pedig még 1844-ben, a *Kéziratokban* felbukkan), hanem vallás-szociológiai és gazdaságtani kutatásaiban bőségesen él vele Max Weber is. Nála ez a „Versachlichung” nevet viseli: az emberi viszonyok között a dolgok közvetítenek; Lukácsnál viszont a „Verdinglichung” és a „Versachlichung” között nincs semmi különbség. Mind-ezen fölül, Lukács a tőkés kalkuláció leírásánál a weberi „Rationalisierung” kategóriát használja, amellyel ez a haladó „einer Entzauberung der Welt” folyamatnak a kiszámítás mind absztraktabb, részleges rendszereihez vezető útját jelöli, melyekben a tudományok mindinkább eltávolodnak a *társadalmi élet egészétől* és lehetetlenné válik, hogy akármilyen formában is felismerjük annak értelmét. Végezetül itt van Weber „objektív lehetőség”-fogalma mint kategoriális kifejezése a társadalmi-történelmi szerkezet épp meglevő létében uralkodó tendenciáknak. Ez a fogalom a társadalomtudományokban úgy szerepel, mint az absztrakt-mechanikus szükségszerűség értékű „törvény” fogalma a természettudományokban.

Senki se csodálkozzék tehát, hogy Lukács, könyvében úgy hivatkozik Weberre, mint nagy tekintélyre, noha ez egy cseppet sem csökkenti a maga gondolatainak eredetiségét. Ugyanez érvényes Rickert és Lask⁷ kétségtelen hatására is abban a tekintetben, hogy Lukácsnál a bölcséleti problémák leggyakrabban mint a szaktudományok *módszerei és módszertani kérdései* kerülnek fejtegetéseinek központjába. Ez annak a kornak a szellemében történt, amikor az új-kantianizmus szuverénül uralkodott a német egyetemeken, de Lukácsnak ez sem „ártott” meg. Ellenkezőleg, — hogy feladatát olyan szigorú módszerességgel és olyan gyümölcsözően tudta megfogalmazni, azt a filozófia mestersegbeli része elsajátításának köszönheti, melyet éppen Rickertnél tanult meg. Rickert szigorúsága a bölcséleti kérdések fölvetésében csak segített Lukácsnak, hogy önállóan felvázolja a leninizmus filozófiai problémáját, és hogy eközben ne veszítsen semmit politikai határozottságából.

Ezek azok az elemek, amelyekkel a dologiasodásról szóló értekezésében él, s valamennyi alkotó módon van beleszöve ebbe az igen eredeti Marx-magyarázatba.

3.

De engedjük át a szót magának Lukácsnak. A dologiasodásról szóló értekezése három fejezetre oszlik: I. A dologiasodás mint jelenség, II. A polgári gondolkodás ellentmondásai, és III. A proletariátus platformja.

⁷ Háború utáni írásaiban Lukács túlságosan is buzgólkodik abban, hogy néhai tanítóit „imperialista filozófusoknak” kiáltja ki, semhogy őszintének higgyük. Vö., például, *Az ész trónfosztása*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1956, melyben K. Mannheimet az imperializmus szolgájának nevezi, vagy *A különbség mint esztétikai kategória* című könyvével. Legcinikusabb a M. Schelerrel való beszélgetésnek leírásában. (*Existentialisme ou marxisme?*, Paris, 1948, 80. o.).

A dologiasodás fejezetének három szakaszát maga a jelenség leírásának szenteli, hogyan jelentkezik közvetlenül a polgári társadalom gazdasági életében és tudatformáiban, amelyek ennek a torz „bázisnak” adekvát, pontos és hű „tükröképei”: a jog- és gazdaságtudományban. Kutatásai a tudománynak mint a *polgári világ legfőbb ideológiájának* vizsgálatában érik el csúcspontjukat. Rendkívül éleslátással, a legszubtilisebb átmenetek és árnyalatok érzékeltetésével az újkori tudományok bonyolult struktúrájának megkülönböztetésében, Lukács érté-sűnkre adja, hogy elemzésében nem áll meg a dologiasodás közvetlenségénél, hanem a társadalmi lét és a modern kapitalizmus tudatának legfejlettebb formáiba is behatol.

Mi több, Lukács feltételezhetően nem is törekszik annyira a polgári világ konkrét gazdasági elemzésére, minthogy azt már Marx elvégezte. De hogy az áru-struktúra *egyetemessége* hogyan hatja át a tőkés társadalom valamennyi szféráját, azt Lukács előtt senki sem mutatta ki. A modern tudomány fejlődése ugyanis a szakosodás felé halad, úgy-hogy a belátható egész állandóan szűkül: a tudomány „válsága” --rendes állapot. Ha ehhez még hozzávesszük a modern bölcelet ismeretelméleti formalizmusát, különösen annak empirikus irányzatában és a XX. század eleji tudománybölcseletében, akkor világossá válik, hogy idővel mindinkább feledésbe kellett merülnie a tudomány alapvető alkotóelemének: a *szubjektum-objektum viszony*nak. Ez a probléma Lukács fejtegetéseinek kiindulópontja, és amikor könyvében még egyszer bölceletileg tárgyalja, nála *sohasem válik kérdésessé*, hogy az elegendő és megfelel-e a filozófia központi kérdésének. Ez döntő jelentőségű lesz az egész vállalkozásra nézve, és a jelentős ontológiai jegyek ellenére olyan korlátokat szab neki, melyek immanensen jelen vannak minden szociológiában és gnoszeológiában.

Természetesen, Lukácsot csak az értheti meg, aki a polgári világnak nem „érdektelen” szemlélője, hanem cselekvően és gyakorlatian gondolkodik, azaz a meglévő világ megdöntésének és megváltoztatásának híve. Csak az, aki ugyanakkor *felforgatóan* cselekszik is, s az tölti el, ami *most és itt* van, mivel annak a totalitásnak a perspektívájából látja, mely csak akkor prezentálódik és reprezentálódik, ha a jövő távlatából gondolkodunk, és ha a gondolkodás a jelent transzcendálja.

Ha manapság, sokan, joggal figyelmeztetnek arra, hogy „az elidegenedés problémája” a marxí gondolat központi témája, s hogy ebben ez a fő dolog, akkor hozzá kell tenni, hogy ez a kérdés Marxnál elsődlegesen a tőkés elidegenedés korszerű formájában jelentkezett, mely ott *dologiasodásként* (Réification) szerepel, annak gyűlkos széttűlesztő hatásával és az ember elszemélytelenedésével egyetemben. Marx a polgári világ kritikáját az áru elemzésével kezdi, és Lukács belátja, hogy ott az áru kérdése nem „egyszerű elszigetelt problémaként, sőt még csak nem is mint a szaktudománynak értelmezett közgazdaságtan központi problémájaként jelentkezik, hanem a tőkés társadalom központi struktúális problémájaként, mely át- meg áthatja annak minden életmegnyilvánulását” (G. u. Kl., 94. o., németül). Lukács, tehát teljességgel megérti, hogy A tőkésben, például, nemcsak a burzsoá közgazdaságtan kategóriáiról van szó, hanem a polgári életforma szervezeti alapjainak bírálatáról is. De az egész kérdést a szubjektum-objektum problémájá-

nak keretében szemlélve, Lukács hajlamos rá, hogy azt ontológiai jegekkel módosult gnoszeológiai és tudományszociológiai eszközökkel magyarázza.

A dologiasodás folyamata azonos az árufetisizmus jelenségével, és a modern kapitalizmus sajátos problémája. Az áruterelés struktúalis mozzanatai testileg, lelkileg áthatják az egész társadalmi életet. A történelem régebbi korszakai és az újkor polgári világa között, annak iparával, tudományával és technikájával együtt, nemcsak mennyiségi, hanem minőségi különbség is van. Az áruforgalom romboló hatása a társadalom belsőségére magának az áru kategóriájának alkati jellegéből ered; minthogy egyetemessé vált, az áru visszahat valamennyi életmegnyilvánulásra meg a társadalmi felépítés szerkezetére: minden szerves képződmény felbomlik és ésszerűen megszervezett egészekké alakul.

A dologiasodás jelenségének elemzése Marx *Tőkéjének* az áru fétisjellegéről szóló rövid, de korszakalkotó fejezetéhez kapcsolódik: „...Csak maguknak az embereknek meghatározott társadalmi viszonya az, ami itt szemükben a dolgok viszonyának fantasztikus formáját ölti.” (A *tőke*, I., Szikra kiadás, Bp., 1955, 75. o.). Az áru az egész társadalmi élet egyetemes kategóriája, és a dologiasodás döntő jelentőséget nyer, mind a társadalom objektív fejlődésében, mind pedig az embereknek egymás közötti és a természethez való szubjektív viszonyában, azaz a polgári világ egész szellemi-érzelmi életében: minden eldologiasodik, eszközzé válik és elszemélytelenedik.

Ez, történelmileg, a haladó munkamegosztás folyamata, mely az áruban tárgyiasodott munka progresszív absztrakciója csupán: minden konkrét munka csak absztrakt munka, mely a piacon az áruk egymáshoz való viszonyában halmozódik fel, s mely viszonyra az árucserre formális egyenlősége a jellemző. A munkafolyamat fejlődése a kisipartól a kooperáción, a manufaktúrán át a gépesített gyáriparig felfedi a munkás személyes emberi erőneinek mind nagyobb méreteket öltő *racionalizálódását*. „A munkafolyamat modern, lélektani” felbontásával (Taylor rendszere) ez az ésszerű gépesítés a munkás „lelkéig” hatol. Mi több, lelki tulajdonságai elszakadnak egyénisége egészétől, objektívizálódnak, hogy idomulhassanak a különféle ésszerű rendszerekhez és itt kalkulatív fogalommal egyszerűsödjenek.” (G. u. KL., 99. o.).

Eszerint, a racionalizáció, a kalkuláció, a gépesítés, röviden, a kapitalista gyáripár és gépi technika fejlődésével párhuzamosan, a dologiasodás folyamata is mind jobban előrehalad. Lukács számára, az ebben érvényesülő legfontosabb racionalizációs *elv* az, amelyik a kalkulációra, a *kiszámíthatóságra* irányul. Ez a folyamat, mint a kapitalista iparosodás alapja, a munkamegosztás mind fokozottabb térhódítása révén szükségszerűen szubjektív változásokhoz vezet a társadalmi termelőmunkában. Legelőször is a termelés *objektuma* aprózódik fel térben és időben való számtalan kisebb részműveletté. Ily módon megszűnik a kész termék szerves legyártása, mely pedig az empirikus munkatapasztalatok hagyományos összefüggésén alapul, s ezért az ilyen ésszerűsítés *specializáció* nélkül elképzelhetetlen. Csakhogy ezzel megváltozik maga a termelési folyamat is: egymástól független részletek *megszervezettségévé* válik, „melyeknek egységét tisztán kalku-

latív alapon határozzák meg, s amelyek egymásmellettisége, tehát, szükségszerűen, a véletlen műve". A termék szerves egysége a műszaki manipulációk végtelen sorára bomlik, és a termék egysége — most már áru formájában — többé nem azonos azzal az egységgel, melynek mint használati értéknek van. Így az absztrakttá vált munka, mely árut termel, ugyanakkor „kitermeli” annak felbomlását illetve műszaki „analízisét”. Az *analitikus módszer* uralkodását az újkori racionalista filozófiában Lukács úgy fogja értelmezni, mint ennek a gyakorlatnak az „elméletét”, s ez lesz később a matematikai természettudományok és a gépi technika szülőanyja.

A dologiasodás folyamata, azonban, semmi esetre sem áll meg a termelési folyamat objektumának felbomlásánál, hanem annak *szubjektumát* is érinti. Az ember itt nem a munkafolyamat hordozójaként jelenik meg, hanem egyszerű alkatrészként beállítják ebbe a gépi rendszerbe, „mely tőle teljesen függetlenül működik, és — ha akarja, ha nem — alá kell vetnie magát törvényeinek”. A munka elveszíti alkotó jellegét és tevékenységi jelentőségét, úgyhogy Lukács joggal nevezi ezt a munkát — filozófiai értelemben — *kontemplatív magatartásnak*: a mind funkcionálisabb alkalmazkodás a racionális kalkuláció előre kiszámított eredményét biztosító mechanizmushoz a kapitalista gyáripár eszményévé válik. Már Marx hangsúlyozta, hogy „az ember alárendelése a gépnek azt eredményezi, hogy a *kvantitás válik döntővé mindenben*” (*A filozófia nyomora*), s hogy a zárt gépi rendszer az ember és a világ viszonyának összes kategóriáit érinti. Ezért az idő is csak *munkaidő*, és ezzel valójában *kiegyenlítődik a térrel*.

Már hangsúlyoztuk, hogy a dologiasodás folyamata áthatja a társadalmi élet valamennyi alakulatát. Nem kerüli el, tehát, a jogot és az államszervezetet sem, ezekben is már első tekintetre felfedezhető a racionális-kalkulatív üzem-jelleg struktúrája. Ezeknek a viszonylatoknak a leírásában Lukács gyakran támaszkodik Max Weber munkáira. Akárcsak valami gyár, a modern állam is egy üzem, a hatalom a gép, a bürokrata állam igazságszolgáltatása pedig önműködő gépezet. A hatalmi apparátus alapjában is ott van a munka racionális megszervezése, az ésszerű technika, a közigazgatás valamennyi tevékenységének kalkulációja. A korszerű bürokrata állam törvénykönyve nem egyéb az összes jogi előírások ésszerű rendszerbe foglalásánál. A maga formai általánosságában „A jogrendszer ... általában az élet minden eshetőségére alkalmazható” (uo. 108. o.).

A polgári társadalom életének bármely területét figyeljük is, mindenütt ugyanazokkal az önműködő „természetes társadalmi törvényekkel” találjuk szemben magunkat, melyek alól senki sem vonhatja ki magát: ennek az automatának a sorsszerűsége *az embert mint olyant* sújtja a polgári társadalomban. A tőkés vállalkozó csak látszólag szabad és tevékeny, mert valójában tevékenységre *kényszerül*. Az, hogy műként viszonyul a munkás meg a vállalkozó a géphez, vagy a technikus a tudomány pillanatnyi helyzetéhez és műszaki alkalmazásának kifizetődőségéhez, „pusztán mennyiségi fokozatot jelent, közvetlenül minőségi különbséget a tudat struktúrájában egyáltalán nem” (uo. 110. o.)

Ebben a megvilágításban látja Lukács a *korszerű bürokrácia kérdését* is, tudniillik a bürokrácia megszervezése is olyan, mint valami

üzemé. Az államgépezetet éppúgy a racionális, embertelen munkamegosztás jellemzi, mint a gyárat az a gépi. Mint ahogyan a gyári munka erőszakot vesz az emberen, darabokra tépi, ugyanúgy elnyomja az egyéniséget a bürokrata apparátus is, sőt még jobban, mert az egyéniség „szellemibb” funkcióiról van szó. Minden bürokrata szakmai virtuózzá válik eldologiasodott szellemi képességeinek áruba bocsátásában: a bürokrata „lelkiismeretessége” és „konkrétsége”, s az a „meggyőződése”, hogy éppen „becsületessége”, „felelősségérzete” követeli meg ezt a teljes alávetettséget, arra mutat, hogy a munkamegosztás... itt „etikaivá” lett (uo. 111. o.). Lukács úgy véli, hogy a dologiasodás struktúrájának leggroteszkebb formája az újságírásban jelentkezik, melyben maga a szubjektivitás, a tudás és a temperamentum válik absztrakt mechanizmussá.

A világ szüntelen racionalizálódása ily módon mindent racionális részrendszerekbe foglal. Ezek az elvesztett egész önállóult részei formális törvényeinek összességeként jelentkeznek, és csupán „saját ésszerűségük formális jellege” határolja el őket. E törvények konkrét szubsztátuma, anyaga megismerhetetlen marad, s ezért e részrendszerek egymásközötti viszonya teljesen véletlenszerű. Nincs egy olyan általános érvényű társadalmi törvény, mely az *egészen* uralkodna; s az *egész* ezért irracionális marad. S minél elkerülhetetlenebbek és törvényszerűbbek a részletek, annál véletlenszerűbb az *egész*. A piacra vonatkozóan sincs általános törvényszerűség, s annak „soha nem is szabad teljesen és adekvátan megismerhetőnek lennie”. Az egész teljes megismerése ugyanis „e megismerés szubjektumának olyan monopolhelyzetet biztosítana, hogy az egyértelmű lenne a tőkés gazdaság megdöntésével” (uo. 114. o.).

Ezért tehát a parciális törvények uralkodása a tőkés rendszerben, azok további differenciálódásához és megsokszorozódásához vezet, úgy-hogy a végeredmény az *egész teljes megszűnése*. A résztörvények rendszerének növekvő divergenciája csupán a progresszív munkamegosztás értelmileg közvetlen gondolati reprodukciója. A mind egzaktabb szakosodás révén egyre lehetetlenebbé válik a társadalmi jelenségek totalitásának lényegi megértése. A törvények anyagi szubsztátuma konkrét tartalmának elhanyagolása, mint a társadalmi lét részei és egésze közötti kapcsolat tényleges hiánya, *válságokban* nyilvánul meg. S elemi katasztrófaként sújtja az embert.

A dologiasodás jelenségének meg legsubtilisebb megnyilvánulásainak leírása igen-igen hatásos, és kétségtelenül a huszadik század bölcseletének egy sajátos példáját jelzi. Főntebb azonban már figyelmeztettünk arra, hogy Lukács kezdettől fogva, akaratlanul is leszűkíti a dologiasodás jelenségének szemhatárát, amikor szinte kizárólag mint *társadalmi jelenséget* fogja fel. Noha „lelki”, „érzelmi” stb. vonatkozásban is szó van róla, lényegében mégis *társadalmi* jelenségként látta. Igaz, Lukácsnál ez nem szociologizmus, hiszen jól tudja, hogy Marx kapitalizmus-bírálatának alapvető kategóriái fölötté vannak az empirikus értelemben vett közgazdaságtani és társadalomtudományi fogalmaknak. Ezeket az egyetemes kategóriákat azonban, Lukács mindig a szubjektum-objektum síkjára szűkíti. A dologiasodás ontológiai dimenzióit nem látta meg, noha igen közel járt hozzá. Felismerte ugyan

az újabbkori bölcséleti irányzatok — mint amilyen a racionalizmus vagy az empirizmus — történelmi korlátait, de megelőlszik azzal, hogy ezt a filozófiát a társadalmi lét meg a kapitalista termelés tekintetében funkcionálizálja. A tárgyiasság valamennyi formája és megfelelő tudatmódzataik ezért csak mint egy közös fundamentum, a kapitalista társadalmi lét kifejlései szerepelnek. A tudomány, a gépi technikával együtt, a polgári társadalom hasonló eredetű vívmányai, de maga a társadalmi lét fogalma mint szubjektum-objektum viszony sohasem válik kérdésessé. Az, hallgatólágosan, minden elemzésen fölül áll, s innen van az, hogy a tudomány és a technika kérdésének filozófiai felvetése bizonyos kívánnivalókat hagy maga után. A tőkés rendszer eszközt ismervén föl bennük, Lukács nem látja meg egyfelől a tudomány és a technika, másfelől a *munka lényegének* igazi viszonyát. Ugyanis az embernek és a természetnek mint szubjektumnak és objektumnak már a megjelenése is munkaviszony eredménye, és semmiképpen sem annak feltételezettsége, hiszen ontológiai értelemben a munka magában véve is technikai fogalom, és feltétlen tárgyasodásra tör. Éppen ezért a dologiasodás nemcsak a tudomány, a technika és a racionális megszervezettség kapitalista vagy gazdasági alkalmazásának, hanem a tudománynak és a technikának mint olyannak: a *munka formájának* eredménye is.

Más szóval, minthogy nincs betekintése az ontológiai értelemben vett munka — mint szubjektum-objektum viszony — lényegébe, Lukács nem láthatja meg az újabbkori filozófia, tudomány és technika technológiai jellegét, s nem ismerheti fel maradéktalanul az újabbkori bölcsélet meg a munka lényegbevágó kapcsolatát. A tudomány és a technika a lények tárgyasodására alapoz, nem lehet tehát a kapitalizmussal kapcsolatban egyszerűen funkcionálizálni őket. A munka lényegébe való hiányos betekintése meggátolta Lukácsot abban, hogy a munkának a természethez való viszonyát a maga kapitalista formájában ne csak mint társadalmi kategóriát lássa. Minthogy a munka szemléletében megmarad a szubjektum-objektum viszonynál, Lukács képtelen eléggé megkülönböztetni a munkát a termeléstől a marxi szabad tevékenység értelmében, és arra kényszerül majd, hogy Marx „gyakorlat”-fogalmának politikai értelmet adjon. S ez megakadályozza a totalitást, valamint a szubjektum-objektum viszony csúcspontjának, magának a dialektikának a filozófiai felvetésében is.⁸

4.

Mint ahogy rámutattunk volt, a polgári világ társadalmi létének széthullása és üressége nemcsak gazdasági téren jut kifejezésre, hanem áthatja a való élet meg „a szellem régióinak” minden területét. Ékes-példája ennek a racionális-kalkulatív eljárások alkalmazása, valamint a modern „egzakt” tudománystruktúrák tisztán formális jellege.

⁸ Lukács gondolatai a dologiasodásról gyümölcsözően hatottak Max Schelerre (*Arbeit und Erkenntnis*) meg a tudománysszociológiára (Mannheim és mások), úgyszintén Martin Heideggerre, annak első korszakában. A *Sein und Zeit*ben a dologiasodás jelensége nagy szerepet játszik, méghozzá nemcsak mint a személytelenség (Das Man) vagy a tulajdontalanság (Uneigentlichkeit) egzisztenciálja. Herbert Marcuse alkotó módon egyesíti művében mindezeket a tendenciákat.

E formalizmus elemzése és a modern tudomány metodikus jellegének bölcséleti-társadalomtudományi leírása nemcsak a dologiasodásról szóló tanulmány, hanem talán az egész könyv egyik legjobb részlete is egyúttal, úgyhogy páratlanul áll a korabeli marxista irodalomban.

A polgári társadalomban a darabokra hullott élet széttagoltsága annak valamennyi megnyilvánulásából kitetszik. Ha a polgári világ tudósai, az eldologiasodott közvetlenség hatása alatt, meg is kísérik, hogy bepillantanak a társadalmi valóság egy-egy részletébe, pillantásuk ugyanolyan merev marad, mint az ábrázolt jelenségek. Amikor a polgári gazdaságtan értelmileg közvetlenül, de filozófiailag — lényegében — naiv realitással úgy helyezi egymás mellé a gazdasági élet elszigetelt részeit, mint „empirikus tényeket” és pusztán gondolati összefüggésbe állítja őket, akkor ezek a szükségszerű gazdasági „természeti törvények”, persze, nem is látszhatnak másnak, mint amik, azaz lineárisan végteleneknek, vagyis „örököknek”, úgyhogy a polgári társadalom így kíván az örökkévalóság színében feltűnni.

Ezzel a *naiv* ideológiával (dologiasodott elmélettel) ellentétben, létezik egy másfajta, *tudatos* misztifikációja a fennálló viszonyoknak, az uralkodó burzsoázia érdekeivel összhangban. Így például az egyes foglalkozások „szakmai” önállósága megköveteli, hogy a társadalmi létezés szférái különváljanak és egymás mellett kapjanak helyet, abból a célból, hogy a szubjektumok is különváljanak és ennek megfelelően úgy beszéljenek róluk, mint gazdasági, jogi, vallási, erkölcsi, — stb. tényezőkről. Marx történelmi materializmusa ennek véget vetett. Mint ahogy fölismeri a „társadalmi-gazdasági alakulat” minden „haladó korszakának” korlátozottságát és mulandóságát, ugyanúgy vonja az adott kor valamennyi jelenségét is egyetlen közös nevező alá: ez pedig a *totalitás*. Ezért mondhatja Marx, hogy számára „csak egyetlenegy tudomány létezik, a történelemtudomány” (vö. *A német ideológia*), miközben, természetesen, nem a pozitív empirikus történetírássra gondol. Lukács gyakran idézi ezt az álláspontot könyvének lapjain. (G. u. Kl. 40. o.).

Aminthogy a kapitalizmus mulandó, a tőkés rendszer *tudománya* is csak mint sajátos polgári jelenség bukkan fel, és nem tekinthető „öröknek”, mint ahogy naivságukban a polgári ideológia tudósai állítják. Ellenkezőleg, olyan társadalmi-történelmi jelenségnek kell tekinteni, mint amely megannyi előfeltétel függvénye és véges. A vulgáris materializmus képviselőivel szemben, akik magát a történelmi materializmust is —, a természettudományok mintájára — a társadalmi fejlődés törvényeiről szóló objektív-tudományos doktrínaként vizsgálták, mindig és ismételten hangoztatni kell, hogy a történelmi materializmus lehetetlen a természettudományok módszerei és tárgyi analógiájából megérteni.⁹ Ez a peres kérdés, Marx eredeti koncepciója szellemé-

⁹ Buharin *A történelmi materializmus elmélete* című könyvéről szóló recenziójában Lukács ezt írja: „... Helytelen és nem-marxista eljárás a technikát kiemelni az ideológiai formák köréből és — a gazdasági struktúrával szemben — önálló életre kényszeríteni.” Lukács az efféle állásfoglalást kontempatív materializmusnak minősíti, minthogy Buharin „a természettudományokat és módszerüket nem veti alá a történelmi-materialista kritikának, és nem is a tőkés fejlődés termékeként értelmezi, hanem mint módszert indokolatlanul, kritikátlanul, történelem- és dialektikaellenesen a társadalomelméletre alkalmazza.” (Vö. *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung*, 11. k., 1925, 220. o., németül.)

ben, Lukács könyvének minden lapján jelen van. A vulgáris marxizmus képviselőinek szemében Lukács vétke e tekintetben éppen az, hogy a filozófia és a társadalomtudomány mellett a *természettudományos gondolkodást*, sőt a technikát is mint társadalmilag és osztályilag feltételezett ideológiai alakulatokat a polgári társadalom fennállásán keresztül funkcionalizálja.

Ha az árustruktúrából kifejthető a polgári társadalom valamennyi jelensége, objektuma és szubjektuma, akkor ez a tudományra is érvényes, melyet le kell szedni a kapitalista örökkévalóság egéről és társadalmi jelenséggé kell értelmezni. A modern tudomány tipikusan *újabb kori*, a racionalista filozófia szárnyai alatt fejlődött és kibontakozott jelenség. Lukács ezért belátja, mennyire lehetetlen tudományról beszélni a korábbi időszakokban, mert hiszen ez a tudomány a polgári társadalom fennállását feltételezi. A *számításon* alapuló tőkés termelési mód tisztán formális és szakosított jellege, a maga megjelenési formáinak konkrét tartalmához képest, külsőleges és idegen. Ez a modern tudomány metodikus jellegében is tükröződik. Gazdaság, jog, politika, művészet, kultúra és *tudomány* a polgári társadalomban mind-mind egyneműek a munkamegosztás, a sajátos szakterületekre való tagolódás tekintetében és abban, hogy nem törődve a társadalmi lét egészével, önálló részekre bontják a konkrét totalitást. A dologiasodás egyetemességének megfelelően a tudomány — úgyszintén — a véletlen szükséges megszervezettsége, az áthatolhatatlan-irracionális anyag absztrakt elmélete. „Minél fejlettebb, tudományosabb (azaz egzaktabb) valamely modern tudomány, annál hamarabb válik valamiféle speciális külön törvényszerűségek formális rendszerévé, melynek számára a világ kívül került saját érdeklődési körén, és vele, elsősorban a megismerés elé kerülő anyag, a *maga konkrét valóságszubsztantuma*, módszerei szempontból és elvileg megismerhetetlen” (uo. 115. o.). Ebből a „kiapadhatatlan” forrásból táplálkozik a tudomány egzakt-sága: tárgyának anyaga fölfoghatatlan marad a formális értelmi kategóriák számára, melyekkel a világ konkrét tartalmát módszeresen leírja, a világ pedig mint *irracionális*, kívül marad a tudomány zárt racionális rendszerén.

Már Marx is többször hangsúlyozta, hogy a gazdaságtan csak mint csereértéket vizsgálja tárgyát, minthogy „a használati érték mint használati érték, a politikai gazdaságtan vizsgálódásainak amaz másik oldalán található” (*Adalékok a politikai gazdaságtan bírálatához*). A tudomány tehetetlensége, hogy úrrá váljon a *konkrétumon*, Lukács szerint a polgári osztály létének természetében gyökerezik, abban, hogy képtelen a saját létét fogalmilag megragadni. Ezért egyáltalán nem furcsa, hogy a jogtudomány sem képes racionálisan kifejezni a *jog tartalmát*. A jogtudomány értelmi kategóriáinak racionális-formális jellege lehetetlenné teszi, hogy meghatározza a jog minőségileg irracionális tartalmát. A „tisztá” és „kritikai” jogelmélet a jogszabályok létrejöttének és tartalmának kérdését más tudományágaknak engedi át: a történelemnek, a szociológiának, a politikának, vagy pedig a természetes jog körébe tartozó „lelkiismeret” területére helyezi. Mindkét esetben a jog keletkezésének valóságos, anyagi alapja kódos marad.

Az anyagi szubsztrátum transzcendenciájának kérdése, tehát, a modern tudomány számára megoldhatatlan marad. E tudomány világ-felfogásának korlátai pedig absztrakt-rationális módszeréből erednek, melyről minden igyekezete ellenére *sem tud* lemondani. A tudomány ennyiben *tudatosan* vonakodik az egész összefüggéseinek megismerésétől, de ugyanakkor hiábavaló dolog abban reménykedni, hogy ezt a megismerést valami áthidaló tudomány, például a (Wundt-típusú) filozófia nyújtja majd. Ez csak akkor volna lehetséges, ha a filozófia lemondana racionalista formalizmusáról, s ha érdeklődésével a megismerés hallgatólagosan feltételezett formálisan-értelmi alakzatai anyagi tartalmának totalitása felé fordulna. Ám a filozófia nem tagadhatja meg ezt az állásfoglalását, ha ugyanakkor nem tagadja meg magát a polgári állásfoglalást is; ezért visszavonhatatlanul elismeri, hogy az önálló tudományának eredményei és módszerei szükségszerűek és egyedül lehetségesek. A filozófia, ugyanis, úgy viszonylik a tudományok eredményeihez, mint a tudomány a tapasztalati igazságok egyszerű „tényeihez”, és mindkettő egyaránt eldologiasodott.

Lukács itt valójában az újkantiánus tudománybölcselet, a gnoszeológia és axiológia álláspontját bírálja, melyek a szubjektum és objektum elszakadását örökervényűnek fogják fel, és a valóság tényszerűségét csupán az ideálisan érvényes örök „értékekhez” való viszonyában transzcendálják.

A tudomány eképpen felvázolt struktúrája elárulja azt, mennyire kiúttalanul kering saját struktúráinak körében, és képtelen túllépni rajtuk: a *különösségek* ezek, a széttört egész elszigetelt, kiragadott részei. A tudomány tárgyiassága, tehát, nem terjed „fölfelé” a konkrét tartalomig, a tényszerűség totalitásának általánosságáig, ugyanígy „lefelé” sem jut el a megismerés dologiasodott rationális formái anyagi szubsztrátumának egyediségéig. A tudomány, a maga kategoriális struktúrájában, a való világ tényszerű reprodukciója, és saját racionalizmusa jelenti egyúttal *immanens korlátait*.

A konkrét tartalom kérdését Lukács mint „a magánvaló problémáját” határozza meg, és a dologiasodásról szóló értekezésének második fejezetét szenteli neki, melyben a polgári gondolkodás ellentmondásairól beszél.

A XX. század filozófiai rendszereinek többségétől eltérően, melyek a maguk kérdésfelvetésével már nem hatolnak a magánvaló problematikájának mélyére, a német klasszikus idealizmus, Lukács szemében, követendő példaként álló kísérlet arra nézve, hogy az *újabb kori kritikai bölcseletek módszerének* problémája, a filozófia központi kérdése legyen általában. A modern tudomány módszerei kérdésének előzetes vizsgálata csak előkészítette azt a ugrást, mellyel Lukács belevetette magát a jelenkori bölcselet legárnyaltabb problémáinak boncolgatásába, gnoszeológiailag mindig és újra szubjektum-objektum problémává dolgozva fel őket.

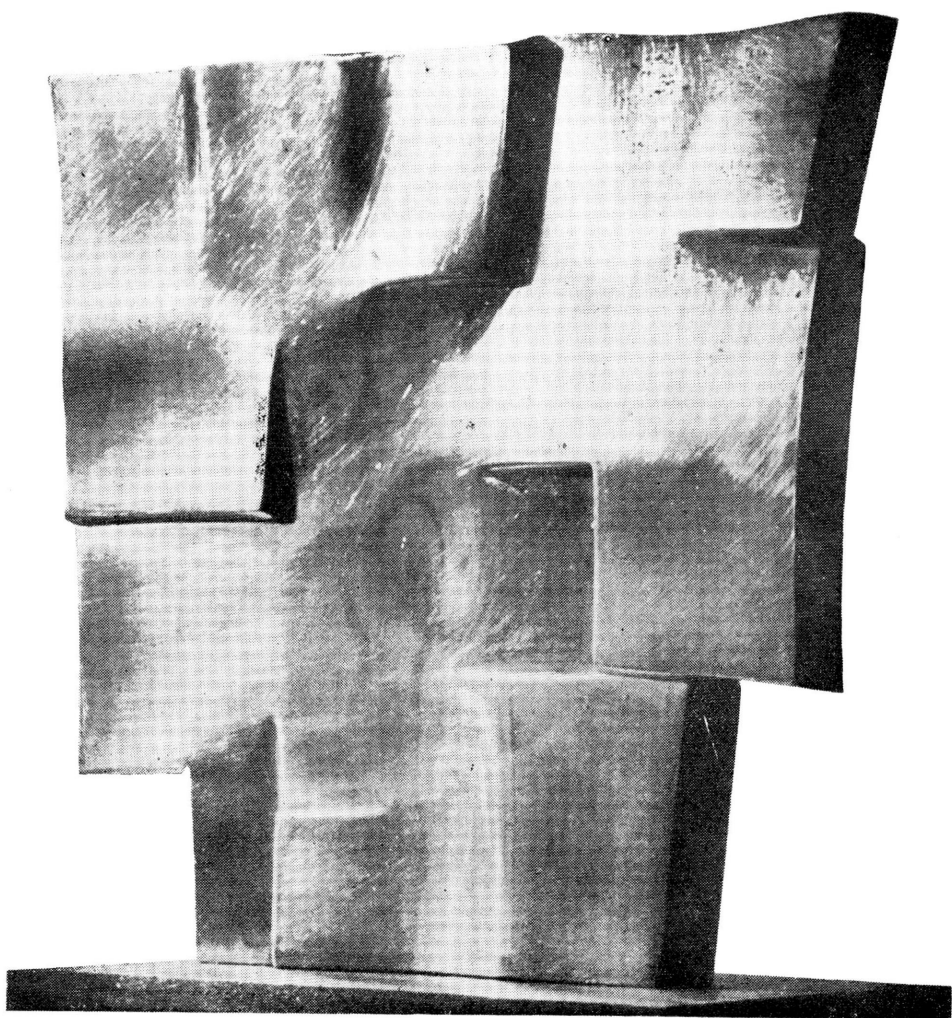
Kant „kopernikuszi eretnokségében” Lukács joggal látja a régi és új filozófia közötti alapvető különbséget. De már Descartes-tól kezdve, Hobbesen, Spinozán és Leibnizen keresztül Kantig az a meggyőződés uralkodik, hogy a megismerés tárgya csak azért és csak annyiban megismerhető, mert *magának a gondolkodásnak a terméke*. A filozó-

fia példaképe a matematika és a métan lesz, melyek — az absztrakt kiszámítás legsikerültebb kísérleteiként — mindent mennyiségi határokkba vonnak és konstruálnak. Idővel a tiszta természettudomány (Kant számára Newton a példakép) vagy elméleti fizika is tiszta konstrukciós tudománnyá válik (a mezőkről és részecskékről szóló korszerű atomfizika e folyamat utolsó állomása). Ily módon válik a matematika meg a fizika a bölcelet orgánumává, miközben maga a filozófia, szintén progresszíven, amra törekszik, hogy az *általános tárgyiaság formális feltételeiből* kialakítsa a megismerés tárgyát, lázas buzgalommal keresve azt a transzcendentális szubjektumot, mely megalkotja a maga objektumát. Az a modern „kritikai” bölcelet, mely bíráló szemmel tekint elődeire, amikor azok dogmatikus naivsággal kiegyenlítették a gondolkodás formáit magának a létnek a formáival, önmaga iránt kritikátlan maradt, és sohasem tette fel a kérdést, hogy a megismerés *miért* csak éppen az értelem ilyen formáinak segítségével lehetséges. Kant, például, csak azt kérdezi, „hogyan lehetséges a *priori* szintetikus ítélet?”, azaz *hogyan* lehetséges a megismerés egyáltalán. A racionalizmus, ugyanis, sohasem tette fel önmagának a kérdést, hogy *maga* hogyan lehetséges? Ehelyett a formális-matematikai megismerést mint racionálist hallgatólagosan kiegyenlítette a miénkkel, ezt pedig a megismeréssel általában — ami semmi esetre sem nevezhető kritikai magatartásnak.

Lukács számára ebben van az *újkori* polgári racionalizmus egész *különlegessége*: hogy tudniillik az *abszolút tudás* igényével lép fel. Ügyet se vetve a maga formáinak (konkrét minőségi tartalmára, a racionalizmus a kvantitatív gondolatiság és a lét egybevágóságát a polgári világ egyetemes igazságává tette. Mindezeknek a formáknak a minőségi tartalma, azok irracionális szubsztrátuma, mely ellenáll mindenfajta mennyiségi halmozásnak, rejtve maradt a racionalizmus előtt, és annak áthidalhatatlan problémája lett. Ez az, amin a polgári gondolkodás minduntalan hajótörést szenved: a *kvalitatív világ* szüntelenül és újból áttöri az újabb kori filozófia racionális-dologias séméit, annak minden olyan törekvésével szemben, hogy autonóm és ellentmondások nélküli rendszert alkosson.

Kant magánvaló fogalma mutatja meg legjobban a *racionalizmus* „alsó” és „fölső” *határait*, a minőségi vonásokban gazdag valóság általánossága és különössége tekintetében. A polgári gondolkodás összes ellentmondásai mindössze két — látszólag független — problémára vezethetők vissza: az *anyag problémájára* — *logikai-metodológiai értelemben*, azoknak a formáknak a kvalitatív szubsztrátumára, melyekben „mi” megismerjük a világot; és másodsor, a *valóság egészének* és a megismerés utolsó szubsztanciájának problémájára, mely utóbbi az önálló részlet-rendszereket a felfogott valóság *totalitásában* foglalja össze (uo. 127. o.).

A megismerés minőségi tartalmának a maga konkrétumaiban való meghatározása, azonban, szöges ellentétben áll a racionalizmus immánens törekvésével, hogy a megismerés formáit zárt *rendszerbe* foglalja, s Lukács remek megfigyelést tesz, amikor megállapítja, hogy a *rendszer* kizárólag az újabb kori filozófia sajátos problémája. Platón, Arisztotelész és a többiek, akármilyen következetességgel találják is

VOJIN BAKIĆ

Terjedő síkok VI

problémáikat, filozófiájuk *nyitott* maradt, nyoma sincs bennük annak a törekvésnek, hogy lezárják a megismerés körét. Ezért hiú dolog (mint azt Windelbrand tette) „rendszer” keresni náluk, annál az egyszerű oknál fogva, hogy ott nincs, hanem azt a modern gondolkodás csempészi be utólag ezekbe a korai filozófiai képződményekbe.

A megismerés formái és tartalmi ellentétének feloldásával Fichte kísérletezett. Egy olyan megismerésben kereste, mely már nem csupán elméleti, kontemplatív, hanem gyakorlati is egyúttal.

Milyen módon konkretizálódik a német idealizmusnak ez a nagy feladata?

A Kant előtti dogmatikus korszakban a megismerés racionális szubjektuma mindig csak a *megfigyelő* szerepében jelentkezik, s csupán elméletileg viszonyul: mint adott dolog kapcsolódik az objektumhoz. Ezért nem jöhetnek létre a megismerés tartalmas formái, az objektum, domogiaságában érintetlen marad, s továbbra is minden tekintetben különbözik a szubjektumtól, valami egészen más. Olyan megismerés lehetősége irányában kell tehát kutatni, mely elméleti és *gyakorlati* is egyúttal, olyan szubjektumot kell találni, mely létrehozza megismerésének tartalmát, vagyis az objektumot mint a maga mását. A szubjektumtól idegen, közvetlenül adott valóság dogmatikus szentesítésével szemben a német klasszikus filozófia mást követel: „A szubjektum-objektum azonosságából kiindulva minden adottságot e szubjektum-objektum produktumának, és minden kettősséget ez eredendő egység különleges esetének kell felfogni.” (G. u. Kl. 135. o.).

Az ilyen szubjektumról, amely objektum és az ilyen objektumról, amely szubjektum, tehát a szubjektum-objektumról gondolta Fichte, hogy az a *tevékenységben* lelhető meg, és elnevezte *tényszerű tevékenységnek*, Hegelnél pedig ez lesz a *szellem*.

Ha azonban a gyakorlatiasság elve csupán erkölcsi szférákra irányul és így határozza meg a belső tapasztalatot, akkor tisztán etikai természetű marad s kontemplatíven megragad a megfigyelésnél. A megismerés formáinak közömbössége a tartalommal szemben továbbra is változatlan.

Hol rejtőzik tehát a szubjektum és objektum, a tartalom és forma kettőssége megszüntetésének elve, ha nem az etikai-gyakorlati szférákban?

Ott van abban a Gyakorlatiban, de csakis „mint a valóság *megváltoztatásának* elvében” (uo. 149. o.). A valóság iránti elméleti, kontemplatív, passzív magatartással fel kell hagyni. A tudományok tiszta „törvényei” mutatják meg legjobban a tudományos viszonyulás kontemplatív jellegét: azok ugyanis, a bennük részt vevők öntudatlanságán alapulván, a szubjektumtól függetlenül hatnak. Mindaddig, amíg az egyetemes kalkulus a polgári társadalom megismerésménye marad, a totális kvantifikáció, a tudomány és a technika is csupán egy-egy kontemplatív viszonyulási módot képvisel a természetben mint objektumban. Minden kiszámított „tevékenység” általában is a racionális kiszámíthatóság keretei között marad, és nem válhat kvalitatív valósággá: „a szubjektum viszonyulása filozófiai értelemben kontemplatív”. Ugyanílyen a társadalom úgynevezett természeti törvényei iránt való vak engedelmisség, s persze az igazi természeti törvényeknek való

engedelmesség is. „A természet társadalmi kategória” (144. o.), hangsúlyozza Lukács, Hegel pedig — és utána Marx — világosan felismerte a „természeti törvényekben” a polgári *harcos* jelleget.

Lukács ilyen nézeteit egyesek „túlzottaknak”, valószínűtleneknek vagy egyszerűen illuzórikusaknak vélhetik, hiszen *a tudomány a modern világ legnagyobb tekintélye*, mindenhol és mindenki számára. Lukács azonban mint marxista gondolkodó, teljes következetességgel a történelmi materializmus szellemében jár el, amikor a természeti törvényeket a dologiasodás formájául fogja fel. Senki se csodálkozzék ezért, amikor Engelset bírálja, amiért túlságosan leegyszerűsítette a magánvaló problémáját (G. u. Kl. 145—147. o.), Lukács ti. elég világosan kimutatta, miért tekinti a marxizmus az ipart és a kísérletezést is a polgári társadalom kontemplációjának, és ezért nem engedheti meg, hogy ez a csupán látszólag „leggyakorlatibb” viszonylat kiegyenlítődjék magával a Gyakorlattal a szó filozófiai értelmében. A marxizmus számára ugyanis a Gyakorlat felforgató tevékenysége, a totalitás forradalma és történelmi fordulat.

Ellenkezőleg, abból, amit az imént a társadalmi létnek mint létnek általában Lukácsnál tapasztalt hiposztázálásáról mondtunk, egyértelműen következik, hogy a természettudományok elemzésében Lukács mindvégig a szociológia színvonalán marad, és nem hatol azok ontológiai alapjáig. A természettudományok tárgyaként értelmezett természet ugyanis valóban összefüggésbe hozható valamely (korszak, osztály stb. társadalmi létével, ámde teljes relativizálása azt jelentené, hogy vagy a természetet a történelemben, vagy a létet a lényeknek történelmileg vizsgálható alakulataiban oldanánk fel, ami mindenképpen antropocentrizmushoz és szubjektívizmushoz vezet. A természettudományokban és a technikában megjelenik ugyan a természet, részleteiben fellelhető és tárgyasítható is, de sohasem teljes egészében. Ezért a modern természettudomány a természet *egyik* lehetséges megjelenési módja, de semmiképpen sem annak általános képe. Az, hogy Lukács a természetet a társadalomra vezette vissza, szociológiailag mint a tudomány társadalmi szerepének módszertani tudatosítása helyénvaló, ám semmiképpen sem elégíthet ki a tudomány lényegi problémájának korszerű filozófiai felvetéseként. Nagy általánosságban a tudomány az ember létezésének egyik lehetséges módja, de nem az egyetlen is ugyanakkor, és nem merítheti ki a lények teljes benső gazdagságát, minthogy a tudomány lényeges alkotóeleme a vég nélküli haladás. A természethez való közvetlen műszaki viszonyulásként, minden konkrét alkalmazást megelőzően, a tudomány már magábanvéve is úgy veti fel a természet lényegének kérdését, hogy végleges felelet nem adható rá. Mint tárgyasíódás pedig, minden tudomány a természet teljes legyőzésének szándékát rejtí magában: A tudás hatalom, mondta már Francis Bacon.

A tudomány problémájának módszertani megközelítése nem zavarja Lukácsot abban, hogy magát a *természet fogalmát* elemezze, miközben annak három különböző jelentését fedezi fel (G. u. Kl. 150. o.): a) a természettudományi értelemben vett törvényszerűségek összessége, b) ugyanolyan érték, mint a jószág és igazságosság és c) a világ önéletrehozó eredendősége vagy igaz emberiség. Ebben a három jelentésben fejeződik ki tehát a természet fizikai, etikai és esztétikai kiterjedése.

A valóság totalitását megismerő azonos szubjektum-objektum megelégedésének szempontjából legjelentősebb az utóbbi jelentés, melyet a német idealizmus az eszme és valóság, a forma és tartalom, a szükség-szerűség és szabadság *kibékítésének* értelmez. Az *öszönös értelem* ki-termeli a megismerés tartalmas formáit, s a német idealizmus ebben látja a *művészet elvének* metafizikai szerepét. Ezzel lehetővé vált a polgári gondolkodás ellentmondásainak formális feloldása. Ám csak-ugyan formálisan, mert a művészet elve — Lukács szerint — továbbra is korlátozott és kontemplatív marad: a világ esztetizálódásával a pol-gári társadalom letaglózott embere gondolatilag eszményi módon repro-dukálódik a művészi alkotásban (uo. 153. o.). Innen van az, hogy a művészet elve sem vezet a felforgató tevékenységként értelmezett igazi gyakorlathoz, hanem kontemplatív marad. Minthogy ilyenképpen a művészi praxis nem közvetlenül forradalmi, Lukácsnak úgy tetszik, hogy a művészet „Janus-arcot” ölt, és ennek kapcsán elejtett néhány szavában helyesen mutat rá a romantika problémájának módszeri je-lentőségére.

A „művészet elvének” mint a korszerű filozófia különleges problé-májának felvetése mindenképpen Lukács érdeme. Ez a kérdés azonban nála így vetődik fel: mi a művészet szerepe a változás korszakában? Ez a gondolatmenet sorsdöntő jelentőségű Lukács egész filozófiája és Marx-magyarázata megértésének szempontjából. Már fentebb hang-súlyoztuk, hogy Lukácsnak nincs betekintése a *munka lényegébe*, s ez lehetetlenné teszi számára, hogy a tudományban és a technikában ne csak a társadalmi létezés formáit lássa; mi több, maga a „társadalmi létezés” alapos elemzése is kimutathatná a technikai jelleget. Ugyanez érvényes magára a szubjektum-objektum viszony struktúrájára is, melynek visszatartása — abszolúte — a természetnek a történelem-ben való totális beolvadására kényszerít.

Lukácsnak tehát ugyanazt a kérdést tehetjük fel, mint amelyet He-gelnek feltettek: megérthető-e egyáltalán a művészet lényege a szub-jektivitás szemszögéből illetve a szubjektum-objektum viszonyból, ami végeredményben ugyanaz, még ha ez a szubjektivitás abszolút is? Vagy talán ilyenképpen maga a kérdés van leszűkítve, úgyhogy a művészetet a műszakiság merényletének veszélye fenyegeti? Talán éppen a mű-vészet kérdésének efféle megközelítése nem engedi, hogy az egyáltalán másképpen megjelenjen, mint esztétikai, azaz végső soron tudományos-műszaki probléma?

Mégis — úgy tetszik — Marx elejtett megjegyzése a kapitalizmus előtti formációk és az emberiség szabad jövője „termelésének művészi jellegéről” mintha jelezné a művészet lényegének megértése felé vezető utat. A munka lényegének antropológiai-gnoszeológiai értelmezése ugyanis magábanvéve is kívül kerül annak totalizációján, azaz a dolo-giasodáson, s Lukács ezért nem érti meg Marxnak azt a követelmé-nyét, hogy a termelés *közvetlenül művészi legyen*, szemben az „eldolo-giasodott munkával” (ami szóhalmozás). Innen van az, hogy Lukács nem érti meg Marx Gyakorlat-fogalmának lényegét sem, hanem a már ismert „piszkos” módon, szemmel láthatóan csak mint empirikus akciót rögzíti és túlságosan elpolitizálja. Természetes tehát, hogy ilyen — mondhatnánk pragmatista — szemszögől a művészet nem egyéb

puszta kontemplációnál, és nincs is semmilyen lényeges szerepe, hanem egyszerűen „megszűnik” a totális fordulat gyakorlatában. A helytelenül értelmezett gyakorlat tehát Lukácsnál hasonló eredményre vezet, mint a hegeli abszolút tudás a filozófiában, mely dialektikusan „megszünteti” magában a vallást és a művészetet mint az abszolútum abszolút öntudatosodásának nem adekvát formáit a maga totalitásában.

Akárcsak a természetet, a művészetet sem lehet a társadalmi létre visszavezetni. És a művészet, bármennyire is történelmileg feltételezett éppen a természethez való viszonyában, amelyet nem lehet műszakilag tárgyiasítani, nagy alkotásait az idő nem teheti cselekvővé: a történelmi világ *őseredeti produkciója* ez, nem pedig *reprodukciója*. Különbözik nem létezhetne például a hagyomány. A művészet, lényege szerint, éppen azért szabad, mert nem a természet eltárgyasodásának munkajellegű-technikai viszonya, hanem azzal, hogy csak „figyeli” a természetet, meghagyja eredeti mivoltában, és nem erőlteti mint a feldolgozás tárgyát. Ezért a művészi alkotások — műértékek a maguk tisztaságában, másra sem szolgálnak, mint arra, hogy közvetítő nélkül szépen csak nézzük és mint ilyenek „érdek nélkül tessenek”. A művészet nem az élő világ egyik vagy másik területét fejezi ki, hanem annak őseredetét, magát a természetet, melynek méhéből fakad minden, és amely eredeti értelemben termel. Kant esztétikájának legnagyobb gondolata éppen az, hogy a zsenit magához a természethez hasonlítja.

Hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy Lukácsnak ez az álláspontja a művészet iránt, egyúttal, esztétikájának filozófiai alapja azokban a háború utáni írásokban, melyek oly dicstelenül a szocialista realizmus elméleténél kötnek ki,¹⁰ a művészeteknek töle eredő aktivista gyakorlatiá váló egyszerűsítése pedig metafizikai igazolást adott a zsdanovizmusnak és saját üldözőinek kezébe.

Az azonos szubjektum-objektum utáni kutatás, a művészettel elégedetlen lévén, úgy jut megnyugtató eredményhez, ha a szubjektumot és objektumot mint két határozottan szembenálló végletet egymáshoz viszonyítja és a kettő közötti viszonyt magát folyamativá teszi. „A genézis, a létrehozó létrehozása, a magánvaló irracionalitásának feloldása, a halottaiból feltámadó ember ébredése mind-mind tehát konkrétan a *dialektikus módszer* kérdéseire összpontosul” (uo. 156. o.). Az új „konkrét fogalom” olyan legyen, hogy abban a szubjektum és objektum, a lét és gondolat, a szabadság és kényszerűség, a lét és kellés ellentétei és ellentmondásai megszűnjenek és kibékítenessenek. Így a dialektikus módszer kialakítása a német idealizmus fő gondja lesz annak késői szakaszában. Az összes ellentétek csak akkor azonosulhatnak, ha dialektikusan mozzanatokká bontjuk szét, és akkor azonosságuk már nem absztrakt, hanem a különbség és az azonosság azonossága. A valóság csak ezen a réven fogható fel genézisként, s ez az új szubsztancia, mely változásaiban is maradandó, vagyis a fejlődésében szemlélt valóság, nem más, mint a *történelem*.

¹⁰ A ljubljana-i frókkongresszuson elhangzott beszámolójában Miroslav Krleža rámutatott, milyen belső összefüggés áll fenn a második Internacionálé esztétikai kódexé és a művészetnek mint tükröződésnek némely tipikus alkotása között. Nem nehéz bizonyítani, hogy a késői Lukácsnál a szocialista realizmus elmélete szintén a szociáldemokrata vulgáris materializmus színvonalára süllyed, hogy akár ne is említsük a tudomány és a művészet mint az általános és a különös („a tipikus”) megismerése banális megkülönböztetését.

Hegelnél a dialektika először ölt konkrét formákat, és a látszólag azonos szubjektum-objektumban olyan terméket fedez fel, melynek valóság-totalitása a maga egységében jelenik meg. De csakis az abszolút szellem „mitológiai alakjában”, mely szellem végül is felszámolja a történelmet, s egyúttal magát a dialektikát. Eszerint a polgári gondolkodás ellentmondásai megoldásának ez a kísérlete is kudarcot vallott, méghozzá pontosan azért, mert a polgári társadalom, nem pedig a „társadalmasodott” emberiség álláspontjából indult ki.

Mínthogy azt a véleményt vallja, tehát, hogy a klasszikus német filozófia és a marxizmus, elvben, ugyanannak a filozófiai problémának a megoldása előtt áll — vagyis hogy föltárják a történelmi valóság totalitásának teremtő szubjektumát mint egységes folyamatot, melyben a szubjektum és objektum egy közös eredet termékeiként jelentkeznek, Lukács rendkívüli éleslátással mutat rá, hogy e filozófia tragikuma és nagysága éppen abban áll, hogy felismerte ugyan a problémát, de a maga álláspontjáról képtelen volt megoldani. Lukács a klasszikus német filozófiát semmi esetre sem tekinti pusztán a polgári társadalom ideológiájának, az ő szemében az inkább a polgári társadalmi lét korlátai áttörésének fenséges kísérlete, és olyan törekvés, mely az embert meg akarja menteni a dologiasodástól. Lényegében tehát igazi *humanista vállalkozás*, mely azért vallott kudarcot, mert polgári álláspontból kísérelték meg, s amely ezért az eszme és valóság filozófiai kibékítésének tisztán gondolati kísérlete maradt.

5.

Csupán Marxnak sikerült meglegelni a történelem cselekvő szubjektumát, méghozzá a *proletariátusban* mint a genézis reális szubjektum-objektumában. Lukács értekezésének harmadik fejezete részletesen leírja a proletariátus ilyen szerepét, és el kell mondani, hogy ez a *legeredetibb* része Lukács filozófiájának és abbéli törekvésének, hogy a marxizmust a magáról-tudó proletariátus filozófiájának értelmezze, mely proletariátus osztályöntudatra tett szert, és tudatában van e tudatának. A proletariátus osztálytudatának legfejlettebb formája a *párt*, melyet az egyöntetű szervezet, vasfegyelem, forradalmi stratégia és cikcakki taktika jellemez. Ezen a módon a pártban, mint a szubjektum és objektum azonosságának legfejlettebb megnyilvánulásában, tökéletesen azonosul párt és osztály, osztály és társadalom, társadalom és történelem, jelen, múlt és jövő, mindennek az értelme és a valóság.

Lukácsnak a kommunista pártról alkotott *filozófiája* az egyetlen a maga nemében, melyet valaha is írtak. Különböző tonnaszám pazarolták erre a kérdésre a papirost, úgyhogy mindazok a kísérletek, melyeknek célja a proletariátus diktatúrájának adekvát *bölcséleti* tudatosítása volt, Lukács vállalkozásához képest hiú kísérletezés csupán, akár tetszik ez valakinek, akár nem.

Hogyan történik konkrétan a proletariátusnak ez az osztállyá való ön-alakulása?

A tőkés rendszer közvetlen valósága a proletariátus és a burzsoázia számára is *ugyanaz*. Ám a *közvetítés specifikus kategóriái*, melyekkel mindkét osztály tudatosítja ezt a közvetlenséget, lényegesen eltérőek, és ez az, ami lehetővé teszi, hogy a proletariátus a valóság egészét a maga termékének értelmezze. A polgári gondolkodók azért nem emelkedhettek a *közvetlen* valóság fölé, mert megrekedtek a felaprózott és absztrakt részletek fétisként tisztelt ténytyszerűségeinél és nem ismerték fel a történelmi folyamat totalitását. Ez egyként érvényes mind Rickert axiológiájára, Dilthey hermeneutikájára, mind pedig Comte, Spencer és Max Weber szociológiájára.

A proletariátus történelmi önfelismerése a *jelen* és a saját társadalmi helyzetének felismerésével kezdődik, méghozzá a *genézis értelmében*, aholis a genézis és a történelem egybevágó fogalmak. Ebből következőleg a kategóriák logikai és történelmi rendjének azonossága mint szükségszerűség jelentkezik, a történelmi produktumként felfogott tárgyiasság pedig átmeneti mozzanatként a múlt és a jövő közbeeső fejlődésében, amely *folyamattá* bontható fel. A polgári gondolkodással ellentétben a proletár gondolat nem áll meg a közvetlenségnél, hanem az empiria fölé emelkedik. A szociáldemokrácia módszerei hibája és kiindulópontja az volt, hogy a valóság bírálatát és az empirián való felülemelkedést tévesen, kanti módon úgy fogta fel, mint a valóság transzcendálását valami etikai „kellés” fogalmába, s e terület ellentéteit valamiféle vég nélküli fejlődés egész sor fokozatával oldotta fel. A jelen meg a lét és az értelem absztrakt ellentétének — melyet minden etika feltételez — ilyenféle cementálásával szemben, Lukács hegeli—marxi módon arra törekszik, hogy *magában a valóságban* fedezze fel a rejtett, immanens értelmet, melyet a közvetítés révén jelenvalóvá kell tenni.

Ennek a közvetítésnek a fegyvere a *dialektikus módszer* mint a társadalmi lét folyamati jellege megismerésének módszere, és ez magából a proletariátus osztályhelyzetéből fakad: „Éppen azért, mert gyakorlati célja az egész társadalom gyökeres *megváltoztatása*, a proletár gondolat a polgári társadalmat annak összes gondolati, művészi stb. áttételeivel együtt mint a módszer forrását fogja fel.” A vulgáris materialista állásfoglalás maga is a polgári világ e közvetlen valóságához tartozik, mint e polgári világ jelenének közvetlen tükröződése. Fogyatékosága pedig a közvetítés hiánya: „A közvetítés kategóriáinak módszerbeli szerepe abban áll, hogy segítségükkel objektíven cselekvővé válnak és innen a proletariátus tudatához emelkedhetnek azok az immanens jelentések, melyek szükségszerűen megvannak a polgári társadalom tárgyaiban, ám ha ezek a polgári társadalomban és — következőképp — annak gondolati tükröződéseiben közvetlenül jelennek meg, szükségképpen hiányoznak” (G u. Kl. 179—180. o.).

Eszerint a harcos proletariátus, másfelől a szociáldemokráciával együtt értelmezett burzsoázia, gondolkodása között a *módszerbeli különbség* semmi esetre sem tisztán elméleti-tudományos probléma, hanem a kétféle, szemben álló társadalmi állásfoglalás adekvát kifejezése: míg a proletariátus közvetíti a közvetlenséget és túlhaladja, a polgárság ugyanakkor megreked benne. Elméleti álláspontjaik különbségében tehát ne keressünk tisztán filozófiai motívumokat. Ezt

mint a különböző osztályhelyzet kifejezéseit kell értelmezni. A proletariátus fölénye a burzsoáziával szemben nem holmi „külön tehetésen” vagy a társadalom megismerési módszerének „rendkívüli tudományosságán” alapszik, hanem a *közvetített társadalmi platform fölényén*.

Mivel a metodológia kérdését az osztályharc kifejezésére vezeti vissza, Lukácsot az a veszély fenyegeti, hogy a művészetet és a filozófiát is az osztályok társadalmi életének másodlagos fontosságú kísérőjelenségeként fogja fel, ami később (munkásságának második szakaszában) be is következett.

De térjünk vissza a módszerhez. A proletariátus megismerés-módszerének, minthogy szüntelenül osztályeredetűre támaszkodik, újból és újból tudatosítani kell a maga benső, forradalmi jellegét. Már a közvetlenségen való felülkerekedés és a jelen áttörése kérdésének felvetésében is benne foglaltatik a válasz lehetősége. „Mert a proletariátus társadalmi létében határozottabban ölt testet a történelmi folyamat dialektikus jellege, s ezért — úgyszintén — valamennyi mozzanat közvetített jellege is, mely a maga igazságára, valódi tárgyiaságára csak a közvetített totalitásban tesz szert. Az, hogy tudatában legyen létezése dialektikus lényegének, a proletariátus számára a „lenni vagy nem lenni” kérdése...” (uo. 181. o.).

Amíg a burzsoázia a szubjektum és objektum merev szembeállításával megreked a jelennél és ezért helyzetének a gondolati reflexió absztrakt kategóriáival ad értelmet, a proletariátus már most annak révén létezik, hogy tagadja társadalmi létének kettősségét. A proletariátus előbb csak pusztá objektuma a társadalmi létezésnek. Áruba bocsátva munkaerejét, a munkás elidegeníti s valami mechanikus-racionális-szakosodott munkafolyamat részévé teszi egész egyéniségét, majd ott, mint valami *szám, elvont kvantitássá* egyszerűsödik. De amíg a kapitalista mint szubjektum *látszólag* a hatalom birtokosa és szabad, a munkás tiszta mennyiségire való egyszerűsödését mint a folyamat objektuma szenvedni el, és szüntelenül szembekerül a *munka-idej* problémájával. Ily módon maga a társadalmi lét, a proletariátusnak mint árunak, azaz e kvantifikáció tárgyának közvetlen létezése szüntelenül leleplezi az ember tárggyá való redukálódását, mellyel az ember — lényege szerint — szembeszáll. Ez a légyeg pedig nem kvantifikálható és reifikálható, mert csak „az idő az ember fejlődésének közege” (Marx). A munkás tehát csak úgy ébredhet létének tudatára, ha tudatában van áru mivoltának, tehát ha tudata az *áru öntudata*.

Pontosan követve Hegel *Fenomenológiájának* gondolatmenetét, Lukács a fenomenológia eszközeivel írja le a proletariátus mint osztály keletkezésének bonyolult folyamatát. Ezzel összhangban már az első lépést, a munkás mint áru önmegismerését, lényegében *gyakorlati* kérdésnek látja. „Ez a megismerés tárgyi, struktuális változásokat eredményez a megismert objektumon” (185. o.). Ily módon az áru-munkás öntudatában már megindul az a hosszadalmas közvetítési folyamat, mely közvetítést az osztálytudat majd önmagán és tárgyán teljesíti. E mozgás célja a társadalomnak mint totalitásnak a megismerése, és

— ugyanakkor — a történelem reális szubjektum-objektumának ön-létrehozása.

De hát mi a *dialektikus módszer* valójában, és milyen viszonyban áll az annyira áhitott totalitással?

„A dialektikus módszer nemcsak abban különbözik a polgári gondolkodástól, hogy egyedül az képes a totalitás megismerésére, hanem ez a megismerés egyáltalán azért lehetséges, mert a részeknek az egészhez való viszonya elvileg más lett, mint amilyen az a reflexió determinánsaiban való gondolkodás számára. Röviden: a dialektikus módszer lényege... abban áll, hogy minden dialektikus helyességgel felfogott mozzanatban benne van az egész totalitás, s hogy minden mozzanatból kifejlődhet az egész módszer.” (Uo. 186. o.).

A módszer titka tehát az *egész és a rész* különleges viszonyában van. A dialektika és totalitás belső összefüggése az egészbe zárt mozzanatok *dialektikus* viszonyán alapszik. Hogy milyen ez a viszony közelebről, Lukács külön nem kutatta, mivel elemzése is ezen a ponton minden tekintetben Hegelre támaszkodnak, úgyhogy a rész és az egész viszonyának spekulatív leírása annál keresendő (vö. *Wissenschaft der Logik*, II, Leipzig, 1951, S. 138 sq.). Lukács joggal figyelmeztet, hogy e kategóriák viszonya a totalitás dialektikájának kulcskérdése. Természetes tehát, hogy jelen van valamennyi kategória általános vizsgálatánál. Ez Hegel művére, *A logika tudományára* érvényes, mely nem is egyéb az abszolút módszer tudományánál, kezdve a lét és a Semmi dialektikájától, ahonnan Hegel egész filozófiája kifejtethető. A korabeli marxistákkal ellentétben Lukács felismerte, hogy Marx *egész* felfogását a fétisjellegéről szóló kis fejezetből ki lehet következtetni.

Ennek megfelelően a társadalom kapitalizálódásának folyamata — mely azonos a világ haladó mennyiségi halmozódásával — egy új minőséget is létrehoz, a *proletariátusnak mint osztálynak* a keletkezését. A kapitalista gyárüzem mindinkább felfedi a munka társadalmi jellegét — noha csak negatív formában —, és a munkásosztályba az erő tudatát plántálja. Minthogy a proletariátus sorsa idővel az egész társadalom sorsával azonosul, önnön társadalmi létezésének megismerésében feltétlenül ott kell hogy legyen a társadalom totalitásának célzata. Ezért tevékenységének is a *közvetlen jelen gyökeres megváltoztatására* kell irányulnia.

Annak ellenére, hogy az eldologiasodott valóság felszámolásának *lehetősége* már adva van a proletariátus elembertelenedésének felismerésében, mégis egész sor közvetítés marad hátra. Így például a munkásmozgalom közelebbi és távolabbi motívumai, és e mozgalom végső célja — a kapitalizmus megdöntése. De amíg a közvetlen jelen „zárojelek közé helyezése” a burzsoázia számára csupán a jövő nacionalis kalkulációját vagy a további oksági függvények eltervezését jelenti, addig a proletariátus számára a valóság minden mozzanatában a dialektikus egészbe foglalt részek *kölcsönhatása* fejeződik ki egy minőségileg teljesen új jövő perspektívájából. A totalitás kategóriája lehetővé teszi a célnak ezt a szüntelen jelenvalóságát, az *egész* megváltoztatására irányuló lendületet, és ezért megjelenési formája is más, mint a kalkulációé.

A dologiasodás folyamatát a kapitalizmus fejlődése megállíthatatlanul hajtja előre, ám az árutermelés totalizációja ugyanakkor mindinkább társadalmasítja is. Ennek a társadalmi helyzetnek a gyakorlati megszüntetése azért lehetséges, mert a proletariátus önfelismerése ugyanakkor felfedi azokat a valóságban rejlő elemeket, melyek felszabadulása felé vezetnek. Ez a megismerés azonban már nem tisztán elméleti, nem is volt az soha, hanem kezdettől fogva — lényege szerint is — *gyakorlati*, és a világ megváltoztatására irányul. A fennálló viszonyokkal összeütközésbe került proletariátus öntudata nőttön nő, és szembeszáll a dolgok mostani kezdeteivel is. Az összeütközés eredményét az *erő* dönti el.

Már hangsúlyoztuk, hogy a tárgy mint áru önfelismerése magát a tárgyat is átalakítja, úgyhogy a pusztá objektumnak tekintett proletariátus önfelismerése már az első lépést jelenti társadalmi *szubjektummá* válása irányában. Ez kizárólag úgy lehetséges, hogy az összes társadalmi és természeti *dolgok* szüntelen *folyamatokká* oldódnak, s hogy a kapitalizmus materiaturája — mint az emberek közötti viszony pusztá anyagi bunka — defetiszizálódik. A dolgok folyamatokká bontása a dialektika fő feladata, minthogy maga a valóságossá-válás sem számít a gondolkodás áthághatatlan határának. Ez csak azért lehetséges, mert a hegeli *létezés* a *lét igazsága*. Ezért „a történelem fejlődési irányai is a pusztá empirizmus *tényeinél* magasabb valóság-értékre tarthatnak igényt” (G. u. Kl. 199. o.). A szociáldemokrata vulgáris materializmus „empirizmusa” viszont tehetetlenül megreked a polgári világ pusztá közvetlenségénél.

Annak szüntelen hangsúlyozása, hogy a társadalmi lét *tendenciái* fontosabbak annak tényeinél, továbbá dialektikus boncolgatásuk Lukács módszertani fegyvere a kautskyánizmus ellen, s ezért az ő szemében minden empirizmus (így a racionalizmus is) a gondolkodás eldologiasodásának formája.

Hogyan értelmezi a *társadalmi létet*, azt ezzel a „protagorászi” ki-tétellel fejezi ki: „Az ember a mértéke minden dolognak!”

Vajon az ember a valóság demiurgoszává emelkedett ezzel?

Lukács álláspontját dialektikusan kell értelmezni: „A történelem az ember létét meghatározó tárgyi formák szüntelen változásainak története” (uo. 204. o.). Csakis az így, tehát az ember saját termékének értelmezett történelem az, amely már nem valami idegen dolog, hanem az ember történelme. Eszerint az „objektív valóság” sem valami abszolút, hanem igenis a történelmi emberre, illetve valamely társadalmi osztályra vonatkoztatható — és kell is vonatkoztatni. Ez a relativizálás azonban semmiképpen sem *relativizmus*, és minthogy relativizmusról csak ott lehet beszélni, ahol valamit mégis „abszolútnak” fogadnak el, a marxizmus nem relativizmus. „Az olyan, merész gondolkodók’ gyengesége és felemás volta, mint amilyen Nietzsche és Spengler, éppen abban áll, hogy relativizmusuk csak látszólag tagadja ki a világból az abszolútot.” (205. o.). Ugyanilyen okból veti el Lukács a pragmatizmust is, valamint a XX. század többi „humanizmusát”, melyekben nincs konkrét realitás: valamennyi a polgári gondolkodás dekadenciájának a kifejezője!

Az „igazság relativizálása” azonban semmi esetre sem szünteti meg annak „objektív” mivoltát, csupán mint dialektikus mozzanat beleilleszkedik az átfogóbb totalitásba és úgy „szűnik meg”. „A minden dolog mértékeként vett ember” Lukács számára valójában egy-egy korszak, osztály stb. társadalmi életének konkrét megszervezését jelenti. Azzal, hogy a proletariátus osztállyá vált és osztálynak is tudja magát, tudata immár nem a *tárgyról* való tudata (önmagáról mint objektumról), hanem ez a *tárgy öntudata*, mely egész sor közvetítés révén a totalitás öntudatává válik. A proletariátus a *történelem első tudatos szubjektuma*, és ezért amikor a történelemben önnön múltjára ismer, ez a megismerés már semmiképpen sem lehet pusztá kontempláció, hanem csakis „gyakorlati elmélet”, azaz a valóság *megváltoztatása gyakorlatának elmélete*. Marx humanizmusa Lukács szemében abban különbözik valamennyi korábbi humanizmustól, hogy felfedi a történelem konkrét szubjektumát, mely képes önmagát felszabadítani és nem tart igényt semmiféle utópista félmegoldásra. Lukács ezért rója fel Ernst Blochnak (vö. Thomas Münzer als Theologe der Revolution), hogy „a vallásnak meg a gazdasági-szociálisnak az elegyítésével el akarja mélyíteni a pusztá gazdasági történelmi materializmust” (G. u. Kl. 211. o.), minthogy az összes utópiák úgyis csak meddőn kontemplatívok maradnak.

„A minden dolgok mértékeként vett ember” is kontemplatív, ha csak az individuumról vagy „az emberről általában” lenne szó. „Csak az osztály képes a gyakorlatban is felforgatóan viszonyulni a valóság totalitásához.” A társadalmi akció determinizmusa és indeterminizmusa ebben az összefüggésben dialektikus értelmezést nyer, és megszűnik merev ellentétességük. A szociáldemokrácia is mindig azon botlott el, hogy nem értette meg a szubjektum és objektum dialektikáját, és ez okozta politikai csődjét is az „objektív törvényszerűségek” tekintélye előtt.” (Uo. 215—216. o.).

Egyedül a szüntelenül konkrét viszony a társadalmi fejlődés totalitásához teszi lehetővé, hogy a munkáosztály áttörje az eldologiasodott közvetlen valóságot, megdöntse és felülmúlja. Ez a viszony a totalitáshoz nem mindent átfogóan extenzív, hanem inkább tartalmasabban intenzív legyen, és Lukács joggal mondja, hogy a „következő lépés” ilyen forradalmi „empirizmusának” felülmúlhatatlan mestere éppen Lenin volt, a gyakorlati forradalmár, aki ezért elkeseredett ellensége volt mindennemű utópizmusnak.

A totalitás dialektikus öntudata a maga átfogóságában megszüntet minden ellentétet, úgyhogy Lukács ebben leli meg a polgári gondolkodás lényeges problémáinak, a magánvaló ellentmondásainak végső megoldását is: mert az is a valóság keletkezésének folyamatába beilleszthető mozzanat csupán. Az azonos szubjektum-objektum mint eminensen gyakorlati tudat, a *történelmi gyakorlatban* találja meg a gondolat és a lét nevezetes ellentéteinek megoldását is. A mozzanatokra vonatkoztatva ezek csak a maguk totalitásában foghatók fel az ellentétek egységeként, azonosulásuk pedig a lét meg gondolkodás gyakorlatában mint igazságban történik meg.

Lukács nem fejtette ki a „gyakorlat” elméletét, és nem foglalkozott részletesebben az ilyen megismerés struktúális mozzanataival, ám a

gyakorlatra vonatkozó vizsgálódásai alkalmat adtak, hogy elvesse a természet öncélú dialektikáját „mint a természet mozgásának tisztán objektív dialektikáját”, amely módszeresen megkülönböztetendő „a társadalmi dialektikától, ahol a szubjektum a dialektikus kölcsönhatás része” (G. u. Kl. 227. o.). Ez persze nem vonatkozik a természetnek mint a tudat társadalmi megjelenési formájának megismerésére. Ugyanakkor Lukács élesen bírálja a *tükröződési elmélet* mint gondolkodás olyan eldologiasodott formáját, mely nem terjed túl a polgári gondolkodás látókörén. Egy olyan materializmus, mely nem dialektikus is egyszersmind — vallja Lukács —, megfordított platonizmussal egyértelmű. „Mindaddig, amíg a gondolkodás és a lét megőrzi merev ellentétességüket... az a felfogás, hogy a gondolkodás az agy valamiféle terméke és hogy ezért az empirikus világ tárgyaival azonos, éppen olyan mítoszt képvisel, mint amilyen az a másik, az emlékezetéről és az eszmék világáról szóló.” (Uo. 221. o.).

Minden olyan materializmus, mely egyoldalúan a puszta objektumot fogadja el és a megismerésben való elsőbbségéért kardoskodik, kontemplatív marad. S ellenkezőleg, a szubjektum és objektum merev tényténységének dialektikus feloldódása a folyamatok totalitás mozzanataiban, az *igazság problémája* tisztásának egyetlen helyes útja. Marx ezt a *praxisban* lelta meg, s ezért Lukács nem győzi elégszer hangsúlyozni, hogy a történelmi gyakorlat és a tükröződés elméletének összebékítése lehetetlenség, az igazság valóban marxista elmélete csak a világ megváltoztatására irányuló gyakorlati tevékenység elmélete lehet.

„Az igaz, hogy a valóság a gondolkodás helyességének próbaköve, de nemhogy egyszerűen az, hanem azzá lesz — a gondolkodás nem minden szerepe nélkül.” (G. u. Kl., 223. o., kiemelés tőlem, D. P.) Más szóval, a történelmi dialektika számára lét gondolkodás nélkül már nem lehetséges, de minthogy az objektum genézise a szubjektum levése kitételben történelmi értelmezést nyert, a proletariátusnak a gyakorlatban kialakult osztálytudata a valóság szerves részét képezi. „Gondolkodás és lét, tehát nem abban az értelemben azonosak, hogy egymás „megfelelői”, egymás „tükröződései”, hogy „párhuzamosan haladnak” egyással, vagy hogy „egybevágoak” (mind e kifejezések csak a merev kettősség rejtett formái), hanem azonosságuk abban áll, hogy egyazon dolognak — a valóságos-történelmi dialektikus folyamatnak a mozzanatait.” (Uo. 8. 223—224. o.)

Eszerint tehát az igazság kritériuma egyedül a valóság lehet, amely mint valóság tér is magához, és így lesz *magáért való*: ez pedig a proletariátus osztályöntudata, a társadalmi gyakorlat motorja, a valóság megváltoztatása gyakorlatának elmélete, a konkrét történelmi igazság gyakorlati elmélete. Ugyanakkor a proletariátus osztályvá-lásának dialektikája ily módon a társadalmi totalitás szubjektum-objektuma azonosságának, valamint a történelmi valóság igazságának elmélete is.

Am ha a proletariátus általában a valóság történelmi igazságának hordozója és kritériuma, miben nyilvánul meg ez konkrétan?

Lukács kimondja, hogy ez a proletariátus öntudatának szervezeti formájában — vagyis a *kommunista pártban*, a proletár tömegek ön-

tudatos rohamcsapatának forradalmi szerepében jelentkezik. A munkásmozgalom szervezeti kérdése eszerint nemcsak technikai, hanem elsősorban intellektuális kérdés, olyan értelemben, hogy a párt elvárja minden tagjától, hogy *egész egyéniségét* tudatosan és tevékenyen a mozgalom szolgálatába állítsa és tudatosan alárendelje akaratát a szervezet céljainak.

A *Módszertani megjegyzések a szervezeti kérdéstről* megkönnyíti a dologiasodásról szóló értekezés megértését, s ezzel a cikkkel Lukács *A történelem és osztálytudat* című könyve is zárul.

6.

Lukácsnak a *szervezetről* szóló filozófiája tükrében kell szemlélnünk mindannak a háttérét is, mely forradalmi és gondolkodói tevékenységéhez, bírálatának és önbírálatának benső, nem-pszichológiai indítékaihoz,¹¹ bűnbánatának és dacolásának valódi okaihoz fűződik.

De mi történik akkor, ha a munkáosztály pártja egy napon sztalinista párttá válik és ha tagjaival szemben a „dologiasodás módszereit” kezdi alkalmazni, ha megindul a „tisztogatás” és ha például bevezeti a „személyi (azaz személytelenedési) kultuszt”? Ha ez bekövetkezik, akkor Lukács is abba az illúzióba eshet, hogy „önnön láncainak csörgését a világot bejáró kísértet lépteinek hallja”, mint ahogy azt Lukács opusával kapcsolatban Th. W. Adorno, aki gondolkodásban nincs is olyan messze tőle, jellemző cinizmussal és gonoszkodva megjegyezte. Arra nézve, hogyan tekint Lukács a maga életútjára úgy is mint gondolkodó, némi bepillantást nyújt az önéletrajzának japán kiadásához 1957-ben írt utóirata.¹²

A gondolat azonban éli a maga életét: mihelyt kimondott szó vagy éppen könyv lett, megszűnik egyéni ügy lenni. *Mű* lesz belőle, a világ elválaszthatatlan része annak történelmi ön-leszámolásában. Lukács könyveinek történelmi hatása is ugyanilyen független személyes vágyaitól, kritikusainak, Buharinnak és Zinovjevnek a szidalmi pedig szertefoszlottak, mint a füst. Mintha az „észnek” valami „furfangja” táplálta volna benne a reményt, Lukács inkább „belátta hibáit”, semmint hogy felhagyjon az írással, de hát más választása nem is volt.

Lukács „hegelies” Marx-magyarázata azonban egész sor nyílt kérdést hagy maga után.

Mindenekelőtt, Hegelnek Marx által történt „megfordítása” csupán azt jelenti-e, hogy Marx *saját, eredeti* gondolata csupán azokban a ke-

¹¹ A *New Statesman* egyik régebbi számának „The Survivor” jellemző címmel megjelent cikke megkísérli lélektanilag megmagyarázni Lukács kompromisszumait a sztalinizmussal.

¹² Beismervén, hogy „mint a mozgalom részvevője azonosította magát Sztalin akcióival Trockij, Zinovjev és a többiek ellen”, Lukács azt mondja, hogy ezt az akciót „a lenini örökség megmentésének” tekintette. Azt, hogy feltétel nélkül alávetette a sztalinizmusnak „azt, ami számára a legfőbb érték — élete művét”, „Hitler hatalomra jutásával” magyarázza. A Sztalin ellenzkét sújtó nagy pörök törvényességében kezdettől fogva kételkedett ugyan, de a fasizmus elleni életre-halálra szóló küzdelem előestéjén, ő mint meggyőződéses kommunista mást nem vallhatott: „Igazságság vagy igazságtalan, de ez az én pártom.” (Vö. *Pregled*, Sarajevo, 1958, 269. o.-tól, szerbhorvátul.)

retekben mozog, melyeket tanítómestere megrajzolt? Mert akkor nem is egyéb *egyszerű megfordításnál*, vagyis a megváltozott történelmi szubjektum *azonos* gondolatmenete, mely szubjektum többé már nem a világot bejáró kísértet, hanem a testet öltött proletariátus. Ha Marx gondolati orientációja és a „filozófia megszüntetése” Hegel pusztá megfordításában áll, mi következik ebből?

Vegyük úgy, mintha valóban így volna. Nos, akkor Marx egyetlen témája a történelem *totalitásának dialektikája* marad, és akkor ebből szükségszerűen erednek mindazok a következmények, melyeket Lukács a maga szemszögéből igen jól kifejtett.

Am ha mégis másképp van?

Úgy tetszik, Hegelhez való minden rokonisága ellenére Marx eredetisége ily módon meg lenne fosztva lényegétől és jelentéktelenné törpülne. Éppen amiatt, hogy Lukács a marxista történelemszemléletet *csupán* a totalitás dialektikájának prizmája át szemléli.

A marxista gondolat eredetiségének integrális felmérése elképzelhetetlen, ha nem fedezzük fel benne azt az *újdomságot*, melyet mint általában a filozófián, s különösen az újabb kori filozófián való felülkerekedés kísérlete képvisel, méghozzá a filozófiának mint a gondolati formát öltött valóságnak a realizációja révén. Olyan kísérlet ez, melyben véleményünk szerint a világhoz való egészen új viszony kialakítása rejlik, amely már nem filozófiai, de azért talán gondolatibb.

Nem véletlen, hogy Lukács sehol sem veti fel a marxista gondolatnak ezt a motívumát, noha bizonyos szövegek nem voltak számára ismeretlenek. Ha ezt megteszi, felismerte volna, hogy magát a *dialektikát mint munkagondolatot is meg kell kérdőjelezni*, nem kevésbé annak médiumát, a maga zártságában értelmezett *totalitást*. Marx számára ugyanis az értelmet nyert valóság csak most kezdi új történelmét, melyben a *kiteljesült lét* egész szépségében felragyog és a természet sem bontható majd fel gépiesen „társadalommá”. Az ember új léte eszerint, többé nem lesz „társadalmi lét” (közvetítés), ha mégoly öntudatos is, hanem eredendően közvetlen lét lesz, *maga a lét*. Éppen ezért az egyénnek a társadalomra vagy társadalmi létre való elkerülhetetlen egyszerűsödését is csupán az emberiség előzetes történelmének kell felfogni, semmiképpen sem az ember igazi történelmének. Ezért is figyelmeztet Marx annyiszor, hogy „kerülni kell, hogy »a társadalmat« megint mint elvonatkoztatást rögzítsük az egyénnel szemben” (*Gazdasági-filozófiai kéziratok*, 70. o.).

A „munka” megkülönböztetése a humánus „praxistól” vagy a „szabad termeléstől” szintén ilyen útmutató arra nézve, hogy Marx mennyire másképpen közelíti meg a történelmet.

A *Gazdasági-filozófiai kéziratokban*, melyet Lukács még nem ismert, Marx már az előszóban (4. o.), sejteti „a számvetést, a hegeli dialektikával és a filozófiával egyáltalában” mint műve záró fejezetének témáját. Az idézett helyen, ahol a *Fenomenológia*, jelentőségéről beszél, Marx végérvényesen és élesen *elhatárolja magát* Hegeltől mint a *munka filozófusától*: „Hegel a modern nemzetgazdaság álláspontján áll. A *munkát* úgy ragadja meg, mint az ember lényegét, magát igazoló lényegét; a munkának csak pozitív oldalát látja, a negatívát nem. A

munka az ember magáért-levése a külsővé-idegenné váláson belül, vagyis külsővé-idegenné vált emberként" (uo. 105. o.).¹³

Sok évvel később *A tőke* III. kötetének utolsó lapjain (785—786. o.) Marx folytatja ezt a gondolatot, méghozzá pozitív módon megfogalmazva, és „egy magasabbrendű társadalmi formáról” beszél, ahol „a többletmunkát az anyagi munkának általában szentelt idő nagyobb korlátozásával kapcsolják egybe”, s ahol a fölszabadult individuum tevékenysége már nem munka—profittermelés—anyagi termelés. Az ilyen tevékenység ugyanis mindig külső célszerűség diktálta munka, s ezért egyszerűen *külsőleges* és nem *lényegi* jellegű. Ezzel ellentétben pedig, a szabad tevékenység öncélú termelés: az emberiség őseredeti termelési módja ez. Mint *nem-munka*, az ilyen termelés az ember és a természet *szabad játéka*. Ám ha a természet ennek révén megszűnik pusztá objektum lenni, akkor már az ember sem lehet a történelem szubjektuma, s következésképp a világnak a munka tekintetében való végtelen eltárgyasodása is meg kell hogy szűnjön. Az ember és a természet megbékülése először válik „szubjektummá”: *a munka halála ugyanakkor a totalitás dialektikájának a halála is*.

Hegel és Marx a munka filozófusai, de amíg az első megrekedt az abszolútum kontemplációjánál, azaz a munka-fogalom totalitásánál, Marx tovább megy, s mint a munkásosztály filozófusa, felismeri a proletariátus mint történelmi szubjektum küldetését a tagadás legélesebb szélsőségében — a kommunista forradalomban: „... a kommunista forradalom viszont a tevékenység eddigi *módja* ellen irányul, a munkát kiküszöböli és az osztályok uralmát magukkal az osztályokkal együtt megszünteti” (Marx—Engels *Művei*, III. köt. *A német ideológia*, Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1960, 39. o.). A filozófia realizációja pedig nem egyéb, mint a proletariátus és a munka világának önmegszüntetése.

Marx ennyiben dialektikus még, de mint az abszolút-fogalmi munka dialektikájának kritikusa már túl került a dialektikán, s ennyiben már nem dialektikus. Mint a polgári világ *bírálatának módszere* a dialektika alkalmas arra, hogy felfedje annak ellentmondásait, a dialektika a gondolkodás organonja, de már *nem a lét kánonja* is, és következésképp a jövőt sem képes megsejteni. A munka és a termelés több-kevesebb élességgel való megkülönböztetése vezérfonalként vonul végig Marx valamennyi írásában, és ezért Hegel, Smith és Ricardo álláspontja azonosságának felfedése az ifjúkori művekben a marxi gondolat valamennyi későbbi következtetésének előfeltétele. Ez magyarázza meg azt is, hogy *a dialektika bírálata miért vezet el szükségképpen a politikai gazdaságtan: a hangyaszigorgalmú munka és gazdaságolás filozófiájának bírálatához*.

Aki ezt nem érti, az sohasem fogja megérteni az eredeti Marxot mint az abszolút-fogalmi munka totalitása dialektikájának kritikusat, az ember és a természet megbékülése humánus világa szabadságának hírnökét, Marx *humanizmus-naturalizmusát*: az ember és a természet megbékülése nélkül nem férhet meg az ember az emberrel sem.

¹³ Azt, hogy Marx Hegelről szóló bírálatát Lukács később, *Az ifjú Hegelben* sem értelmezte még a dialektika bírálatának, mely a politikai gazdaságtan kritikájába hajlik, egy rövidebb cikkünkben fejtettük ki. („Dva marksistička pristupa Hegelu”, *Naše teme*, 2. sz., Zágráb, 1960, 351. o.).

Mint azt már korábban hangsúlyoztuk, a szubjektum-objektum viszony kívül marad a munka lényegén, s ezért sohasem is jelenhet meg a szubjektum-objektum viszony síkján, s innen nem is olvasható le. A dialektika pedig nem egyéb, mint a *szubjektum-objektum viszony abszolutizálása*, a szubjektivitás metafizikájának tetőfoka, tehát a munka totalizációja, annak egész kiterjedtségében, mint a világot átható eldologiasodás, melynek megjelenési formája az újabb kori technika támadása a természet ellen azzal a céllal, hogy leigázza, végső soron hogy maradéktalanul uralkodhasson fölötte.

Am ha le kell mondanunk a dialektikáról, hogy megértsük Marx valódi intencióit, akkor az igaz már *nem* az egész, mint ahogy azt Hegel vallja, hanem a lényeg szerinti igaz csak az ember mint kiteljesedett egyén vagy humanizált ember *individuális történelmi-termelési gyakorlata*. Természetesen, ez fordítva is érvényes: az ember kizsákmányolása, és az, hogy az ember saját termékeinek rabja, nem szüntethető meg, ha az ember kizárólag munkai-technikai viszonyban marad a természettel, mely viszony legtökéletesebb filozófiai kifejezését éppen Hegel dialektikájában éri el.

Másképp nincs kiút abból a bűvös körből, melyben a munka totalitása kering az elszabadult technika világméretű dühöngésében (világháborúk, gázkamrák, atombomba, kozmikus őrület). Vagy netán azt gondolja valaki, hogy a természet teljes leigázása és annak önműködő örökmozgóvá való alakítása nemcsak *conditio sine qua non*-ja az emberiség fennmaradásának, hanem az egyetlen feltétele is igazi szabadsága felvirágzásának? Lehet-e az ember korlátlan ura a természetnek, hogy *ugyanakkor* ne legyen maga is leigázva, hanem — ellenkezőleg — mind szabadabbá váljon? Röviden, visszatérhet-e az emberiség eredeti mivoltához, hogy vissza ne térjen egyszersmind mindeknek az eredetéhez?

Ha a dialektikát mint a lét nihilizmusát félre kell tennünk, Marx gondolatának legbensőbb motívuma, a *humanizmus-naturalizmus*, a fölszabadult praxis kedvéért, mi akkor hát az ember eredendő lényege?

Semmi esetre sem a társadalom *története*, melynek totális történelemnek, illetve a totalitás történelmének kell lennie, és amely kíméletlen szükségyszerűséggel alárendeli részeit, Molochként fölfalja mozzanatait, s mindent áruként fogyaszt (a dialektika — a szellem pénze, mondja Marx Hegelről szóló bírálatában). A történelem szükségyszerűen „a magasabb egység” mozzanatává bontja az egyént, és megfosztva ily módon lényegétől — a nem ismétlődhető egyszerségtől — lényegtelené süllyeszti.

Az *eredendőség* nem lehet más, mint az, mely mindent időtlen létezéssel ruház fel, fölülemelkedik rajta, és a lényeknek éppen csak felmutatja, hogy az időben vannak. Ez az eredendőség, mely egyedül a *lények történelméről* tud, ez a minden kezdetek kezdete, mely minden nemnek, így az emberi nemnek is szülője, semmiképpen sem az a törzsök, mely a totalitás megszüntetett mozzanataiként mintegy magába foglalná a lényeket mint saját fajait, *eredendő maga a lét, vagyis a természet*. Minden belőle ered és oda tér vissza a maga lezáratlanságában és befejezetlenségében, ez az eredendőség a forrása

a történelemnek is, mert hiszen a lények történelmén kívül másféle történelem az ember világában nincs is. Ha „a történelem az ember igazi természettörténete” és önnön kezének műve, akkor az csak azért van így, mert a történelmi idő — az *eredendő természeti idő*¹⁴, nem kronológia, mert nincs kelte, nem is valami mérhető fizikai test, hanem az *eredendőség maga*: keletkezés, PRAXIS-POIESIS.

A természeti lét mint mindennek, ami létezik, az eredendősége — nem oldható fel semmiféle történelemben, és nincs az a „történés” vagy esemény, mely befejezhetné történéseinek folyamatosságát. Az ember benne leledzik, s ezért a *lét-eredendőség-természet ugyanaz, ami a HUMÁNUM* (humanizmus-naturalizmus). Belőle erednek a történelmi világ lényei s maga a „világ” is mint azok a temporalizálásának dimenziója, de ez már többé nem nevezhető *semmiféle* totalitásnak, mely bezáródhat, lezárhatja a történelmet és megjósolható módon végződhetne, mint ahogy az Hegel abszolút tudásában történik, aholis a természet végül maradéktalanul a történelemben olvad.

A történelemre való hivatkozással ugyan sok mindent meg lehet magyarázni, benne mindaz elfér, melyet technikailag előállítottak a *történelem során*, s ez a *historizmus nagy igazsága*. (E historizmus radikális képviselője pedig éppen Lukács.) Másrészt viszont amikor oly makacsul kitartunk amellett, hogy a természet csak egyoldalúan jelenik meg a tudományban és a technikában és hogy ez nem az *egész természet*, azt nem úgy kell értelmezni, mint olyan kísérletet, hogy a radikális historizmussal szembe valami új „naturalizmust” állítsunk. Manapság Dürrenmatt fizikusai is tisztában vannak azzal, hogy a technikának a természetbe való behatolása kérdésessé teszi magát az ember fennmaradását is a földön. Méghozzá éppen azért, mert a technikai vállalkozás hátterében ott marad a természetnek mint eredendőségnek az a hozzáférhetetlen, rejtett „maradéka”, mely a történelem játékszereivé teszi őket.

A történelem sohasem merítheti ki a természetet mint eredendőséget, minthogy annak teljes megjelenése „megszüntetné az időt”, és a történelem mint a világnak ezen az eredendőségen alapuló történése szintén meg kellene hogy szűnjön, mint ahogy az az abszolút dialektikus megszervezése totalitásának Hegel-féle rendszerében történik. Ez utóbbi lényegében nem más, mint a *hatalom igénylésének totális nihilizmusa*. Más szóval, ha azt kérdezzük, ki a totalitás igazi szubjektuma, kiderül, hogy az a *lét mint semmi*, mely az abszolút szubjektum palástja alatt rejtőzik.

Eszerint, ha nem mondunk le *valóban* Hegel álláspontjáról (s nem csak egyszerűen megfordítjuk), akkor az mint a munka nihilizmusa betetőzésének legradikálisabb kísérlete válik valóra, és elkerülhetetlenül odavezet, hogy rendszere a totális organizáció abszolút dialektikájává torzul.

¹⁴ A korabeli marxisták közül csupán Ernst Bloch foglalkozott az idő bölcséleti kérdésével, Lukács pedig igen közel járt magának az időnek a problémájához. Egy fokkal jobban talán Révai József, Lukács recenzense sejtette meg: „Marx a forradalmi dialektikában nem úgy szerepelteti a jövőt, mint valami rendeltetés vagy cél pozícióját, vagy — továbbá — mint valamely természetes jogból eredő kötelességet, hanem úgy, mint hatékony valóságot, mely itt van a jelenben és meghatározza azt.” (Vö. *Archiv f. d. Gesch. d. Sozialismus u. d. Arbeiterbewegung*, XI. Jhg. 1925, S. 227 sq., németül.)

Az eredendő időt tárgyazó történelem való történéseinek lezaratlansága korunk azon hiábavaló kísérleteiben nyer legjobb kifejezést, melyeknek célja, hogy teljesen uralkodjunk felette. E törekvések katasztrofális következményei önmagukban ugyan nem képesek fordulathoz vezetni a világtörténelemben, másrészt az atomkor szenvedései és pusztításai még messze vannak attól, hogy elérjék a tetőfokot. A jövőt ugyanis nem lehet a jelenre egyszerűsíteni, és minthogy dacol mindennemű eltárgyasítással, nem lehet tervezni sem. Az elfáradt ember tehetetlen kiáltása: „Ki tudja, mit hoz a jövő!”, mintha elvezetne magához az eredendőséghez, a jövő kútforrásához, s ezért soha senki sem foghatja fel a világ egész értelmét.

Lemondani a totalitás dialektikájáról az eredeti marxi gondolat („Hegel dialektikájának egyáltalában mint filozófiának a bírálata”) nevében, ily módon elsődleges feladattá válik a jelenkori marxista gondolkodás önnön lényegének tudatosítása útján, és ily módon kerülhetünk egy lépéssel közelebb Marx valóságos intenciójának immár múlhatatlan felismeréséhez, ez pedig a történelem felszabadítása, az eredendőséghez való visszatérés céljából. Ugyanakkor az a lemondás a totalitás dialektikájáról nyújt csak lehetőséget, hogy igazi párbeszéd kezdődjék a történelem és a természet között, melynek mindeddig kevés szava volt a filozófiában és a művészetben. Az emberiség szabad jövője vajon megtalálja-e az utat az eredendőséggel való ilyen beszélgetés új formáihoz?

Ha hallani akarjuk Marx üzenetét, meghallgatni és megérteni igazi értelmét, ne térjünk ki a vita, a termékeny eszmecsere elől. Ezt a célt szolgálta ez a Lukácsal való beszélgetésünk is. Az ő kísérlete, hogy megértse Marxot, egyike marad a legmerészebbeknek. Alkotó értékű vállalkozásának korlátait azonban végzetesen megszüntették a totalitás dialektikájának keretei. Marx tehát csupán egyik arcával mutatkozott meg előtte, azzal a filozófiai és filozófiafölötti oldalával, míg az, ami valóban új benne, homályban maradt. Egy ilyen kudarc azonban nem meddő is egyúttal, hanem inkább szabad utat enged az igazi Marxról szóló termékeny beszélgetésnek, minden beszélgetés pedig lényegében *vita*.

Ebben rejlik a Lukács körüli vita igazi jellege és Lukács vitássága.

Sok-sok évvel később, még egyszer szólva a totalitás problémájáról, Lukács ezt mondta: „Ce mot est aujourd’hui entouré d’une impopularité qui semble plainement justifiée... Et ce n’est point un fait du hasard”. (*Existentialisme ou marxisme?*, Paris, 1947, p. 293).

S csak megismételhetjük: Et ce n’est point un fait du hasard!

Orbély János fordítása

POLEMIKUS GONDOLATOK LUKÁCS GYÖRGY ESZTÉTIKÁJÁRÓL

(G. LUKÁCS: ASTHETIK I. DIE EIGENART DES
ASTHETISCHEN 1—2.)

Tamás Attila

Nem a mű egészét értékelő bírálatot kíván ez az írás adni, ezért emelik ki már a címe is a vitázó, ellentmondó szándékot. Hiszen az előbbi feladatot bizonyára nem egyetlen cikk, nem egyetlen tanulmány fogja majd a következő évek során elvégezni. Ilyen előtanulmányokkal és gondolati elmélyültséggel megírt esztétikai alkotásnak „a helyére tévése” történelmi feladat, s bármi legyen is ennek a folyamatnak az eredménye (végeredményről aligha szólhatunk, hiszen az igazán jelentős és tartalmas művek mindig adnak valami újat a későbbi korok emberének), az aligha lehet vitás, hogy a művészetek törvényeinek kutatói hosszú ideig itt fogják megtalálni bizonyos történelmileg kialakult nézeteknek legösszefogottabb legteljesebb kifejtését. Lukács esztétikai műve — melynek eddig első része jelent meg, mintegy 1700 lap terjedelemben — mindenképpen olyan mű, amelyet nem lehet megkerülni: amelynek megállapításait és következtetéseit lehet elfogadni vagy nem elfogadni, de amelynek ismerete nélkül nem lehet valóban érdemlegesen állást foglalni az esztétika korszerű kérdéseiben. Különösen nem azoknak, akik a marxi tanítások követőinek vallják magukat. Épp ezért különösen jóleső érzés, hogy ezúttal — ha nem is egészen belső szükségyszerűség eredményeképp — Magyarországon született olyan, századunkban ritka igényességgel és felkészültséggel megírt esztétikai alkotás, mely joggal tart igény nemzetközi érdeklődésre. (Ezért is volna különösen fontos, hogy mielőbb megjelenjék magyarul, s addig is legalább nagyobb könyvtárainkban hozzáférhető legyen.)

Engedtéssék meg még egy — részben személyes természetű — megjegyzés. Aligha lehet tisztelet érzése nélkül gondolni a szerzőre, aki

abban a korban, melynek csak a közelébe jutva is sokan már megelégszenek emlékeiknek a rendezgetésével, pillanatnyi benyomásaiknak olvasóik elé tárásával — ő a legnagyobb próbatételt jelentő főmű megalkotására vállalkozik. Nem ez az érzés hiányzik e sorok írójából, mikor olyan kérdésekre kívánja irányítani a figyelmet, melyekben — véleménye szerint — nem, vagy nem kellő mértékben nyernek választ.

Lukács műve részint annak a koncepciónak az esztétikai (és részben történelmi) megalapozását kívánja nyújtani, mely szerint a realizmus az igazi művészet, részint pedig ennek a realizmusnak a mibenlétét kívánja feltárni. E koncepció alapelve: minthogy a művészet a valóság sajátos visszatükrözése, ennek legtökéletesebb formája a leghívebb, de sajátos törvények szerinti tükrözés: ez a realizmus.

Lukács igen nagy súlyt helyez annak kimutatására, hogy: 1) a művészet ugyancsak tükrözi a valóságot, akárcsak a tudomány, mégpedig ugyanazt a valóságot, 2) miben térnek el a művészi tükrözés fő sajátosságai a tudományostól. Nem tisztáz azonban esztétikai műhöz szükséges egzakttsággal három azonnal adódó alapkérdést: 1) mit ért valóságon, 2) mit ért tükrözésen, 3) miért veszi föl kiindulásképp a művészet-tudomány párhuzamot.

A mű nem kizárólag marxisták számára készült, néhány, a marxizmus szóhasználat nyomán bevett szokás szerint nagyjából vagy pontosan kialakult értelmezésre tehát nem támaszkodhat. A dolgok pontos megfogalmazásának igénye így éppoly jogos, mint a kiindulási pont megindokolásáé. De nem egyszerű technikai problémáról van itt szó. Épp valóban kitűnően megvilágított részeivel maga a mű hívja fel a figyelmet a homályban hagyottakra, az elemzésekkel és tényekkel rendkívül gondosan alátámasztott részek figyelmeztetnek másutt ezeknek a támasztékoknak a hiányára. Maga a valóban tudományos igényű esztétikai alkotás veti föl a marxisták számára is ezen kérdések tudományos megválaszolásának igényét.

„Elengedhetetlenül szükséges annak tisztázása, hogy mi az esztétikai magatartás helye az emberi tevékenység totalitásában, azon módok között, ahogyan az ember a valóságra visszahat, és mi az ebből következő esztétikai képződmények... viszonya azokhoz az egyéb módozatokhoz, ahogyan az ember az objektív valóságra reagál” — kezdi meg Lukács is művét (I. fk. 13.), s másutt is kimondja: „soha nem szabad elfelejtenünk, hogy minden kategória részére az objektív valóságban betöltött funkciója mértékadó” (II. fk. 225). A mű azonban mégsem társadalmi funkciója, az emberi tevékenység sokféleségében, az emberiség fejlődésében betöltött szerepe alapján, hanem félig-meddig pszichológiai szempontból elemzi a művészet hatását. Gondosan megalapozott östörténeti fejtegetései ellenére nem veti föl a kérdést: milyen igények születték a művészetet s ezzel együtt az esztétikai érzéket (mint ahogy a tudomány születése kielemezhető a megismerés igényéből, az utóbbi pedig a gyakorlati tevékenységből). Ehelyett mint felsőfokú emberi objektívációt elemzi csupán (tehát csak *belső* szempontból), mint ami a tudományhoz hasonlóan kiemeli az embert a mindennapok világának partikularitásából. Eltekintve azonban attól, hogy ez a tudománnyal *ilyen sikon* történő párhuzamba állítás nem bizonyítja logikai szükségszerűséggel, hogy épp a *valóságtükrözésben* kell a művészet lényegét

is megjelölni (ti. annak bizonyítása, hogy a művészet valóságot tükröz, még nem bizonyítása annak is, hogy ez annak *lényegi* funkciója, nem pedig csak *tulajdonságainak* egyike), fölvetődik a kérdés: vajon mennyiben magasabbrendű emberi objektiváció egy élettől elvonatkoztatott szűk szaktudomány ill. ennek művelése a gyakorlati élet valamely egész embert igénylő cselekedetének végrehajtásánál? Később maga Lukács is fölteszi — elszakadva a kiindulási pontul szolgáló, részben maga által is bírált pavlovi tipológiai kettősségtől — a harmadik magasrendű, az embert a mindennapi élettevékenységek partikularitása fölé emelő emberi objektivációként az etikus cselekvést, de ezt azzal különíti el a másik két „tükrözési módtól”, hogy ez „maga is valóság, mely az emberi lényeknek embertársaival való kölcsönhatásában történő gyakorlati megvalósítását ábrázolja” szemben a művészi alkotással. Itt már el is jutottunk — egyik oldalról — a „mi a valóság?” kérdéséhez. Az építészet (mint szerinte kivételes eset) kapcsán maga Lukács is elismeri annak valóságjellegét. De hát mitől ne lenne hasonlóképpen valóság valamely szobor, mely nem csupán *jelent* valamit, hanem szerves része is egy építészeti alkotásnak vagy egy városképnek, mely döntő szerephez jut mint tér-képző elem? Miért kevésbé valóságos egy zenemű hangsora a patakcsobogásénál vagy a szélzúgásénál? A madárcsicsergés még valóság — az emberi ének már csak tükrözés lenne? A tánc nem valóság? S a vers akusztikai formája?

A probléma a művön belül elválaszthatatlan a tükrözésétől. Lukács azzal, hogy a műalkotás valóságjellegét tagadja — (az oszlopot is az élő fa tükrözésének tekinti, nem azonos ill. rokon funkciójú valóságnak) —, a műalkotásban megjelenő törvényszerűséget is pusztá valóságtükrözésnek minősíti, nem a valóságot átható törvények egyik megjelenési formájának. (Ezen az alapon bármely emberi produktum valóságtükrözésnek fogható fel: a lándzsa a hegyes faágé, a csatorna a folyóé stb.) Néha tehát nagyon is valóságos jelenségek valóságértékét tagadja, más alkalmakkor viszont hallatlanul kitágítja a „valóság” körét. A művészet evokatív, katarzist kiváltó, külön világot teremtő jellegének (mint szerinte is elengedhetetlen feltételnek) tárgyalásakor ui. beleütközik abba a problémába, hogy a közvetlen valóság ábrázolása sokszor nem ad erre lehetőséget, hogy nemegyszer épp ennek tagadásából születnek remekművek. Ezekben az esetekben azután az „életigazság” („Wahrheit des Lebens”, „Lebens Wahrheit”) fogalmával helyettesíti a valóságét (II. fk. 168, 252, 324, 840). Ezen — mely „igazában mindig csak leendő”, olyan valami, ami mindig jelen van és soha sincs jelen, („etwas, was immer und nie das ist” — II. fk. 238.) — azt érti, hogy a kérdéses meggyőződés (illúzió, hit stb.) fontos szerepet tölt be az emberiség fejlődésében (II. fk. 167), hogy társadalmi-történeti emberi tendenciákat fejez ki, hogy osztályszempontból meghatározott (II. fk. 117—8). Csak-hogy ezen az alapon könnyen „életigazsággá” lesz az őskeresztényeknek s a török ellen küzdő végvári harcosoknak a mennyországról alkotott hite éppúgy, mint a protestánsok dogmarendszere is; a „valóság” fogalma tehát teljesen elveszíti tudományos egzaktságát. (Vagy legalábbis filozófiai újrameghatározást igényelne.)

Részben hasonló a helyzet a tükrözéssel is. Lukács helyenként egyértelműen a *reagálás* értelmében használja (pl. II. fk. 340, 360), s azt,

hogy az érzelmi reakció művészi kifejezését „kettős tükrözés”-nek nevezi (a zene- és az építőművészet „mimetikus jellegének” bizonyításánál), szintén csak ilyen értelmezésben fogadhatjuk el. Ebben az esetben az okozat=az ok tükrözése; a biliárdgolyó mozgása kettős tükrözése a dákóének, mely meglökte az őt meglökő golyót, a jajkiáltás kettős tükröződése a fájdalmat okozó balesetnek (ha nem is művészi szinten) stb. Ebben az esetben tehát a realizmus-iskola művészet-meghatározása nem mond többet annál, hogy a művészet a valóságra történő helyes reagálásnak egyik sajátos formája. Csakhogy Lukács egyáltalán nem minden esetben érvényesíti a tükrözésnek ezt a tág értelmezését. Kiemeli pl. a részletek hű ábrázolásának — tehát a *képi tükrözésnek* — fontosságát, s a regényeknél a társadalom kiváltotta érzelmeknek a műbe történő belevetítését (pl. a romantika esetében, vagy modern alkotásoknál) egyáltalán nem tartja helyesnek, noha ez valójában nem egyéb az iménti „kettős tükrözés” egy formájánál. Hiszen ez a „kettős tükrözés” (társadalom meghatározta érzelmek, gondolatok, látásmódok kifejezése egy műben) kisebb-nagyobb mértékig *minden* műnemben és művészeti ágban megvalósul. De Lukács más alkalmakkor is egyértelműen a képi tükrözés értelmet használja a reagálás helyett. Így kerül azután a zene és az építőművészet mellé harmadiknak — meglepő módon — a filmművészet mint színészi alakításnak képi áttétele filmszaggal segítségével a vászonra. Ezen az alapon azonban — figyelembe véve hogy Lukács a mikroszkóp képtovábbító és módosító tevékenységét is tükrözésképp értékeli — bármely tv-képernyőn megjelenő műalkotás (szobor, színjáték stb.) mint „kettős tükrözés” a zeneművészet rokonává lenne, sőt, így egy építészeti alkotásról készült film mint „hármás” tükrözés külön művészeti ág lenne.

Ezekig a nyilvánvalóan abszurd megállapításokig azonban természetesen már nem jut el Lukács.

A fogalmak ilyen hol tágabb, hol szűkebb — s ezért a szubjektív önkénynek széles teret adó — értelmezése nem egy helyütt jelentkezik a műben, s Lukács György egész életművében. Szigorú következetességre törekvő tudósnál az ilyen következtelenségeknek kell, hogy komoly oka legyen. Lukácsnál ezt abban lehetjük föl, hogy esztétikájának s ennek csíráit tartalmazó korábbi írásainak tengelyében igazában nem ez az egy alapgondolat áll. A *másik* — a kiindulás megállapításaihoz híven — *valóban az emberi tevékenységek egészében kívánja a művészet helyét kijelölni, s ezt abban a funkcióban látja, hogy a műnek közvetlenül az emberi kiteljesedést kell szolgálnia*: a művészetnek végső soron azt az élményt kell az emberben minél nagyobb intenzitással fölkeltetni, hogy ura lehet saját sorsának (II. fk. 831.); az embernek, mint általánosan, nembeli lénynek öntudatát kell fokoznia (uo.); azt a lehetőséget kell élménnyé tennie, hogy az ember föllelheti helyét a külvilágban, s ezt maga köré rendezheti. Lukács mindezt rendkívül meggyőző módon fejti ki műve különböző részein, elsősorban azzal összefüggésben, hogy a művészet kialakulása szorosan összefügg a világ meghódításával, az ember számára történő *átformálásával*, illetve ennek igényével. (Néha az zavarja meg a fejtegetését, hogy — a központivá tett tükrözés-koncepció érdekében az emberi tevékenységet) pl. a munkát s a mindennapi életet is a megismerés eszközének, a tükrözés egy formájának tekinti. Nem

véve figyelembe azt a tényt, hogy ha ez részleteiben esetleg így is van, az emberiség egészének története, tehát a dolgok lényege szempontjából a megismerés eszköze a tevékenységnek, nem pedig megfordítva. — A megismerésnek és ezzel kapcsolatban a tükrözésnek ilyenfajta minde fölé helyezésében mintha a hegeli, az önmagától való elidegenedésből újra önmagává lenni akaró, világszellemről kialakított koncepciók gondolatai élnének más formában tovább.) — E műben talán a következő gondolatmenet tartalmazza a legösszefüggőbbben ennek az elvnek a kifejtését: „A művészet, legkezdetétől fogva, amikor az emberek a táncban életük legfőbb eseményeinek (háborúnak, vadászatnak stb.) koncentrált komplettségát kívánták látni, Shakespeare-ig ahol már az élet egésze ebben a komplettségában lesz érzékelhető (sinnefállig), s egészen a nagy zenészekig, akiknél az ember belső élete minden érzélem, minden lelki mozzanat (Regung) *a kibontakozásnak, a teljes önkiélésnek egészét éli át* (erfährte), olyan mértékben valóítja ezt meg, melyhez maga az élet egyáltalán semmi analógot nem tud adni.” (II. fk. 238--9 Kiemelés tőlem.) *Ebből* az aspektusból már tökéletesen levezethető az emberi Ént fölkaparó, belső erőit aktivizáló, ezért öntudatra ébresztő s az embert magát is megváltoztató katarzisznak Lukács szerint is központi szerepe a műalkotásban, s ebből az igényből levezethető — Lukács jórészt le is vezeti — a művészet evokatív szerepének, külön világot alkotó jellegének követelménye, mely Lukács szerint is fontosabb a — szűkebb értelemben vett — valóságshűségénél. A művészet „legadekvátább formája az emberiség (ember-lét: Menschheit) öntudata megnyilvánulásának”; „Mert a műalkotások győzelmes (siegreiche) saját világa, valóságosságuk („Welthaftigkeit”), evokatív erejük ellenállhatatlansága éppen a konkrét emberinek ezen a kibontakozásán alapul. Ha ez eltűnik, akkor a valóság leghűbb „utánzása”, a formaelemek legvirtuózabb kezelése, új hatáskeltő eszközök legszellemesebb kitalálása is csak „zengő érc és pengő cimbalom”.

Lukács tehát a fölvetett két kiindulópontnak az egyeztetése érdekében oldja fel a valóság és a tükrözés fogalmát a már látott módokon — olyankor, ha az egyeztetés másképpen nem hajtható végre. De az első igazában csak a *priori* vette föl. Nemcsak e művön belül. Marx és Engels voltaképpen nem bizonyítottak többet, mint azt, hogy a művészet *tükrözi a valóságot, akárcsak az állam, a jog, a vallás, az erkölcs stb.*, s ezen leginkább azt értik: *ezek milyenségét mindig meghatározzák a társadalmi viszonyok.* (Engels: Levél Schmidthez, 1890. okt. 27., Engels: Levél Marxhoz, 1893. júl. 14., Engels: *Anti-Dühring*, Bp. 1950. 28., Marx: *Louis Bonaparte Brumaire 18-ja*. M. E. v. m. Bp. 1949. 250) Azt, hogy a művészet lényege a valóság minél hűvebb (ez tudományos értelmezésben csak objektivitást jelenthet) tükrözése, azt nem bizonyították, csupán néhány, a realizmust igenlő megjegyzésük van — regényekre és drámákra vonatkozóan. S ha Lukács igen szépen mutatja is ki azt, hogy az igazi műalkotásban szerephez jutó emberi szubjektivitás sohasem partikuláris (hanem az embernek mint nembeli s egyúttal társadalmilag meghatározott lénynek jelentkezése); azt, hogy ez a szubjektivitás akadályozza az igazi objektivitásnak, s ezért a művészet szükségképpen elmarad (ha nem is időbelileg, hanem egzaktuságban) a valóság jelenségei

és a bennük lévő, őket meghatározó törvények tükrözésének terén — ezt a tényt maga is kénytelen elismerni.

Lukács figyelmen kívül hagyja, hogy az általa megkövetelt sajátos művészi szempontok csupán a fent jelzett *másik* igényből magyarázhatók meg; viszont abból az igényből, amelyből a tudomány törvényei (tehát a megismeréséből), nem. Ha a valóságtükrözést szűkebb értelemben fogjuk fel, akkor ennek törvényéül alighanem el kell ismerni a megismerés menetének alaptörvényét: az érzéki észleléstől az elvont általánosításig, és onnan vissza a gyakorlatilag. Ez pedig nem engedi meg a Lukács szerinti „különösség” szférájában való megmaradást, a dezantropomorfizáló törekvéseknek Lukács által is leírt érvényre nem jutását. Az a másik alapszempont viszont megköveteli mindezt.

Lukács egyébként *Bevezetés a marx-i esztétikába* c. tanulmányában is ebből a másik szempontból indul ki — Marx nyomán —, s aztán anélkül tér át a hű valóságtükrözésnek a tárgyalására, hogy ezt logikailag levezette volna eredeti kiindulási pontjából. A jól alátámasztott alaptételtől való elrugaszkodás támpontjául Lukácsnak az az érv szolgál, hogy a regényíró a humanitás védelme a valóság tanulmányozására készíteti, hogy „az emberi integritás védelme ad impulzust a legtöbb nagy realista valóságábrázolásnak”. (*Adalékok az esztétika történetéhez*. Bp. 1953. 206.) Ez az érvelés azonban csak annyit bizonyít, hogy a kérdéses művészi igényeket kielégítő művek létrehozásához *bizonyos kor és műfaj meghatározta esetekben* épp a szűkebb értelemben vett hű valóságtükrözés (realizmus) volt a legalkalmasabb. Ezt a módot Lukács teljesen *önkéntesen abszolutizálja*: egyetemessé és kizárólagossá teszi. Az így szerzett alaptételtől következik azután, hogy a valóságra való művészi reagálásoknak más formáit művészetelleneseknek bélyegzi — vagy pedig hozzájuk tágitja a valóság és a tükrözés fogalmát. Így viszont akár a rokokó épület és zene is „realista” lehet — a tágabb értelmezés szerint —, de Zola regénye már nem az — a szűkebb értelmezés következtében.

Lukács rendszerének megértéséhez részint kulcsot ad annak figyelembe vétele is, hogy ő az ún. természeti szép esztétikai értékét egyértelműen tagadja, s kizárólag ennek tükrözését tekinti igazi esztétikai érték hordozójának. Ha eltekintünk ennek az állításnak vitathatóságától, s a gondolatot csak abból a szempontból nézzük, hogy milyen következtetéseket enged meg Lukács tükrözéelméletére vonatkozólag, akkor arra a megállapításra jutunk, hogy tükrözésen valójában ő is leginkább *átformálást, megformálást, újraformálást* ért. Ilyen értelemben képzelhető el leginkább fentebb jelzett alapellentmondások feloldása is. Ha a művészet a közvetlen anyagi valóságnak (kőnek, hangoknak stb.) és a valóság tudatunkbeli tükörképeinek (képnek, gondolatnak stb.) a Lukács által sok jellemzőjében (teljesség, proporcionáltság stb.) kitűnően leírt művészi törvények szerinti, s egyben társadalmilag meghatározott élmények által irányított *megformálása* (mely a maga új valóságot alkotó külön világának megoldottságában végső soron az emberi kiteljesedésnek ill. a világ emberi igények szerinti átformálásának lehetőségét jelképezi és sugallja), akkor ez valóban az emberi kiteljesedést, a partikularitáson történő felülemelkedést segíti. Azt, ami Lukács gondolatmenetében vagy legközpontibb vagy második központi igény-

ként mindenütt ott van. (Korábbi tanulmányai közül különösen a Puskinról szólóban áll ez előtérben.)

Ennek kimondásához azonban Lukács Györgynek határozottabban el kellene szakadnia egy konzervatív, a stílrealizmushoz kötött eszmény még meglévő béklyóitól. Hogy ezek még megvannak, arról művének olyan ítéletei is tanúskodnak, mint a szürrealizmus egészének — legcsekélyebb konkrét elemzés nélkül — a burzsoá társadalom komfortját szolgáló, legfőljebb a kirakatrendezéssel egyenértékűt alkotni tudó irányzatként történő kezelése, s ugyanakkor J. Conrad, A. Zweig és Makarenko írói munkásságának a 20. sz. nagy, esztétikai mércéül és példaképpül szolgáló realista alkotásai közé sorolása.

Címében is jelezte ez a cikk a vitatkozás igényét. Ezért volt néha éles hangú. De nem egyszerűen valamely szerzőnek valamely művéről van itt szó, hanem tudományos problémáról: a marxi alapvetések nyomán kiépülő, korszerű esztétika megteremtéséről. Ebben a hosszú ideje folyó munkálatban eddig Lukács György műve vett részt a legnagyobb súllyal — úgy illő tehát, hogy ehhez mért igénnyel vitázzunk vele.

D É L

Major Nándor

4.

Szárazföldön csak kerülőúton lehetett eljutni a Tatához, ember nem járta vadcsapásokon, tüskebokrok között, meredek vízmosásokban, laza kövekbe kapaszkodva; amikor pedig az első házakhoz ért az ember, furcsa szorongás fogta el: beszakadt romok, egy-egy félig nyílt vaskapu, azt hihetnéd, nyomban kilép valaki rajta, díszesen faragott ablaknyílások, csillogó fehér kőből, s felsejlik benned, talán a napokban helyezték oda, amott fényesre koptatott kútkáva hívogat, hogy a mélyére nézz, a holt kő szilárd világa ez; a romok tetejét, udvarokat, utca kövezetét a két ház sor között buján burjánozva embernyi agavék verték ki, vad tüskéikkel fenyegetően védve világukat: kihalt minden, semmi sem rezzen, kocsonyás, izzó levegő, akár a mexikói filmek kihalt, réges-régi városkáiban.

Aztán valahol friss hamurakást látsz, elüszkösödött fadarabokat, sánga újságfoslányt, földhöz vert flaskó törmelékét, ki tudja, miért idevetődött emberek szemétnyomait, s máris megtorpansz, bizalmatlanul kémleled a tájat, kezded mindenre készen kissé magad elé emeled; amott valami zörrent, csend, kavics volt, egy gyík lába alatt csúszott meg, itt meg mozog az érdes, hosszú pusztai fű, egy patkány iszkolhat, semmi, mehetünk.

Ismét elindulsz, s mikor már majdnem az utcásor végére érsz, s felfigyelsz arra is, hogy a száz méterre meredeken kiugró szirttetőn egy ép ház ácsorog, zsaluja behúзва, ajtaja bezárva, körülötte rendezett kis tér, karcsú ciprusok, néhány kőpad, ahá, tetején kereszt, kápolna tehát, az egyik romházból elébed ugrik egy fankaskutya, megáll előtted pár lépésnyire, kissé lelapul, s hangtalanul, figyelmesen

nézi, hogy hanyatt-homlok világgá menekülsz-e vagy szoborrá me-
revülsz.

Ha nem mozdulsz, vonítani kezd, s az egyik romkapuban, amely
éppúgy tele van növe agavével, mint a többi, s csak ha figyelmeseb-
ben körülnézel, látod, hogy a bejárat köve jobban fénylik a haszná-
lattól, mint a többié, karba tett kézzel majd kétméteres, tagbasza-
kadt, hetven felé járó, csillogó ősz hajú ember jelenik meg, homok-
színű selymes, vastag katonaingben s ugyanolyan nadrágban, magas
sarkú félcsizmában, fejébúbjára nyomott nagy karimájú kalapban.

Ezen a reggelen hiába vártam a kutyára; halkan füttyörészve a ka-
puba léptem, aztán óvatosan ismét megálltam, majd megkerültem a
kútkávát, amelynek tövéből vastag szárú vadhagyma hajtott, s gyö-
nyörű püspöklila gömbvirágot vetett a hegyén, beléptem egy hajdani
terembe, amelynek egyik felén a kék ég kandikált be, a másik felét
meg világoskék sátorlap fedte, alatta két, alumíniumvázra feszített
vászonágy, az innensőn a Tata aludt párnás hálósákban, a másikon
egy asszony, akinek csak fekete hajkoronáját láttam; körülöttük
négy alumíniumvázós vászonszék, rajtuk széthajigált ruhák; az egyik
sarokban hatalmas kofferek meg egy kényelmes tábori asztal, a má-
sikban konzervhegy meg borosflaskók.

„Óhó, túl kell adnom ezen a kutyán is”, riadt fel a Tata, és moso-
lyogva felém intett, hangjára a lány is felrezzent, rámvetette szemét
és állig belebújt a hálósákba, „már másodszor rajtamütnek: a na-
pokban valami bolondos biológus tört rám isten hajnalában; annyit
értett a bogarakhoz, hogy egy tetűt se bíznék rá, a csuda tudja, mi
után szaglászott.”

Legyintettem egyet, szóra sem érdemes. „Sót kell tenni az ilyenek
farkára”, mondta a Tata és kibújt a hálósákból, magára cibálta nad-
rágját. „Tudod-e, kinek volt nagyszerű kutyája? A te nagyapádnak”,
magyarázta a Tata, „mégpedig lompos, vörös kutya, volt, soha egy
percre se tágitott mellőle. Tudod-e, mi lett a vége? Halászatra is min-
dig kijárt az öregeddel, s egyszer, amikor egy halat emelt be a bár-
kájába, az meg magasan felvetette magát, a kutya elkapta, a horog
beleakadt a szájába, nyüsztve rángatta magát, s kínjában lenyelte
a halat is meg a horgot is; nagyapádnak menten agyon kellett vernie,
hogy ne kínlódjon. Dupla balkezes ember volt.”

„Van annak már vagy negyven éve, igaz-e?”, kérdeztem, s a Tata
elnevette magát, barátságosan hátba vágott, „Több is”, mondta; első
találkozásunkkor tudtomra adta, hogy se az életéről, se a régi dol-
gokról ne faggassam, elege van a szószátyár fecsegőkből, egy szót sem
tudhatok meg tőle, s nyomban meg is érttettem vele, hogy arra nem
is vagyok kíváncsi; ezen úgy megütközött, hogy még az első órában
elmondta, együtt halászgattak nagyapámmal, nyiszlett legényke volt,
s a Tata mindig úgy érezte, gondoskodnia kell róla, mert sohasem
lesz belőle ember; tejfeles szájú legények voltak még, amikor az első
világháborúban frontra vitték őket, odakinn még muníciót is mindig
ő szerzett neki, egyszer aztán hörögve elvetette magát, s a Tata vére-
sen vitte hátra a szanitészekhez, többé senki sem látta; amikor a Tata
hazajött, nagyanyám elmondta neki utolsó találkozásukat.

„Korán nősült az istenadta, mint minden nyiszlett legényke”, magyarázta a Tata, „és első dolga volt gyereket csinálni gyerekasszonyának, ha ugyan nem hazudik a borbély.” Szabadkáról indultak a frontra, nagyanyám, a gyereknyi asszony, felutazott elbúcsúzni, a vonatnál a katonák ittasan ordibáltak meg daloltak, jókedvet erőltettek magukra, virágot tűztek a zubbonyukra, flaskókat emelgettek, csak nagyapám álldogált morcosan, szótlanul, a virágot a vonat alá dobta, aztán meg kinyögte, hogy ellopták a sisakját, nagyanyám elment sisakot lopni neki, egy baka azonban rajtakapta, még jó, hogy ott volt a borbély is, kimentette, szólt neki, hogy jöjjön csak vele, majd ő szerez egyet, az állomás mögé, valami deszkabódéba vezette, raktár-féle volt, nagyanyám azt hitte, ott van a sisak, a borbély nem sokat teketóriázott, még jó, hogy aztán kikerített egy sisakot is, nagyanyám karkosarában lopta oda nagyapámhoz, az meg szorongatta a hóna alatt, amikor beszállást vezényeltek, nem akarta megcsókolni nagyanyámat, megindult a vonat, az ablakhoz mind azok az erős emberek furakodtak, félrelökték nagyapámat, nagyanyám meg egyre nézte az ablakokat, elrobogott előtte a vonat, soká nézett utána, míg csak el nem tűnt a virágzó barackfák között.

„Váltig tagadja a borbély, de sose törődj vele”, veregetett hátba a Tata, „tán azt hiszed, hogy én tudom, ki az unokám?!”, kérdezte, s végre kedvére való puha cigarettát talált a dobozában, szájába dugta s rágyújtott, „Hát, ha úgy a természetre gondolok, s végignézek magán”, dűnnyögtem halkán, zavarodottan: sohasem láttam apai nagyanyámat, még csak fényképen se; apám egyetlen gyerek volt, árván nőtt fel, ménikém az anyai ághoz kötött, s bármiről beszélt, szép mesék kerekedtek szavaiból. „Kikérem magamnak, hogy így beszélj a nagyanyádról!”, ordított rám a Tata, s nagy, csontos arca belepirult; csak úgy rángatóztak rajta az izmok, „Szerettem azt az asszonyt, s ha nem hal meg, feleségül veszem!”, s rántott egyet a horgán, összegubancolta, földhöz vágta, a konzervdobozt pedig, amelyben a szózt csalétek volt, a tengerbe rúgta, s szó nélkül faképnél hagyott; ment föl az ösvényen a romok közé.

Kamaszkorom óta mindenki óvatosan beszélt velem, s nem is bánta meg soha senki; ha jobban összevontam a szemöldökömet, egy októval szelídült a hangnem. Meghökkenem: kár, hogy nem férfiak között nőttem fel. Az öreg után iramodtam, de csak a tanyáján értem utol, az asztalnál állva épp bort töltött egy pohárba. „No, tán verekedni akarsz?”, kérdezte és megmarkolta a flaskót. „Nem ajánlanám”, mondtam halkán, „engem a barlangok érdekelnek, nem a maga fecsegése”, s karba tett kézzel, ugyanazzal a mozdulattal dőltem az ajtófélfának, ahogyan később a Tatát is annyiszor láttam. „Azt a denevérektől kérdezd”, vágta oda, és még egy poharat szedett elő, töltött, aztán anélkül, hogy rámnézett volna, a pohárra bökött. „Azt hittem, vannak róluk adatai”, szoltam közömbösen, s magam elé bámultam.

„Ismered-e a tábornokot?”, kérdezte, amikor felhajtotta borát, „Tegnap ott üldögéltünk vele a dombon”, intettem a hátam mögé, „Mért nem iszod meg a borod?!”, förmedt rám a Tata, és két széket hozott az asztalhoz: késő délutánig magyaráztam neki a karsztvidék bűvőpatájkáiról, amelyek valahol a szárazföldön eltűnnek, s a tenger

mélyén bugyognak fel; ha sziget kerül az utjukba, édesvizű forrás törhet elő; ha sehol sincs forrás, jószerével a barlangokban még elfogható.

Dél körül a Tata papírt vett elő, s néhány barlangot felvázolt, egy kivételével ismertem őket; később egyre több vázlatot tartogatott számomra, s alig telt bele három hónap, egy láda barlangász felszerelést adott, csak ámuldoztam, mire való ez vagy amaz, postán küldték neki: Berten kívül senki sem látta; fent tartom hol ebben, hol abban a barlangomban.

„Sétálhatnánk egyet”, nyomta a fejébe kalapját a Tata, „Angelina addig elkészíti a reggelit”, a lányra nézett, az meg szótlanul bólintott, s zárkózottan, idegenül vetette rám egy pillanatra fekete szemét. Jó tucatra való lányt ismertem meg a Tatánál, válogatni is alig lehetett volna egymástól olyannyira különbözőket, örök titok számomra, hogyan kerültek ide, mindig úgy tettem, mintha öröktől fogva itt lettek volna, soha egy szót sem váltottunk róluk a Tatával, csak egyetlenegy szökött utánam közülük egyszer, nagy szemű, pöttömnyi, vézna lány volt, mindent megtett, hogy a nyakamba ugorjon, de nem ért fel hozzám, egyre panaszkodott a sok munkára a Tatánál, s nagyon csodálkozott, hogy kiadtam az útját.

Amikor kiléptünk az utcára, elmondtam a Tatának a temetőcsősz körüli bonyodalmakat, s jót mulatott rajtuk. „Nem ismerem ezt a temetőcsősz”, mondta, s hiábavaló volt minden igyekezetem, hogy megmagyarázzam neki, kiről van szó. „Most persze rendezni kellene a bajt, igaz-e?”, komorodott el, „De mihez foghat az ember, ha saját hazájában idegen? Karba tett kézzel álldogál, s nem avatkozik semmibe. Mert könnyen kiteszik a szűrét. S akkor mindennek vége.”

Komoran ült le a kőpadra odafent a kápolnánál, kalapját levette, maga mellé tette, s hogy megelőzzem kesergését a hazátlan emberről, igyekeztem megnyugtatni, hogy majd csak zöldágra vergődünk, s voltaképpen más ügyben jöttem, csak hirtelenében elmondtam az újságot is. De sehogy sem sikerült kivennem a fejből a gondot. „A rendőrrel ugyan atyafiságban vagyok, de mi mást mondhatna neki az ember, mint hogy végezze a dolgát”, mondta a Tata, mintha nem is hallotta volna szavaimat, „no és a tábornokkal intézhetnénk valamit; mindenesetre, ami téged illet, van nálam elég eleség, vegyél magadhoz, amennyi kell, húzódj be az egyik barlangodba, s bottal üthetik a nyomod”, mondta s rágyújtott egy illatos cigarettára.

„Á, kisebb gondom is nagyobb”, legyintettem félvállról, „szeretném látni, mire menne velem a rendőr”, s figyeltem, hogy Angelina egy rozoga létrán felmászott a romház ép erkélyére, körülnézett, s amikor meglátott, hahóзва s integetve reggelire hívott bennünket. „Az ám, a borbélynak ma kell jönnie az eleséggel”, derült fel a Tata, „no, majd jól ráíjesztek”, mondta kárörömmel, s szokatlanul frissen ereszkedett le a meredek ösvényen.

Valami régi, rendezetlen ügye volt a borbélyal, sohasem faggattam felőle, vigye csak a sírba titkait. Annyit mondott egyszer, meglehetősen homályosan, hogy amikor a szörnyű nyomor elől Amerikába indult, hívta magával a borbélyt is, itt laktak mindketten ebben a romfaluban, akkor még nem volt lakatlan, halászlegények voltak, a

borbély azonban valami zavaros ügybe mártotta be a Tatát, csak ő húzhatta volna ki a csávából, egy éjjel be kellett volna eveznie a városba, de a tenger háborgott, s a borbély félt útrakelni.

„Mindig ilyen nyavalyás gyáva volt”, legyintett megvetéssel a Tata, s már akkor felőtlött bennem: akárcsak a trafikos beszélne a temetőcsősről, itt azonban a Tatát kedvelem jobban, amott viszont a temetőcsősz. Amióta hazajött a Tata, azzal bünteti a borbélyt, hogy minden szerdán vele hozatja magának az élelmet, bárhog is háborogjon a tenger; ötszörös árat fizet neki, s a borbély nem tud ellenállni a kísértésnek. Még az első évben, fogadott magának egyszer egy jó evezőst a borbély; a Tata akkor az evezősnek fizetett, s csak a szokásos, ötször kisebb árat: mindenki úgy értelmezte ezt, maga a borbély is, hogy csak őt illeti a szerencse, s kizárólag a régi barátságának köszönheti a Tata bőkezűségét: a Tata sohasem célzott még a borbély előtt sem indítékaira; a borbély nagyon nagyra volt a Tata barátságával, mindig délután érkezett, s itt maradt késő estig: meg-hítt beszélgetésben töltötték az időt.

„Csakhogy a borbély korántsem olyan gyáva, mint amilyennek gondolja”, mondtam a Tatának már első találkozásunkkor; már akkor azt gyanítottam — ma sem tudom, miért —, hogy sok minden azok közül a gyanító események közül, amelyeknek a Tata elbeszélésében a borbély volt a főszereplője, tulajdonképpen a Tatával esett meg; a sisak felől majdhogynem bizonyos voltam. Sosem szóltam neki róla. Mario azonban tudott valamit a dologról; halászlai előtt mindig hevesen védelmezte a Tatát, a borbélyról meg csak egy-egy kurta, megvető szót szólt, „A haszonlesés csámpás kis kerítője”, mondta egyszer, s ilyenkor folyton rámpislantott; a térképmásolatokhoz, amelyeket hozzám küldött, mindig homályos úton jutott, s egyszer, négy szemközt, azt mondta: „Úgy hiszem, kell itt valahol a hegyekben cementnek lenni”, én azonban mélyen hallgattam: a Tata alig egy héttel korábban mondta, hogy cementre bukkant, de olyan csekély mennyiségben, hogy nem érdemes kiaknázni; Mario vegyésznek készült; kissé hosszúra nyúlnak tanulmányai.

„Csakhogy a borbély korántsem olyan gyáva, mint amilyennek gondolja”, mondtam a Tatának első találkozásunkkor, s előadtam, hogy a háború alatt egyszer egy piperkóc olasz hadnagy volt itt a helyőrségparancsnok, naponta borotválkozott, bár alig serkent még a bajusza, komisz volt nagyon, de bár gyűlölték, rokonszenvet is szerzett, hiszen nemegyszer saját katonáit is neveltségessé tette megalázó reguláival a lakosság előtt; megnyergeltette velük a kerítéseket, és kerékpározó gyakorlatot végeztetett velük, földre tett sisakjukon fél lábon állva etette velük fogpiszkálóval a makarónit, egyszer pedig megjátszotta az egyik besúgójának az akasztását. Ez a hadnagy, miközben a borbély borotválta, széttárta karját, hogy sehol sincs hamutartó; a borbély meghökkenve nézett körül, csakugyan lába kelt, s egyre biztatta a hadnagyot, verje a hamuját a földre, a hadnagy azonban intett neki, hogy nyújtsa csak oda a tenyerét: a borbély tenyerébe verte a hamut, s beleoltotta a cigaretta is. A borbély ijedtében föl se szisszent; az eloltott cigarettát az ajtóhoz vitte, kidobta az utcára, s összeégetett kezével tovább borotválta a hadnagyot: egyetlen

lendülettel elvágta a torkát. A helyőrség nyomban fellázadt, lelőtt két tisztet és szerteszökött, fegyvert s löszert hátrahagyva; a borbély még azon az éjszakán tizedmagával nekivágott a tengernek egy lélekvesztőn, s révbe is futott Bariban.

„Na, már a gyávák is hősök lesznek!”, mondta a remete akkor, s miként később kiderült, nagyon is kétértelmű szavak voltak ezek; a háború után a trafikussal nemegyszer hadonászott öklével a remete orra előtt emiatt is, „Tudjuk mi jól, hol kell keresnünk a gyávákat, jegyezd meg jól magadnak! Micsoda gyalázat!”; viszont az új helyőrségparancsnoknak is, mihelyt megérkezett, első dolga volt lefogatni a remetét, s ma sem világos, hogyan szabadult ki akkor; sok rendezetlen ügye mellett ez is a rovásán maradt mind a mai napig: elszalasztotta az alkalmat, hogy hős legyen.

„Ki hitte volna”, álmélkodott a Tata, s olyan képet vágott, hogy az ember nem tudhatta: némi megbecsülést ébresztett-e benne a borbély iránt, vagy lehangozta, hogy a borbély képes volt sarkára állni. „Há nem az a te remetéd is díszes figura; így van ez, ha az ember nem tud mit kezdeni magával”, mondta a Tata nevetgélve; megmerevedtem, mintha karót nyeltem volna, „Jobban tudja ő, hogy mit tesz, mint mi együttvéve”, pattogtam, s fejembe tódult a vér, „a tábornoknak is ezt kellett magyaráznom tegnap fenn a dombon”, hadartam magamból kikelve, s az hátam mögé böktém, „az a tehetetlen, aki saját képére akarja folyton átszabni az egész világot”; a Tata meglepődve emelte maga elé a kezét, „Jó, jó, jó”, mentegetőzött, „csak hallgass már el, és idd meg a borodat”.

Az asztal már terítve volt, Angelina épp a konzervdobozokat halászta ki a forró vízből, felnyitotta őket, s a marhagulyást egy tálba öntötte, az üres dobozokat meg nagy lendülettel a csupasz falak felé a ház mögé dobta; akkora halom konzervdoboz hevert ott, hogy egy bádogos évekig eléldögélhetett volna, ha locsolókannácskákat készített belőlük a gyerekeknek. Angelina egy kis tányér tojásrántottát hozott magával, s az asztalhoz ültünk; „Ohó, micsoda kíváncsiság ez, látod-e, fiú?”, kiáltott nevetgélve a Tata, „Faggyús”, intett alig észrevehetően a tál felé Angelina, s fíntorított egyet az orrával. Nem sejtettem, hogy ez lesz az egyetlen szava itt-tartózkodásom alatt; nagyítóval sem lehetett volna mosolyt látni az arcán; zárkózottságával, komolyságával feszélyezett, de azt a vágyat keltette bennem, hogy napokon át csak mozdulatlanul üldögéljek, s nézzem, hogy szótlanul, egyenes tartással, méltóságteljesen mozog körülöttem; hosszú fekete haját a hátán szabadon eresztette, s felül durva szalaggal kötötte egybe, szokatlanul kicsi fülei mintha pléhből készültek volna; az asztal alatt egy pillanatra összeért a lábunk, nyomban elhúzódott; nagy szemefehérjéből mereven villogó fekete szembogarával mintha áthághatatlan üvegfalat vont volna maga köré, s ellenállhatatlan vágyat keltett az emberben, hogy előre sújtson, s csörömpölve összezúzza az üveget; akinek ez sikerül, riadt pillantását látja majd s puha megadását.

„Azt akartam mondani”, fordultam a Tatahoz, „hogy ez itt fent a vízmosásnál nem barlang; bánya volt valamikor”, a Tata azonban csak bólintott, „Tudom, csakhogymár kimerült”, mondta, arról azon-

ban hallgatott, hogy milyen lelőhely. „Nagy gondban vagyok”, mondtam a Tatának, „az egyik barlangban rábukkantam egy függőleges nyílásra, négy-öt méter mélyen legfeljebb egy kutya férne át rajta, de aztán kiszélesedik, s még vagy hatvan métert sikerült fennakadás nélkül mérnem, úgyhogy meg kellene nézni, mi következik azután”, a Tata dűnnyögött, megevett még néhány falatot, aztán befejezte a reggelit.

A tűző naptól a sátorlap alatt egyre fülledtebb lett a levegő, fogtam a székeimet, s a fal tövébe tettem, ahol a szabad ég kandikált elő, a fal tetején egy fügefafa hajtott ki, s lombja hús árnyékot vetett. „Robbantanom kellene”, mondtam, „Ez az, csakhogy sok bajjal jár”, dűnnyögte a Tata, s mellém ült; Angelina egy tálcán egy-egy pohár vörös bort hozott utánunk, megköszöntem, alig észrevehetően bólintott, aztán a ház mögé ment mosogatni. „Ami azt illeti, megcsinálhatom a patronjaidat, de több emberre volna szükséged, s még így is soká elhúzódhatna”, bámult maga elé térdére könyökölve, összeráncolt homlokokkal.

Ekkor hirtelen, magam sem tudom, miért, bénítóan elkedvetlenedtem; először éreztem a vágyat, hogy veszni hagyok mindent, s most, menten indulok, nem tudom még, hova, ameddig a lábam bír, csak hátra ne forduljak, vissza ne nézzek, s valahol messze, egy irdatlan nagy fa alatt megállok, hogy törzsének vessem a hátam: vizet adok-e vajon az embereknek, nyomorúságtól mentem-e meg őket irdatlan erőmmel, vagy csak követ hengergetek egy életen át, délibábbal áztatván magamat, s vajon rég rá kellett volna-e döbennem már: üresen fordul a kő, s az út végén semmi sem vár, az útnak sehol vége.

Az erő füge édeskés, émelvítő szaga a gyomromban állt meg; amint Angelina belépett a tiszta edénnyel s elsurrant mellettem, vizszolgást, majd érthetetlen undort éreztem; felkeltem, az utcára mentem, egy babérbokorról letörtem egy ágacskát, lehántoltam, s mélyen belelegeztem fanyar szagát, aztán meg rágcálni kezdtem: kesernyés íze megnyugtató.

Tata is kijött az utcára, a küszöbre ült, s nyelet faragott egy kis, takaros csákányba. „Vajon tudsz-e róla”, szólt s egyet-egyet rám pislantott, „hogy Mario is ivóvízen dolgozik, a tengervizet kotyvasztja már évek óta?”

Úgy ért ez, mint derült égből a villámcsapás; beleremegtem: galádul eláruultak; elmosolyodtam, s elkeseredetten igyekeztem, hogy a hangom el ne áruljon, „Hogyme tudnák”, szóltam vidáman, „a fél világ ezzel kísérletezik évszázadok óta, valakinek egyszer majd csak sikerül”, s abban a pillanatban féktelen gyűlöletet éreztem Mario iránt: az alamuszit játssza előttem évek óta, mintha csak a halászhai érdekelnék meg a csónakázás a strandi lányokkal, csupa földi, hétköznapi dolog, s a térképeket is úgy adja át, mint a messzi célra törő nagyoknak, akiknek dolgát ő ügyse értheti, nem is igényli hát a magyarázatot, beéni azzal, hogy tisztelhesse őket, s jóindulatú barátságot kapjon cserébe.

„Én sem hiszek a dologban, bár igaz, pár nappal ezelőtt azt mondta, hogy a vegyészeti intézetből azt válaszolták a legutóbbi vízküldeményére, hogy ivásra ugyan huzamosabb ideig nem használható, de ön-

tőzésre módjával megteszi”, dűnnyögte a Tata, és időnként a nyélre illesztette a csákányt.

„Az akkor már nagy eredmény! Erről nem tudtam!”, mondtam megilletődve, leplezett elkeseredéssel. „Nagy eredmény, ha csakugyan úgy van. De alighanem kiderül majd, hogy ehhez a vízhez különleges talajjavító munkálatok kellenek, s kérdés, hogy így haszonnal jár-e”, tanakodott ráncolt homlokkal a Tata, s most láttam először fáradt öregembernek. „De ha Mario máris ilyen választ kapott, akkor minden esélye megvan a tökéletesítésre”, mondtam igaz elismeréssel; ha azonban jól a szívem mélyére néztem volna, nyilván felfedtem volna, hogy ez nyugtatott meg: évek telnek még el, mire elvállik, csakugyan ér-e valamit ez a találmány.

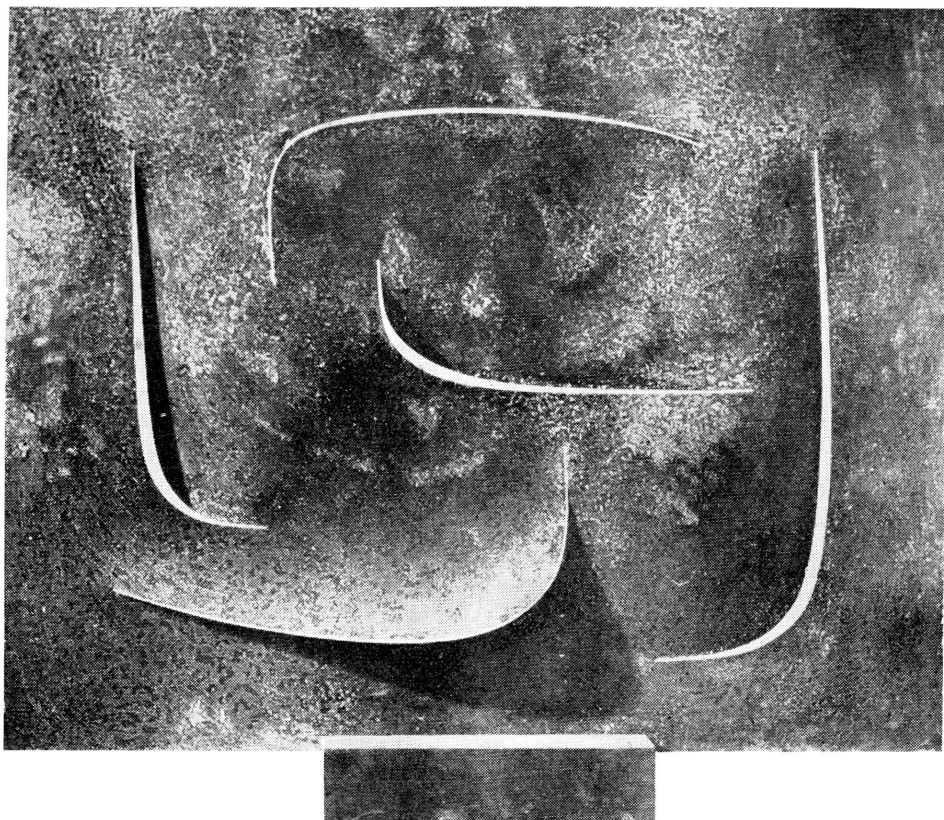
„Úgyhogy most Berttel valami gépeket szerkesztenek”, mondta a Tata csákánya fogását próbálgatva. Mintha letaglózott volna. „Berttel?”, kérdeztem meghökkenve, hitetlenkedve. „Igen, Berttel”, nézett fel rám a Tata csodálkozva, s látván, hogy megdöbbenve kerülöm a tekintetét, zavartan maga elé pislogott, csákányát az utca kövezetébe vágta, „azt hittem, tudod”. Nem bólinthattam neki: elég volt az arcomra néznie, hogy nyitott könyvből olvasson. Hát Bert is! Olyan üresnek éreztem magam, hogy nem csodálkoztam volna, ha összeroskadok, mellkasom behorpad, mihelyt valaki egyetlen ujjal hozzámér, akár holmi porhüvely. A kijátszottság, a magány. Vissza a remetéhez. Bebújni egy oduba. Az erőd az én világom.

„Annyi dolgom van még, megyek”, mondtam a Tatának, s lehántolt babérágacskaomat szorongatva olyan szaporán szedtem a lábam, hogy aki lépést akart volna tartani velem, futnia kellett volna. „Hova rohansz?!”, förmedt rám a Tata, „Micsoda társaság! Titkolóznak egymás előtt, és játsszák kisdud játékaikat! Tudod-e, mit akart a nagyapád kitalálni? Láthatatlan hálót! Bolond! Ma már ilyen is gyártanak a gyárak!”, de egy világért sem álltam volna meg, „Majd visszajövök”, kiáltottam hátra, és integettem, a Tata úgy állt az út közepén, fél kézzel könnyedén lóbálva csákányát, akár egy félszemű óriás, fölötte, bent az udvaron, az ép erkélyen, csak most vettem észre, Angelina üldögélt mozdulatlanul s talányosan, egy szfinxet is megszényenített volna.

A nap már-már delelőre hágott, mire fölértem az erdőhöz. Megtorpantam: valami különös történhetett; deszkáim az erőd elé hajigálva, szanaszét szórt könyveimben a szellő lapozgat, konzervdobozokba ültetett virágaim összezúzva, mintha az égből hullottak volna alá jégesőként, egy-két üngem, nadrágom, sarum az erőd tövében hever, kabátom meg azon a kampón lóg, amelyikre előző reggelen a vadkutyát akasztottam.

Futni kezdtem, a bejárat előtt azonban visszahököltem: halvány füstösík áramlott ki. Lassan, óvatosan álltam az ajtóba, testem szinte elfedte a nyílást, homály borult az odura: a remete deszkáján üldögélt, s a néhány kövel határolt szabad tűzhelyen egy nagy konzervdobozban krumpplilevesét főzte.

„Ne vedd el azt, amit nem adhatsz, te gyalázatos. Tán azt hiszed, hogy a te homályod a napfénnel is felér”, mondta a remete alig hallhatóan, s egy pillantásra sem méltatott; hangján szikrányi harag

VOJIN BAKIĆ

Feltépetten terjedő síkok 2

sem érződött: ilyen megvetéssel csak a patikussal beszélt: havonta egyszer-kétszer betért hozzá, s ezt mondta: „Spirituszra van szükségem”, a patikus szó nélkül mindig elébe tette az üveget, a remete megragadta, s fizetés és köszönés nélkül távozott. Talán fél tucat üveget is folyton ott lepett a por oduja szögletében; néha spirituszon főzte az ebédjét, ki tudja, miért; a patikus soha egy árva szóval sem panaszkodott, csak legyintett és sóhajtott: mintha valami miatt lakatot tartana a száján.

Félreálltam az ajtóból, beléptem az oduba, a napsugár széles kévében vágódott be utánam. „Pusztulj innen!”, förmedt rám szörnyű haraggal a remete, „Hogy is tűrhettek meg magam mellett, te fajnő, te!”, s ráncos, beesett szája szinte remegett gyér szakálla koszorújában. Szorongva néztem: úgy összeaszott már, hogy karjaimba vehetném; szájamban keserűség futott össze, torkom kiszáradt: nem, innen nem mehetek el, a végső menedékem; büntudat ébredt bennem, bár nem tudtam, mit vétettem. Talán elfogták a temetőcsószot, s baj érte, szörnyű baj? „Úgy gondoltam, kötelességem kiszabadítani azt az ártatlan embert”, dűnnyögtem halkán, „Törődök is én azzal, mit tartasz kötelességnek! Bár ez is épületes elképzelés: minden csip-csup dologba beleütni az orrát: kötelesség!”, kiáltotta, s pár szem hámozott krumplit vetett a rántásba, az agyagkorsóból meg vizet lötyintett rá, „Aki a kötelességhez illő nagy dolgok alól kivonja magát, mihaszna ügyekben kotnyeleskedik, s tetszelegve a kötelesség rangjára emeli azt! Két bohóc bolondériázik, s neki ellágyul a szíve: hol csúszott ki a kötelesség a kezedből, ha már róla fecsegsz?!”

Belémhasított a felismerés: hiszen ez emészt engem is már második napja; a remete szavai azonban nem tévesztettek meg: távol állnak tőle a hétköznapi ügyek, s ebben sohasem értettünk egyet, de az elvont, mindent eltaposó Nagy Kötelesség még kevésbé ígérte meg, sőt még gúnyos szót sem fecsérelt rá: éppen csak tudta, mi ez és mi amaz; temető volt a feje. Nem ezzel vétettem hát. „Sok dolgom akadt tegnap, nem jöhettem haza; azt hittem, minden rendben van”, tapogatóztam békésen, „De kutyát öltél, te gyalázatos! S még az ajtómrá akasztottad cégérül; hogy mersz a szemem elé kerülni?!” kiáltott rám gyűlölettel, s kék, békés szeme parázsként villogott; egy pálcikával folyton a tüzet piszkálgatta.

„Nem tudhattam, hogy megbántalak vele”, szoltam halkán, engesztelően. „Hát akkor mért éltél velem évekig egy fedél alatt? Pusztulj előlem!”, förmedt rám, s mikor látta, hogy nem mozdulok, egy szempillantás alatt belemarkolt a tűzbe, kezét, felém nyújtotta, öklömmnyi parazsat tartott a tenyerén, „Addig tartom, míg el nem kotródsz!”, kiáltotta, s rám meresztette nagy szemeit; hanyatt-homlok vágódtam ki az ajtón, égő húsának szaga az orromat facsarta, hallani véltem, hogy pattog, sístereg a bőre; a kampóra akasztott kabátomba gabyodott a fejem, Sámson, hol az erőd, leszakítottam a kabátot, vakon ugrottam ki a szabadba, fölborítottam deszkáimat és elvágódtam.

„Ohó!”, torpant meg egy német turista, s mikor látta, hogy baj nélkül négykézlábra állok, meghökken arcára jóindulatú, elnéző mosoly ült ki, „Csak nem történt valami baj?”, kérdezte, s levette válláról állványra szerelt fényképezőgépét; hetven felé járó szeplős,

szemüveges bácsika volt, térdig érő fehér nadrágot, fehér inget, könnyű vászoncipőt, világos tanka zoknit viselt, a legszembeszökőbb azonban pipaszár lába volt, amelyet nem fogott a nap, vastag aranykar-kötős órája és fehér vászon zsockásapkája.

„Föl lehet menni?“, kérdezte az elaggottak ártatlan mosolyával, amely arról akar meggyőzni, hogy az égvilágon semmit sem szemlélnek már megértés híjával, nem zavarnak már vizet, ártatlanok, s csak afeől tapogatóznak, számíthatnak-e egy kis szelíd jóindulatra.

Bólintottam neki; nagyon óvatosan lépett a bejáráthoz, fél kézzel előbb a falba fogózott; amikor meglátta a békésen üldögélő remetét, barátságosan köszönt, belépett. „Mit fizetek?“, kérdezte, a remete meg, mintha nem értené a nyelvet, két ujját mutatta neki, az aggastyán szó szerint vette, egy alumínium kettést nyomott a remete kezébe, a remete nem akart himni a szemének, „A fene abba a fősvény fedjedbe“, kiáltotta, s kívágta az ajtón a pénzt, majd ismét két ujját mutatta, „Rossz pénz volt talán?“, fordult felém meglepődve, békésen, beletörődve az öreg, „Nem“, ráztam meg a fejem jámborul, „zwanzig“, emeltem fel én is a két ujjam, „Ne piszkolj bele a tányéromba!“, förmedt rám a remete, „Látod, hogy úgysem fizet kétszázat“, engeszteltem halkán, „Ne üsd az orrodát folyton más dolgába!“, sújtott végig rajtam tekintetével, s zsebébe sülyesztette a húszast.

A turista aggastyán ekkor azzal akart kedveskedni a remetének, hogy majd lefényképezi; a gépére mutatott, s intett neki, guggoljon csak a tüze mellé, „Csak hátulról!“, intett neki a remete, „majd mindjárt négykézlábra ereszkedek“, s mert a turista értetlenül, jámbor mosollyal várakozott, a remete dühösen a toronyba vezető lépcsőre mutatott.

„Engedj be, hogy leszedjem a plakátokat“, szóltam a remetének; a toronyba vezető első fordulónál a turisták szórakoztatására két agyon-sárgult kiáltványt szögeztem a falra évekkkel előbb, az egyiket Napóleon adta ki horvátul s olaszul, az ő katonái építették az erődöt is, nyilván őrtoronyként, megfigyelésre szolgált, a másikat valami magyar gróf, tábornok írta alá, Dalmácia helytartója, ugyancsak olaszul s horvátul szólt; ugyanazt mondták, egymással ellenkezően: harc, haza, szabadság; Mandina asszonytól kaptam őket, amikor egy álló délután régi iratok között turkáltunk a medvebőrrel latakart széles heverőn, s élcelődve nevetgeltünk az évszázados balgaságokon; a remetének azt mondtam, Mario kedveskedett ezzel a két plakáttal; a harmadikat, egy rebellis illír röpiratot még az első évben leszedett a falról s elcsente egy szemfüles látogató.

„Eredj, és minél előbb tűnj el a szemem elől“, mondta a remete, s a szakajtónyi krumplit és vöröshagymát a tűzhely tövéből áthajigálta oda, ahol korábban a fekhelyem, a deszkáim álltak. Besurran-tam a toronyajtón; amint a rozoga falépcsőn tapogatóztam, eltökéltem, hogy fenn maradok a mellvéden, s ha kell, ott is alszom, míg csak meg nem békél velem a remete, hacsak nem követeli túlságosan erélyesen, hogy távozzak. Az az égetett kéz, az a parázs a kinyújtott tenyéren. A perzselt hús rémületet keltő kesernyés szaga. A plakátokat óvatosan leszedtem, és zsebre vágтам; ha utánam jönne, dühében

még letépné őket. Tovább kapaszkodtam, és kidugtam a fejem a mellvédre. A turista aggastyán tartózkodó mosollyal fogadott.

„Gyönyörű a kilátás”, mondtam neki, „emerre nézzen, nyugat felé, derús reggeleken Olaszország is látszik”, ő azonban egyre csak a várost kémlelte, „Nézze csak”, intett az öböl csücske felé, ahol a nagytemplom karcsú tornya beleszúrt az égbe, mögötte meg a több ezer éves görög várfalak omladoztak; aztán hol ezt, hol azt a négysszöget fogta be gépével, megannyiszor türelmesen igazgatva állványát.

„A remete úr nem valami barátságos”, mondta elnéző mosollyal az aggastyán, „Á, ez csak a látszat”, nyugtatgattam a beavatottak hangján, „Biztos sokan zaklatják”, tűnődött el, s megnyugtatómra egy-egy pillantást Olaszország felé is vetett, „Igen, sokan felkeresik”, helyesbítettem, „Természetesen”, hagyta jóvá készségesen, „egyébként itt lakik, igen?”, kérdezte mellékesen, és a zsebéből szivar meg zsebkés került elő, s körülményesen rágyújtott, „Lent a földszinten”, bólintottam neki, „Igen, láttam”, mondta, „jó erőben van még. Hány éves?”, kérdezte barátságosan, „Jócskán túl van a hetvenen”, lódítottam neki, hadd irigykedjen, „Ohó!”, vetette rám a szemét hitetlenkedve, „És magával mi történt, amikor én érkeztem?”, faggatott óvatosan. „Összekülönböztünk, kérem, egy kicsit; megesik az ilyesmi”, tártam szét a kezem tehetetlenül, s az aggastyán felvonta szemöldökét, aztán egyre csak csóválta a fejét.

„Azt kérdeztem az előbb, hol a fiú?”, szűrődött fel hozzánk tisztábban a korábbi zsongás odalentről. Hegyezni kezdtem a fülem: mintha a rendőr hangjára ismertem volna; „Mit tudom én; nem vagyok a dajkája”, vágta oda a remete, „Annyit mondok, hogy ne falazz neki, ne falazz!”, tagolta a szót a rendőr, „Nézze csak, valami pompás jacht futott be a kikötőbe! Ez igen!”, intett kelet felé szivarjával a turista, „Még tegnap kitettem a szűrét, nézd meg, kint hever a holmija”, mondta a remete, „Igen, néha betéved ide is egy-egy előkelő látogató”, bólintottam a turistának, „Na, hát akkor én meg kiteszem a te szűrődet. A város elrendelte, hogy lakoltassalak ki”, mondta a rendőr, „Hahaha, hova?”, kiáltotta teli szájjal a remete, „Na, mozgás! Eredj az aggok házába, ha akarsz. Majd a város fizeti. Én ezen nem segíthetek”, közölte a rendőr, „Mondja, tudna ajánlani valakit, akivel körülcsónakázhatnám az öbölt?”, kérdezte a turista, „Az ám, épp a város engedélyezte, hogy ide költözzek, mert nem tud segílyt fizetni”, kiáltotta gúnyosan a remete, „Na, most meg tud. Kár a szóért”, patogott türelmetlenül a rendőr, „Hogyne, Mario szívesen körülcsónakáztatja jó pénzért. Keresse csak Mariót, mindenki ismeri”, mondtam a turistának.

Odalentről dörömbölést hallottam, aztán mintha deszkák repültek volna ki az erőd elé, kibújtam a mellvédre, s áthajoltam a falon: krumpli és vöröshagymafejek hullottak összezúzott virágjaim konzervdobozai közé, aztán megjelent a rendőr, s óvatosan a magányos cse-nevész kenyérfa tövébe tette a remete korsóját és nagy konzervdobozát, „Na, itt a levesed is, megeheted. Vége a garázdálkodásnak. Holnaptól kezdve egy hivatalnok ül itt, és beléptíjegyvet ad a turistáknak”, mondta a rendőr, és tarkójára lökte csákóját, zsebkendőjével fáradtan törölgette verejtékező homlokát.

„Bolondok”, jött elő gúnyosan nevetgélve a remete, „többe kerül a tisztviselő, mint amennyi pénzt beszedsz. Ki kíváncsi egy ilyen nyavalyás őrtoronyra? Az embereknek az élő remete kell; oda jönnek, ahol én leszek. Ha egy barlangban ütök tanyát, oda; ha egy kőszirt alatt, oda; ezt megmondhatod a gazdáidnak”, s a fa alá ment, az egyik kezébe a korsóját, a másikba a levesét vette, s elindult, „És gondolja, hogy elég biztonságos a csónakja?”, tapogatózott a turista, „Talán azt hiszi, hogy én kedvemet lelem az efféle dologban? Tőlem akár halála napjáig is ellehetne itt”, szólt kedvetlenül a remete után a rendőr, „Motorcsónakja van, biztonságos, és maga Manio is megbízható”, világosítottam fel a turistát.

„Mi a csudát csináljak ezzel a sok limlommal?”, ráncolta össze a homlokát karba tett kézzel a rendőr, s végignézett a dúlásra emlékeztető térségen, „Köszönöm, akkor majd hozzá fordulok”, mondta a turista, s kedvetlenül lehajította a szivarvéget, a rendőr elé hullott, az felkapta a fejét, s amikor meglátott, amint a mellvédre könyökölök, és közömbösen őt nézegetem, meglepődve oldalfegyveréhez kapott, aztán földbe gyökerezett a lába, „Azonnal jöjj elő! Letartóztatlak!”, kiáltott rám erőlyesen, „Azért ez a nagy cirkusz, mert a tábornok tegnap azt mondta, hogy ma fellátogat hozzám, s a város hirtelenében restelleni kezdte az életünket. Mondhatom, szép kis lelkiismeret!”, kiabáltam le epésen, „De majd benyújtjuk még a számlát”, sziszegtem szárazon, „Mi történik itt?”, riadt meg a rendőr mozdulatára a turista, „Azonnal jöjj le, amíg nem késő!”, kiabálta fel a rendőr rekedten, a remete megállt, hátrafordult, „Tudtam, hogy ezt is neked köszönhetem, te fajankó”, sújtott rám hideg tekintettel, majd megfordult, bekanyarodott a bokrok között vezető ösvényre.

„Gyere fel értem, ha mersz; ne félj, nem menekülök”, mondtam a rendőrnek kihívóan, „Azonnal ide, elém!”, bökött mutatójával a lába elé, „Az ég szerelmére, uram, mi történik itt?”, topogott rémülten a turista, „Ha jól meggondolom, a fejedre dobhatnék egy követ”, mondtam a rendőrnek közömbösen, erre távolabb ugrott az erődtől, s előrántotta a pisztolyát, „Istenem”, nyögte a turista, és ingjét gombolva a köfal tövébe rogyott, gépét fellökte, elkapta, melléfektettem, „Fenyegetőzől, ugye? Hát akkor figyelmeztetésül ide hallgass!”, kiáltott fel és a levegőbe lőtt, „Jusson eszedbe, hogy nem állok ellen. És különben is: ne feledkezz meg magadról. Csak gyere fel értem; látni szeretném, mire mégy velem”, mondtam és óvatosan a fal fölé dugtam a fejem.

„Ide hallgass, nekem az égvilágon semmi bajom veled, de ami rend, az rend; amit főztél, edd is meg: tüstént jöjj ide elébem”, szólt keserű hangon a rendőr, s ahogy a tűző napon izzadni láttam, egy pillanatra valami meleg érzés ragadt el: a strandon sakkozgat, iszogatja a málnáját, békésen élcelődik, s várja, hogy bealkonyodjon, haza ballagjon süketen kongó lakásába, s éjjel gyerekekkel álmodjon. Csend. Honnan ez a tátongó csend a rekkenő délben? A turistára néztem: fennakadt szemmel hever. Meglőkdöstem: semmi. „Ha arra gondolok, hogy annak a fiát kell letartóztatnom, akit legtöbbször becsültem, legszívesebben főbe lőném magam”, szólt leverten a rendőr, „Hagyj már fel ezekkel a nagy szavakkal!”, háborodtam fel igaz szí-

vemből, „Jöjj fel, tán meghalt ez az ember!”, kiáltottam izgatottan, „Tán gyerekek nézel? Ilyen csapdába a bolond se esik bele!”, legyintett a rendőr kedvetlenül; meghallgattam hát a turista szívét, dobogott, felnyaláboltam, és levittem a lépcsőn.

A rendőr ijedten futott oda, „Vizet neki!”, nézett szét tanácstalanul, „Nem látod, hogy szívszélhűdés? Úgysem tudja lenyelni”, mondtam, „Vigyük”, markolta meg a lábát a rendőr, „Csak egyikünk viheti, nem rázhatjuk”, s ismét karomba vettem, mint valami gyereket, a város felé indultam, a rendőr meg utánam.

„Mozdulatlanul kellene feküdnie; csak a kövesútig viszem, onnan majd beszaladsz a mentőkért”, mondtam a rendőrnek, „Nem, velem jössz a városba; akárhogy is állunk, letartóztatlak”, szólt a rendőr egyre törtetve utánam, „Nézd, én akár le is tehetem az öreget; itt hagyjuk: ha ugyan meg mered ezt tenni”, szóltam közömbösen, „Akkor majd én viszem”, szólt leverten, „De nem tudom, hogyan kényseríthetsz akkor, hogy veled menjek”, világosítottam fel, „Ó, bár csak találkozoznánk valakivel”, sóhajtott keserűen a rendőr, „Akkor is ketten maradnátok”, mondtam halkán, „Jusson eszedbe, hogy ha akarsz velem valamit, olyan közel kell jönnöd hozzám, hogy elérhetlek a kezemmel. Jusson eszedbe a késelő”, emlékeztettem a rendőrt, s csak úgy szakadt rólam a verejték: a turista hófehér ingét szürkére festette.

„Látod, ezerszer a segítségemre voltál, mi ütött hát beléd?!”, lihegte botladozva mögöttem a rendőr, „Törödj bele és jöjj le velem a városba; az ég szerelmére, tán nem gondolod, hogy örömmel teszem, amit kell!”, mondta felindultan, „Te a te dolgod végezd, én az enyémet! De jusson eszedbe a késelő”, lihegtem, s megálltam egy pillanatra meghallgatni a turista szívverését.

A késelő a kocsmá közepén állt, az emberek a fal mellé húzódtak, akit leszúrt, hörögve kúszott félre tőle centiméterenként, halálos csend, a rendőr a fal mentén igyekezett észrevétlenül a késelő háta mögé jutni, én az ajtóból indultam egyenest felé, kezemet felíg előre nyújtva, a szeme közé néztem, fekete parázs, perzsel, orrfacsaró vér-szag, savanyú bor csepeg egy asztalról, ahogy közeledék felé, úgy ül ki az arcára a rémület, már csak két lépés, állok előtte, állok, lassan nyújtom a kezem, rémülten vágja földhöz a kését, és az ablaknak ugrik: a rendőr egyetlen csapással leütötte.

„Bár jönne valaki, bár jönne valaki!”, fohászodik a rendőr, „Minden hiába!”, mondtam neki, „ha azt akarnád, hogy a pisztolyod előtt menjek, magad is tudod, túl hosszú az út, kanyargós, és túl sok a bokor”, fellélegeztem, a kövesút már előbukkant, „Mégis megkísérelném, értsd meg, hogy meg kellene kísérelnem”, szólt konokul, „Értem. „Nekem is”, mondtam, s kiléptem a kövesútra, az aggastyánt pedig az út szélére fektettem egy ciprus árnyékába.

„Most megvárjuk az első járművet”, mondta a rendőr, „Jó”, válaszoltam, s a beteg mellé ültem: lihegve töröltem verejtékeimet. A nap szikrázott az égen. A kabócák nótájukat fújták. Egy-egy toboz hullott alá. Messze alattunk sirályok vijjogtak. Jó öt percig ültünk így. A rendőr idegesen felugrott, kiköpte a fűszálat, amelyet rágott.

„Eredj a mentőkért”, szólott a rendőr, „Jó”, válaszoltam, „tán azt gondold, hogy a városban valaki feltartóztathatna?”, kérdeztem, majd felálltam és a város felé indultam. „Mégis, inkább maradj itt”, szólott idegesen a rendőr. Megálltam. „Várj meg a betegnél”, intett a turista felé, s szemében szomorúságot láttam, „de ha nem talállok itt, tudd meg, hogy szőkevény vagy, és ott lőlek le, ahol érlek”, szólott keserűen, s futólépésben indult a város felé. „Számítok rá”, kiáltottam utána, s visszaültem az aggastyán mellé: halk lélegzését figyeltem aggodalmasan.

Félóránál is tovább üldögéltem ott: csodák csodájára, sehol egy áldott lélek. Valahol messze repülőgép zúgott, a hegyen túl robbantottak valamit. Valaki hosszan hahózott odalenn a strandon. Ismét egy élőhalott hever mellettem, és megint csak várok, várok tehetetlenül; találkoznom kellene a tábornokkal, s ennyit mondanom neki: vannak, akik csak akkor jelennek meg, ha tragédia történik, s aztán egyszer csak fordítva indul a dolog: amikor megjelennek, tragédia történik. Noha ártatlanok. Vajon mit róhatnak fel az aggastyánnak, mit vehetnek a szemére a rendőrnek, mivel hibáztathatnám a remetét, a tábornokot, a temetőcsószot, Elvirát, Augustot, milyen vétket tudjak be önmagamnak? Kesereghetnék: akinek semmije sincs, még mindig van elveszteni valója; az ég beborulhat, a láthatár megtörhet, de az útnak sehol vége; az ember magára maradhat, de lehet még magányosabb, körülöttem pusztulás, lehet-e tiszta a kezem: ez az ember talán meghal, előttem a város: ki sejti ott lenni, hogy ennek is részese; a gépezet megindult, tán tegnap, tán előbb, morzsol bennünket, s mi morzsoljuk őt: ki ura a cselekedetének tisztán, elkülönülten, ki ne kesereghetne: ezt szándékoztam, de amaz lett belőle. Az ember áll a posztján, csapásokat fog fel, esze a fejében, s azt teszi, amit épp tennie kell: önnönmaga előtt sehova se futhat. Vastag túlelvélű avar, alatta rovarok nyüzsgönek. A kövesúton verebek fürödnek a porban. A fákon érik a füge, kelnek a férgek. Valahol messze a mentőkocsi szirénája bűg.

Felugrottam, s felmásztram a jó két méter magas szirtre, a mandulafák közé. A kanyarnál felbukkant a mentő, mögötte pedig a város szünke terepjárója. Jól gyanítottam. Nekiiramodtam a hegyoldalnak, s vagy harminc méter magasságban ismét megálltam. A mentő fékezett, két ápoló fürgén elővette a hordágyat.

A terepjáróból nyolc ember ugrott ki. A rendőr körülnézett, aztán a domb felé fordult. „Fölfelé”, intett az embereknek. Azok azonban továbbra is csak tanácstalanul álldogáltak. „Mitől féltetek?”, kiáltott rájuk a rendőr, „Fegyvertelen emberre a fiú nem emel kezét! Ha látjátok, csak szóljatok nekem. Átfésüljük a hegyet. Egyedül semmire se megyek”, tárta szét a kezét. Az emberek hallgattak. Aztán egyikük megmozdult. „Gyerünk!”, mondta, s utánam indult.

Elmosolyodtam. A borbély volt.

(Folytatása következik)

TRILÓGIA

Fehér Kálmán

MAGVETŐK

Örökké csak a jobb lábukat tették előre. A balt maguk után húzták, mintha nagy sebek bénították volna és emelni se tudnák.

Hosszú mély csíkok maradtak utánuk.

Bal kezükkel dolgoztak.

Minden magvető balos volt. Örökölték. Apáról fiúra szállt a föld, az ég és a madarak is.

Hiába tanították, hiába verték őket az iskolában. Cserzett bőrük még vastagabb lett. Szép szóval sem értek el sokat, esetleg azt, hogy időről időre messzebből köszöntek. Különben a szép beszéd sem fogott rajtuk. Balosak maradtak.

A búzát is bal kezükkel dobálták. Minden lépésnél a tarisznyába nyúltak és megdobták az eget.

Ahogy a kezük meglendült, fekete madarak csaptak le a húsos, rózsaszínű szemekre. Rá se hederítettek a magvetőkre. Ott suhogtak fölöttük. Egy hangot sem hallattak, és még kevésbé voltak énekesmadarak, ahogy a hír járta róluk. Csúnya, fölborzolt tollazatukból néha kihullott egy-egy szál.

Csőrük sűrűn koppant a szemeken.

A földre sohasem szálltak le.

A magvetők már megszokták őket. Látták már gyerekkorukban is, amikor le-föl szaladgáltak a földeken és kapkodták elhullajtott tollaikat. Először annyi tollat akartak gyűjteni, hogy elég legyen tollruhának. Azt hitték, akkor ők is nagy fekete madarakká válnak, olyanokká, amelyek hangtalanul a magok közé csapódhatnak és megtömhetik begyüket. Legénykorukban már csak abban reménykedtek, hogy majd elszórják tollaikat és egyenként, vagy ha az isten is úgy akarja, egyszerre leesnek a földre. Később, amikor már családos apák lettek,

többé rá se néztek a madarakra, csak a földet bámulták és az eget dobálták maggal meg káromlással.

Néha elmosolyodtak, ha észrevették a gyerekeket, amint rohangásznak a tollak után, vagy amikor legényfiuk az égre nézett és sóhajtott.

Kerítések lettek a lábuk után húzott csikókból, hiába boronálták. Köréjük állította a nappal és az este, és még halálukkal sem menekültek meg tőle. Hiába forgatták a földet, hiába szántották, ráismertek minden csontra, minden lehullott madárcsontra. Ráismertek a madárra. Tudták, hogy mi volt a szokása, mennyit evett, mikor jelent meg a fejük felett, meddig keringett, míg lecsapott a rózsaszínű szemekre, hogy mennyi tollat hullajtott, meddig élt, és mi lett a veszte.

A legtöbbnek a begye lett a veszte.

Voltak olyanok is, amelyeket reggelre kitékert nyakkal találtak a földön. Napokig ott heverték, senki sem bántotta őket. Elvesztették minden varázsukat. Tollukat sem bántották a gyerekek, a legények sem néztek le rájuk sóhajtozva, csak az asszonyok sajnálták meg őket nagy sokára, és lábukkal gödröt kapartak, és abba lökték bele. Ám lehet, hogy az asszonyok sem sajnálták őket, csak túl bűdösek voltak.

A vonatokra haragudtak legjobban.

Ilyenkor, vetéskor sűrűbben jártak erre a vonatok. Valamilyen szeton volt, vagy vásár. Közelben volt a gócpont. Itt volt a híd és természetesen a folyó, a szürke, a Zab.

Minden órában hallották.

Már messziről hallották.

Kifakadt a kék gömb és hosszan sípolt, ahogy a levegő elhagyta. Az emberek elhányták tarisznyáikat, kapáikat és rohanni kezdtek. Elejében még csak várták a vonatokat, bíztak abban, hogy felveszi őket és elviszi dús levegőjű tájakra, ahol kevesebb fekete madár köröz.

Integettek, hadonásztak, kiabáltak.

A gömbből tovább sípolt, sistergett a levegő. Mire a vonat keresztül-fúrta, már alig maradt. Az emberek feje lekókadtt, elernyedtek. Az ég közelebb került a fejükhöz, és ha felhő takarta is a napot, most fölszakadt. Kibukkant a nap. Sokkal, de sokkal közelebb volt. Majdnem a fejük fölött, attól rettegtek, hogy rájuk esik. Pörzsölt.

Lehajtott fejjel kullogtak vissza a tarisznyáikhoz és kapáikhoz.

Igaz, mindez csak délelőttökön történt, akkor még teljesen kilendültek a karok és nem kapkodták vissza, mintha görcsbe rándítaná a fájdalom. Akkor még mindennek értelme volt. Délután már épp csak feltekintettek, és utána meg jobban lehajtották fejüket. A levegő is megrikult és hideg lett. Minden tagjuk elemyedtt, ellankadt. Nehézben lélegeztek, több vizet ittak és minduntalan arra panaszkodtak, hogy valami kaparja a torkukat.

Ilyenkor gyűlöltek legjobban a vonatokat.

Állandóan vízárt kiabáltak.

Ott ültem a fa tövében, és úgy tettem, mintha nem is hallanám kiáltásukat. Tovább játszadoztam a kókuszdiómmal, amit ott találtam a síneknél. A szakállal telis-tele volt bogáncssal. Szépen megtisztogattam. Emlékszem, ahogy elindultam, egy koronatüskébe is beleléptem. Másnap tudtam meg, hogy kókuszdió és hogy ennivaló. Azóta nem

válok meg tőle, állandóan magammal hordom. Már egészen sima. Tiszára olyan, mint egy néger fej.

Még most sem gondoltam arra, hogy föltörjem. Igaz, néha a fülemhez teszem és rázogatom.

Csak akkor mozdultam, amikor már ordítottak.

Kikapartam a ruhák alól, a földből a kannát, és elindultam.

Rendszerint ilyenkor jöttek a vonatok.

A földek forogni kezdtek, először lassan, majd mind gyorsabban és gyorsabban, ahogy a vonatok közeledtek. Mint hosszú ostorok csapódtak egymáshoz és nagyokat csattantak.

Hatalmas legyezők lettek és legyezték az embereket. A madarak is elszálltak. Némelyiket elkapta az örvény, megforgatta, a tollait tépte, majd hintelen eleresztette. Zuhant, forgott és ha szerencséje volt, akkor a vonatra esett és az elvitte. Ha földre esik, többé ugyan nem kapott volna a szárnya alá szelet. A vonaton még szerencséje lehet.

A föld remegett.

Az emberek föltekintettek és megtörölték izzadt arcukat.

Ettől a kis fuvallattól, amit a földek kavartak, jóízűen megropogtak a csontjaik. Fölnéztek és megszádkodtak. A madarak nélküli ég túl magas volt. Zavarba jöttek, elszégyellték magukat, mintha bűnt láttak volna, anyaszült meztelen. Hirtelen visszakapták a fejüket, még mélyebbre hajoltak.

Még nagyobbab ordítottak, ha eszükbe jutott a szomjuk.

Én sem szerettem ilyenkor a vonatokat.

A földek forogni kezdtek, először lassan, majd mind gyorsabban és gyorsabban, ahogy a vonatok közeledtek. Megforgatták a földeket.

Sohasem ahhoz vittem a vizet, aki kérte. A föld másik végén dolgozóhoz mentem, azt kínáltam. Először bambán nézett, majd átkozódott, de azért ivott.

Akkor visszaindultam.

Egész úton azon rettegetem, hogy vonat talál jönni.

V I Z H O R D Ó

Az utóbbi években itt ülök a fa alatt.

Árnyékba hajtom a fejem, számlálom a hangokat, próbálom osztályozni őket, erősségük és színezetük szerint.

Ha erre ráuntam, akkor a fénysugarakat számlálom, azokat a pillanatokat, amikor betörnek a levelek között, ha meglíbbenti őket a szellő.

A hangok szétfoszlanak, a fénysugarak viszont horogra akadnak.

Az ég hosszú családkei himbálóznak a fejem felett. Néha megugranak, eltűnnek, hogy később sokkal csodálatosabban ficáncoljanak előttem. Bizsergetnek, hívnak, csalogatnak föl, fölfelé.

Néha tényleg fölállok.

Néha a fára is fölmászok, de rámkiabálnak.

Tudom, ha egyszer fönn maradhatnék, úgy, hogy közben nagy csend lenne körülöttem, ha egyszer nem kiabálnának rám, akkor biztosan

elérném a csalátket, amit nekem szántak, és kirántana a magasba. Csak a lábam látszana.

Láttam már ilyen embereket. Elszakadtak a földtől, a vizektől és a mesétől. A mesétől is, ami fogva tartotta őket.

Mindenkit fogva tart a meséje.

Szép, arányosan fölépített valami ez, fényes akár a tükör, és örökké az ember előtt lebeg. Hol maga töri össze, hol mások törik össze, hol maga akasztja a nyakába, hol mások akasztják.

Minden ember lóg, himbálózik, akár a fénysugárban a kék potrohú, zümmögő döglegyek.

Az utam se különb más utaknál.

Régi kitaposott út, már ezer és ezer vízholdó megjárta ezerszer és ezerszer.

Tele a kanna, üres a kanna.

Üres a kanna, tele a kanna.

Kapkodó kezek, nagy kortyok és a szájszegélyen lecsorgó víz. Először csöppekbe gyülemlik, majd a földre esik, akár az eső, és lesz belőle tenger, folyó, motorban gőz, vagy épp verejték.

A major közel van.

Rövid az út a kútig. Lassan botorkálok, húzom a lábam a porban.

Mindig a melaszosok felé megyek. Szeretem az édességet, bár lehet, hogy nem is édesség az; de a háború után nagyon rászoktunk. Ezzel kereskedtünk a falusiakkal. Mi se ingyen kaptuk, vagy loptuk, vagy kihasználtuk az alkalmat, amikor valamelyik ismerősünk volt a napos, vagy éjjeliőr. Sokáig ez volt a kincsesbányánk.

Abban az időben mi jártunk a legszebben.

A kastély berendezése mind-mind lekerült hozzánk.

Mindenki ránkismert, ha megjelentünk a faluban. Senki sem tudta a nevünket, mindenki csak azt mondta, hogy „Réti”, hogy „megjöttek a Rétiék”, hogy „meglátszik rajta: Réti” stb. Még mostanában is sűrűn hallani az emberektől, ha meglátnak valami szépet, vagy valakit, aki csinosan van felöltözve, hogy „ejnye de Réti!”

Azóta ha csak tehetem, belenyomom az öklöm a nagy tartályba, egy kicsit megrázogatom, a többit meg, mire a kúthoz érek, lenyalogatom. Ennyivel adózok a múltnak.

Igaz, sűrűn van hasmenésem tőle, de most legalább nyugodtan ülhetek, ameddig akarok. Nem zavar senki. Nincs ott a Sárga Ember, papírral és ceruzával a kezében, no meg azzal a nagy vekkerrel, amit egy kis állványra helyezett, szembe az ajtókkal, egy kicsit távolabb, hogy mindegyikből látni lehessen. Föléje, szép kis tetőt csinált, hogy se a nap, se az eső ne akadályozza munkájának pontos és példás elvégzésében.

Mindenkinek napjában egyszer lehetett menni klozetra, és nem ücsörgött ám ameddig akart, hanem csak két percre. A vekkert úgy csinálta meg, hogy minden kétpercben csörgött. Csak akkor lehetett be- és kijönni. Akármilyen sürgős volt, nem lehetett előbb bemenni, csak akkor, amikor a vekker csörögni kezdett.

A Sárga Ember pontos és példás munkát végzett.

Pontosán beírta, hogy ki mikor és meddig volt bent. Ha netalán tovább volt bent az illető, akkor azt egy külön füzetbe jegyezte, mert csak napi két perc volt fizetve. A többi levonták a heti bérből.

Legjobban az fizetett rá, akinek hasmenése volt. A hét végén alig kapott fizetést, mert nemcsak hogy levonták azt a bizonyos összeget, hanem még meg is büntették.

Akkoriban nem volt ajánlatos a melaszt bántani. Nem is őrizte senki, ott állhatott szabadon, még a gyerekek se bántották, gondolok azokra, akik már dolgoztak. Akik meg még nem dolgoztak, azok föl se tudtak kapaszkodni a melaszig, de még kevésbé érték el, pedig nem volt magas a tartály.

Lehet hogy nem is tudták, mi van benne.

Mire elérték volna, vagy mire megtudták, hogy mit rejt a nagy tartály, akkorra már azt is megtudták, hogy miért nem szabad bántani.

A Sárga Ember így tulajdonképpen két munkát végzett egyszerre: örködött a klozetoknál, és örök biztonságot nyújtott a melasznak.

Akkortájt én se bántottam a melaszt, de most jólesett, talán nem is az íze miatt. Most szaladgálhattam, nem kénte számon senki.

Mostanában azonban azt rebesgetik, hogy a kannák száma után kapom a fizetésem, és azt is figyelembe veszik, hogy milyen szolgálatkész leszek az emberekhez.

Csak rebesgessék, mindid ki fogok találni valamit: hogy sokan voltak a kúton, hogy ismét lassabban folyt a víz, ami nem is hazugság, mert amióta az a hülye elnök leromboltatta a régi formáját, ami után a nevét is kapta, hogy *Csőngettyűs kút*, azóta nem folyik olyan jól és néha pár percre meg is áll, mintha tiltakozna az új formája ellen, amit az elnök akaratából emeltek köré.

Senkinek sem tetszik. Olyan, mint egy sírkereszt, mint egy emlékmű, amit nem a kút kedvéért emeltek, hanem annak az embernek a kedvéért és dicsőségére, aki elrendelte, hogy ilyen legyen.

Mondták is sokan, sőt ő maga sem tagadta, ha szóba került, hogy azért emeltette, hogy az emberek örökké emlegessék, emlékezzenek rá, hogy mindig eszükbe jusson, amíg csak víz csörgedez a kútból.

Itt született a majorban, és szerette volna, ha a kutat ezután nem *Csőngettyűs kútnak*, hanem *Ó. Elnök kútjának* neveznék.

Lerombolta a régit, és újat emelt a helyébe.

Azután máshol folytatta, de mindig vigyázott, hogy a helyébe kerüljön is valami.

Mostanában leginkább a kocsmban látni.

Már nem ő az elnök, és érdekes, az emberek mind gyakrabban és gyakrabban nevezik a *Csőngettyűs kutat* *Ó. Elnök kútjának*.

A kút azonban, mintha létezését vonná kétségbe, apját, anyját és őseit, mind vékonyabban folyik. Van úgy, hogy pár percre meg is áll. Ekkor sokat kell várni, mert összegyűlnek a vízhordók és az aszszonyok.

Mindenkit egyfajta kín és betegség gyötör.

Valaki beszél, a többiek bólogatnak. Néha meg se várják, hogy befejezze, máris folytatják ott, ahonnan el tudják kapni a beszéd fonálát.

Staféta. Ha valaki átveszi, hangosabban folytatja. Mélyebbeket bólogatnak.

A betegsége és a rossz dolgokra fejüket csóválják, közben hosszú elnyújtott „ó”-kat mondogatnak.

Sohasem szerettem hallgatni őket. Inkább félrehúzódtam, ha nem lehetett fürödni, és néztem, ahogy nagydarab testüket ringatják, mint valami keserű imádsághoz.

Néha föl-föl hangzott az elnyújtott „óóó”.

A hatlovas hintó mindig elkerülte a kutat.

A négy fekete sohasem ugrott félre, csak apró fülüket hegyezték és a lábukat szögletesebben dobálták. Vékony fehér habfoszlányok lebegtek a szájuk körül, félrecsapódtak, mint a sörényük. Apró zöld pontocskák tarkították, amire a madarak csiripelve csaptak le. Vonszolták a csőrükre tapadt nyálat. Párosával tekeregtek láthatatlan utakon.

Néha elejtették a habot, és a medencébe esett.

A gyerekek, ahogy meglátták, fölnyerítettek.

Alkik előbb elérték, azokból lettek a tüzes paripák.

Hintó elé álltak, toporzékoltak, kapáltak, majd amikor szabadjárá engedték őket, örületes tempóban körbe-körbe vágattak, majd hirtelen megugrottak és eltűntek a kanyargós úton.

Válogattak az ennivalóban.

Fölnyerítettek, ha megéreztek, vagy ha meghallották a hintó zörzését. Alig lehetett velük bírni.

Leginkább fürödtem, ha sokáig kellett várni a vízre.

Epp csak megmártóztam. Féltem sokáig benne maradni.

Kiültem a medence szélére, és belelógattam a lábam. Nem sokat segített visszeres lábamnak, csak még jobban megdagadt. Lüktetett. A moslékban sokkal jobb volt.

Estefelé már ott várakoztunk a moslékos medencénél, odaültünk a szélére, és amikor bekeverték a kompás-darás masszát, belelógattuk a lábunkat. Mondták is sokan, hogy ezzel többet ártunk, mint használunk, de ennek ellenére mégis mindennap ott üldögéltünk a medence körül.

Minden visszeresnek megvolt a maga helye. Alig volt hely, pedig 1256 disznónak keverték benne moslékot. Az aklokat napról napra bővítették, és újakat építettek. Háromszor kellett újra keverni minden etetésnél.

Mindenki szerette a disznókat, de legjobban a visszeresek. Ezzel is úgy voltunk, mint a melasszal. Disznainkat elbújtattuk a sok ezer között, és ha valaki megszorult, akkor jó pénzért beszállítottuk az illető nevére.

Mindenki sopánkodott, amikor megszüntették a beszolgáltatást, de legjobban a visszeresek. Csak mi gyerekek örültünk, hogy megszűnt a beszolgáltatás és nem itt gyűjtik többé a közeli gyár részére a disznókat, mert a moslékost átalakíthattuk fürdőmedencének, télen meg korcsolyapályát csinálhattunk belőle.

Mindenki szerette a disznókat, talán jobban, mint a melaszt, pedig az tett bennünket különbekké. Legjobban mégis a visszeresek szerették és azok között is Disznó Báró, aki szinte imádta őket. Egy amu-

lettet hordott a nyakában, amiben különböző disznószőrök voltak. Az amulettén egy mangalica domborműve volt.

Egy napon a vályúkban találták meg Disznó Báró csontjait. A koponyája ott maradt a medence egyik sarkában.

Ekkor láttam életemben másodszor ennyi autót.

Először akkor volt, amikor mindenki azt ordította, hogy „lós, lós, lós. Loszloszlosz. Losz-losz ló-óóosz!”.

Most nem kiabáltak. Nagyon is csöndesek voltak.

Mindent lemétek, mindenkit kikérdeztek.

Arra gyanakodtak, hogy szerelmi bánatában lett öngyilkos. Véletlenre vagy gyilkosságra senki sem gondolt. Csak azok gyanakodtak a disznókra, akik már régóta ismerték Disznó Báró.

Nagyon szerette a disznókat, és valahogy megsejtette, hogy megszűnik a beszolgáltatás.

Másnap azokat a disznókat, amelyeknek a vályúiban csontokat találtak, beszállították a gyárba. Utána mégis parancsba adták, hogy a kerítést deszkákkal kell borítani. Ez ellen a visszerek tiltakoztak legjobban, mert így nem tudták körülülni a moslékot. Nekük viszont később jól jöttek ezek a deszkák, mert egy emelvényt tákolhattunk össze belőlük, amiről kedvünkre ugrálhattunk a medencébe.

Nagyokat csattantunk.

Először én is nagy kedvvel ugráltam, de egyszer, amikor a legnagyobb ugrottam, amikor a legnagyobbat csattantam, találkoztam Disznó Báróval.

Meglebegett, a ruhája lefoszlott róla, és a húsa is málladozott. Lebegett előttem, és minden pillanatban egy-egy csontja levált a csontvázáról. Himbálózva sülyedtek. Mellkasán ott lógott az amulett.

Hirtelen a feje is leesett a nyakáról, és nagyot koppant a medence fenekén.

Azóta csak megmártózok a vízben és utána kiülök a medence szélére, onnan látatom a lábam.

A gyerekek most is nagyokat csattannak. Piros hasukat mutogatják, és akié a legpirosabb, az a győztes.

A visszerek legtöbbje visszatért a piócákhoz. Otthon tartják, rendszerint az ablakban, egy-egy befőttesüvegben. Sokszor panaszkodnak, hogy a moslék sokkal jobb volt.

Ha nem lehet fürdeni, akkor nem várakozok sokáig. Elmegyek a gőzekék felé, ott lajtokban áll a víz. Nem baj, hogy egy kicsit állott, az emberek észre sem veszik. Nekik csak az a fontos, hogy legyen mit inni. Ilyenkor nem érzik a víz ízét.

Minden teli legyen, a kanna is. Teli kanna.

Ha teli van, akkor itt ülök a fa alatt, vagy szombatonként, ha lencseszezon van, akkor lencsét gyűjtök a kanálisban. Ezzel kereskedek mostanában.

Senkinek se kell a melasz.

A beszolgáltatást megszüntették, és a falusiak mind szebben és szebben járnak.

Ritkábban használják a szólásmondást.

Nagyon egyenesek, és nem köszönnek előre, pedig azelőtt még a legöregebbjét sem lehetett megelőzni.

A lencsémbe is válogatnak, pedig a legjobb helyről hordom. Oda csak én merek bemenni, mert sok a pióca.

Mire megszédem magam ezekkel a zöld korongokkal, addigra szinte könnyebbnek és frissebbnek érzem magam.

Kint a parton csak lefricskázom a piócákat.

A legtöbbje azonban, még mielőtt kilépnék a partra, lefordul a bőrömről. Utána csak egy kis piros pont marad.

Alig várom a szombatot.

Míg megszáradok, a gőzekék három holdat is fölszántanak.

Két fekete pók.

Acél nyálukat eregetik. Amelyik fölböszül, az nagy potrohába szívja.

Néha megállnak.

Szuszognak.

Fújtatnak.

Az emberek gyengék és gyarlók. Fekete nyálköpetek hevernek körülöttük. Az emberek szerények. Az emberek serényen igyekeznek. Suttognak, sziszegnek. Ezek az emberek sohasem hangosak. Vízért sem ordibálnak, hanem szép csöndesen a lajthoz mennek, megereszti a csapot és annyit isznak, amennyit akarnak.

A pókból gép lesz. Az emberekből szintén, de ezt csak a pók tudja, és tovább eregeti potrohából a nyálat. Estére teljesen befonja az embert szép finom szálakkal. Nem siet, tudja, hogy holnap ismét folytathatja munkáját.

A hatalmas ekék még mélyebbre szántanak, addig-addig, míg egyszer két méterig nem jutnak. Ekkor újabb emberek jönnek.

Elejében az új emberek is hangosak. A gép sistereg, csikorog. Mindhiába csorog a nyála, végül is minden rendbe jön, sokkal előbb és sokkal könnyebben, mint ahogy várná az ember, mint ahogy a legelsőekkel történt.

És szántani kezd.

Az első szántást el is boronálja, majd ugarolni kezd. Jóval később már csak szánt, mind mélyebbre és mélyebbre. Egészen két méterig. Ekkor újabb emberek jönnek.

Ha elől megszáradtam, akkor a farom fordítom a gőzekék felé.

Ilyenkor már integetnek az embereim, ha valami sürgős dolog akad a majorban. Rendszerint vetőmagért küldenek.

Már várnak a kikészített zsákok.

Az emberek egyesével állnak. Mindegyikük Sanyi.

Nem mozdulnak, a falnak vetik a hátuk, és emelgetik a lányok szoknyáját. Néha egész a fejükre borítják. Azok lesznek az asszonyaik.

Valaki hozzámjön. „Már vártunk” — mondja.

„Várnak az emberek kint a földeken” — mondom.

Mindenki nevet.

A fejünk felett egyenként jelennek meg a madarak. Köröznek. Fekete tollukat hullajtják. Már majdnem kopaszok, de mégsem esnek le.

És egyszerre tarkállani kezdenek, majd mind világosabb és világosabb tollazatuk nő.

Nem sok időbe telik és nagy hófehér madarak keringenek fölöttünk.

Alig lehet őket látni.

Nagy fehér madarak keringtek a zsákok fölött.

Gyorsan siklottak.

Föloldódtak a légben, és csak néha tűntek fel egy-egy pillanatra, amikor kitárt szárnyuk eltakarta a napot. Az árnyékuk hatalmas fekete madár volt, ijesztőbb és könyörtelenebb: eltakarta az embereket. Akire ráesett az árnyék, az megroppant, lehajtotta a fejét és reszketni kezdett.

Pedig ott volt a puska.

Kétszövű vadászpuska lógott minden falon, csak le kellett volna akasztani. Állandóan töltve volt.

Az emberek nem tudták, hogy a nagy fehér madaraknak van ilyen árnyékuk.

Ha meg is látták őket egy pillanatra, akkor sem mertek közéjük, löni, mert attól féltek, hogy a többiek bosszúból eltakarják a napot.

Csak a rikoitozásuk mutatta útjukat.

Sűrűn lecsaptak a zsákokra. Belevágták kampós csőrüket, a lábukat nekifeszítették, és a szárnyukkal csapkodtak.

Ilyenkor láthatókká váltak.

Legtöbbnek beleakadt a kampós csőre.

Az emberek mintha csak erre vártak volna, odaugrottak, és agyonverték őket.

Mire a zsákokat kocsira rakták, akkorra már egész fürtökben lógtak a nagy fehér madarak.

Szárnyuk kinyúlt, a lábuk se feszült, csak a csőrük maradt változatlanul láthatatlan.

A vetőgépen aludtak.

Apró tojásokat tojtak.

Közvetlenül a vetést megelőző éjszakán beleültek a magtartóba, és három-három tojást hagytak benne. Összesen 366-ot.

Másnap mindegyik a vetőgép fölött keringett.

Rikoltoztak, és olyan gyorsan surrantak, hogy árnyékuk sem volt. Az emberek nagyon örültek.

Simogatták a vetőgépet, csiszolgatták, letörölték, kitisztogatták, de senkinek sem jutott eszébe, hogy a tojásokat összetörje.

Nagyon örültek, hogy nem volt sehol sem árnyék.

Örültek, hogy jó idő van.

Könnyen gurult a vetőgép. Csörömpölt.

A földeken szépen beállították. Apró súlyokat aggattak kis vaskarjaira, hogy minél mélyebbre helyezhesse el a magot.

A kis láncok is meg-megcsörrentek.

Az első fordulónál az apró tojások kerültek a földbe.

A madarak szinte súrolták az emberek fejét. Néha le is szálltak, de árnyékuk így se volt.

Az emberekkel alig lehetett bírni. Éjjel-nappal a vetőgép után lépkedtek, néha egy bottal ráveregettek a tölcsérekre, nehogy megakadjon a mag. Időnként bele is néztek a tartályba.

Magukkal hozták a puskát is, ez volt a rendelet. Föl se vették. Arra meg nem is gondoltak, hogy használják, pedig pár nap eltelté-

vel, amikor a madarak biztonságban érezték a tojásaikat, ismét sok keserűséget okoztak az embereknek. A vetőgépet se simogatták, később még bele is rúgdostak.

Nem tudták elképzelni madarak nélkül az eget, és az életüket, bár annyit bosszankodtak miattuk. Keseregtek, átkozódtak, megbetegedtek, és meghaltak. Tudták, hogy ők már így fogják leélni az életüket.

Ha erre gondoltak, ismét megsimogatták a vetőgépet.

PORKOLÁB-VÖLGY

Mészöly Miklós

A BITORLÓ

Szurdik sárga falai közé préselt nyár-kivonat: rezzenéstelen a dögszag. Itt vezet az út a kilátóhoz.

Fönt akác s ecetfa sörénye közt hanyatt kinyuló combrés: kimosott gyökérpofák agyag-szakállá les rá.

Lent korcs kutya négy lábbal támaszkodik a földre, s reszket, de nem ereszti.

A kerékvágásokban kék glisszandó fék-nyom. — Már a holnapi csend is itt van.

S egy zsákmányolt fény-pajzs a sárga falon: nagy, zöld legyek lepik el. A tartalék pihenője.

Itt vezet az út a döghöz: fölcsapott lábakkal, puffadtan, egyedül bitorolja az óriási tetőt s a puszta horizontot.

PORKOLÁB-VÖLGY

Egy jajszó, nem több, két súrlódó levél közé szorult — s mint dércsipett bogár, lábad elé hull az ismeretlen fénysugár-katona. Pedig béke van. Alattomos szelídség, mulasztás évadja. A kútba macska esett: csak ilyen vilánasnúi az üzemzavar.

Két szőlőpászta között két találkozássra ítélt ösvény földre zuhant keresztje: időtlen tanácstalanság. Hová? A szurdik akácósában száműzötten hentereg a meztelen készülődés — de csak rókákat kölykezik: olcsó gyilkosok.

A meggyfát harminc éve pusztítja a féreg s törzse még mindig odú, macskaméz könnyeket ejt. Tanulság a gyökerekbe bezárva, mennyei pincésötétbe. De te lent is csak fönt lődörögsz: pincédben rohad és világít a redves dongafa. Tavalyi burgonya-múmiák, hullaszín csírakukacok közt tapogat kezed, s nem találod a hordót, amire emlékeztél. Se a padláson a kék tojást. Pedig tudod, szarvas futott ki a tanyaház mögé és mégis — Az ablakszem vasrácsához szorítod homlokod, a völgy porkoláb arcába bámulsz — s az érintetlen látvány konokul oda-túl, mögötted...

Két sűrűlódó levél közt a pengeéinyi résen szarvas fut ki a vetetlen földre — S mintha újra, örökre búcsúznál: vesztésként föltartod őskori agancsod, és centi közelről nézed elárvult diószemed, oda-túl, odaát...

Hátulról tűz a fény, mint a későnkelőket.

VADÁSZ-NAPLÓ

A vad megcélozza a puszta csövé; sokallja, hogy annyit tétovázz s előjátékként ártatlansággal lakjál jól.

Es leterít.

Győztesként észre se veszed.

EROTICA NATURALIS

Szél fújja visszájára a leveleket: mint a lány-nyakak, mikor feldobja, előredobja hajukat a szél s a keskeny ív kitakarózik.

Eső-utáni, megilletődött ragyogás a leveleken. Ha most lehullanának! Megvakítana az ágak hüvelyből kirántott paráznasága.

HOLTPONT

Futó vad, mely sosem éri el az arany képkeretet —

Árnyékcsik, mely mindig megtorpan a mennyezet közepén —

Üres ablakon kiloccsantott kancsó: kovácsolt lombra csapódó ezüst lófarok —

Itt kezdődik minden: az óra most üt mellé.

A fölviillanó résben a pontos idő.

EGY HALOTT LÁNYHOZ

Úgy vitte el a halál, ahogy a fecske ragadja föl a szalmaszálat.

Remélem, nem bántott nagyon

s csak a természetes forgóidnál hajlított meg,

hogy a fészek falához odasimulj.

Az utolsó lepergő nyom:
ujjaid barázdái a homokzátony szélén.
Vagy egy parti fecskée?
Betűzöm, hogy miben különböznek.

Alarcos évszakok vonulása --
Ötödik évszak...!
Veri a hab a partot
s nem tud kisebesedni.

Mondd fészek, mondd madár:
melyikötök lakik a másikban?

Víz költözik a homok-szobába
és homok a vízbe —
Zátony emléke, madártalan tér,
főötte kering.

PERVERSIO MYSTICA

Létrán mászik fölfelé.
Combja belső rózsái szórtelen súrlódnak,
s mint két szívárványos hajtósíj
az ében dinamó tengelyén,
lassan áttüzesednek.

Fönt, a sötét padlás-cellába belépve,
érdesre ácsolt gerendák
gladiátor derekát öleli,
éles szögkampókkal nyomtatja tenyerét és hasát,
s úgy érzi, hogy ő is keresztre feszített.

Így ront oda a szűk cella-ablakhoz.
Két mellét kilökve.

Szembenéz a holddal.

Ujjbegyével érinti a két bimbónyi vércseppet.
Itatja tejével az Ura nélkül maradt éjszakát.

MICSODA...!

Micsoda csibeól, félclmes Ūristen! Csak lesik a markot, amelyik a magot beszórja — rézsút így pislantanak az égre, mégis — aztán minden jól van. Mint a széria-kalapácsok, úgy kopog a sok fej. Még a lakatlan puszták is rázkódnak, dübögnek tőle.

Egy tájékozott törzsfőnök úgy nyugtatja a törzs tagjait: „Valahol messze, a pusztákon túl, belesüppedt a sárba egy begyűjtött Hoffer-Schranz vonat. Nyugalom.”

DIÓVERÉS UTÁN

Már rajzolja a tél szálkáit a varjúcspat. Korán sötétedik. Ha a szék megreccsen alattad, már az is esemény; a diókoppanás a csend szemérmébe hasít. Így kerít körbe lassan, engesztelhetetlenül a gyökeréig a meg-némult világ. Riadtan énekelnél — utolsó, megkésett tett! Mint vágott tőkén a maradék levél, fönnakadt foszlány a dal — Még hálás is lehetsz, hogy cafrangol a szél. Így leszel üzenet mégis. Csak annál beszédesebb, minél vadabbul ront rád.

ESTI TÉRKÉP

Zene a falon túl. Kifosztott konnektor. A kályha kihűlt. Odakint három jegenye zúg. A szoba közepén állok, s nézem a lámpám fénykarikáját az íróasztalon. Csikkek a hamutartóban, tárgyak szanaszént, felejtett mozdulat sorkatonái: pompeji öröklét. S benne a halk hang! Mint a megolvadt üvegszál, amire fény esett. Kárpótlásul a feketet virágaimért? Kibeszélték a zöldjüket és nem figyeltem oda. Kint már fénylik az aszfalt, az ágak közt lámpa — s egyszerre rengeteg emlék dől rám, mind egymásra préselődve: társtalan púp az évek kollektív vízszíntesén. S még mindig csak állok, a kezemet nézem. Nem tudom, hogyan, lábam kivisz a konyhába, mohón vizet iszom, de az se segít. A csap is introvertált, minden tárgy elítélt. S míg visszabotorkálok a sötétben, látom, aminő lassan lépkedek lefelé a lépcsőn és intek magamnak. Egyre hidegebb a szoba. Csak egy pók menekült a par- ketten rémülten, pedig senki se üldözi.

SZERELEM

Örökké építkezem. Ahány táj, mindenhová házat. Mindenhová horgonyt, erődöt, védtelen sátorlapot. Nem érhet meglepetés: a letelepedési kérelem éjjel-nappal a zsebemben, minden címre. Olyan megbocsáthatatlanul szeretem a földet, hogy nincs erőm megcsalni egyetlen pontját sem: ha megállnék, a felszarvazott tájak bosszúja ölné meg. Így is — hitegetés minden pillanat. Útközben lakom — így őrzöm a becsületesség és hűtlenség lát-szatát.

Olyan megbocsáthatatlanul szeretem a földet, hogy itt kel hagynom végül, atomjaimra szedne különben.

DANILO KIŠ VERSEI

ILLAT-ANATÓMIA

Odoratus impedit cogitationem
(Sz. Bernát)

íme
mi mindenből készül
egy hangzatos nevű parfüm
egyetlen unciája

9500 jázminszirmom
kell hozzá franciaországból
és 4800 rózsa
szintén franciaországból
s még nyolcvan olyan amit kegyetlenül halálra szomjazzattak
marokkó sivatagjaiban

kell még hozzá egy nőszirm-fajta
mely kizárólag
firenze környékén terem meg
ahol vérfagyasztó krematóriumokat
emeltek és napkályhák
állnak üzemben
hogy a virágokból kicsikarják
a beismerést

végül kell ide harmincöt féle gyárilag
készült aromatikus
vegyszer
amit az egyensúly kedvéért
naponta többször ide-oda helyezgetnek
és így együtt tartják
az igen elfogult
s egymással összeférhetetlen
virágok lelkét

ŐSZ

kezdődnek a nászünnepek
a harkály szerelmes rikkantásai
dobpergésre hasonlítanak
a tetszés művészete végtelenül
változatos

a vadkacsák novemberben
jegyzik el egymást
előfordul
hogy egész oroszországból
érkezik egy vándor raj
és elvegyül az őslakókkal
il-de-france tavain
és akkor jönnek a nagy szerelmek
tragédiák és pletykák
kísératében

SZEMÉTDOMB

Konzervdobozok

Napba lőtt s visszahullt
hüvelyek

eldobott kagylók
miket eső rág

romlott halak
szívük citromból

mindezt lassacskán
megeszik a füvek
a csontot is a bőrt is

mérhetetlen a füvek étvágya
a temetőkben és a
szemétdombon

Üvegek

1

Levendulától
kamillától
részegek

tüdejük
orgona

bor a
lelkük

üvegek flauták
a szívük narancs

2

leissza bennük magát
és támolvog a szél

vagy megőrül
vagy megmérgezi magát

vagy a mellüket szopja
vagy a szájuk csókolja

vagy vérük hörpöli
vagy szalmaszálon szívja

vagy esőt hív
hogymegfojtsa őket

vagy napot hív
hogyszomjan veszejtse

vagy földet
hogyzöldkővé változtassa

vagy holdat
hogyösszezúzza

és a folyóba szórja
mint törött tükröket

Keletkezés

1

először lett pondró
aztán lepke aztán
gilisza

és szúnyog és
légy és
ál-méh

az ál-méh szült
ganajtúrót

a ganajtúró tarajos
gőtét

és hetednapra
fölszáll a szemédombról
a madár

2

és leköp a földre
a füvekre
hangyákra

ezért most a füvek
az életére törnek

ezért a hangyák
csontjain lakmároznak

ezért a föld
kibabráل vele

égbolttá változik
és a csőrét fölvérzi

Cipők

1

Hálistennek
a szemétdombon
mind egyformák vagyunk

ne hazudj hogy az anyád
kígyó volt

az enyém
közönséges
disznó

a sarkad sem bálban csorbult ki
hanem tehénlepénybe léptél

különben
majd meglátod ha jönnek az esők
vagy az olvadás

saját szülőanyád sem
ismerne rád egykönnyen

2

mi sem marad
hamis pikkelyeidből
mikor az eső megjön

bőröd csalóka lakkja
vakká fakul tavaszra

jön majd az ár
és lepisál
és kivájja szemed

és jön a fű majd
és keresztüldöf
és elaltat

s jön a gyerekhad
és nyelvedet kitépi
füled kinyújtja

inkább kérd az istent
hogy cigányok jöjjenek
dalukkal gyógyítsanak

talán még táncolhatsz is
a sárban
aranyfog csorba állban

míg meg nem szagulod
az ibolyákat

Refrén

jó a csavargóknak
jó a cigányoknak
aranypenzt találnak

jó a gyerekeknek
(jaj a gyerekeknek)
megfertőzi őket
a bánat

Ács Károly fordításai

LATÁK ISTVÁN VERSEI

HINTÁZÓ RAPSZÓDIA

Hej a hullás kőkemény
az óhaj már nem remél
csöndem nem a tiéd
csönded nem az enyém
utánam sirdogál egy
kirugdalt trombita
s a holdat verdesi egy
gyászoló bóbbita
milyen forrásból inna most
a szomjas zöld bika

Ő itta meg mind a mustokat
a halálpofájú lévita
s mammut-örömet mutogat
míg dül a hörgő hitvita
karóba húzna engem téged
máglyákat gyújtama alád
imádja mind a hétszentséget
szúrd csak a pocakját találd
nézd hogy bálaznak a férgek
várják a farsangi halált

Virgács mama hentereg
dudát fúj a pásztora
leprás lánya nem beteg
gömbölyű a tompora
hova tűnt a körmenet
meg a kötél ágboga
akasztófa árva lett
vigyetek most bárhova
kifordított subabőr
kicsi dudva majd megnől

Beléndek a kámforod
kinek vagy a kántora
a primásod tántorog
kilúksadt a zápfoga
rózsatövis békacomb
farol a szép árva
hasa cukros répadomb
álljál négykézlábra
három itt a kutyatánc
fura angyal mit kívánsz

(1964)

LAKODALOM ELŐTT

A vidámság mezején
nincsen most temetés
Léha fiakat ölel
a gazdag feledés

Csupa kánikulát vár
a tavasz vőlegény
Virágja gyöngyharmatos
az ara koravén

Szűkrát vet a Pegazus
patkójának sarka
Kinek szíve színezüst
ne legyen most balga

Kopasz bércek hevenyén
új utakat nyitnak
Mulatás órája cseng
ébredjetek tik-tak

FEKETE KAKASOK

Fekete kakasok kukorítanak
Garázda rézvörös hold alatt
Miért isznak erjedt lótejet
Kiknek szemei tüzet ontanak

Ó vágyak eltévedt ordasa
De furcsa telekben ténferegysz
Nyugodt álmok csalitját kergeted
Miféle bukfencek képe ez

Vér és veríték búsan rádfagyott
Nem tudod mért rossz az éjszaka
Nem tudod mért kín a nappal is
Csak úz poklos tüzek kénszaga

A garázda hold csak vigyorog
Pedig a csúf tél majd nyárba ér
Fekete kakasok kukorítanak
S nem villog sok fene rossz acél

SIMON ISTVÁN VERSEI

TÉL VAN

Tél van
a szilkeseken szép kegyetlen
éhség
tél van
a csontodon didergő fehérség
fagy és kristály
tél van
és ilyenkor kevésbé romlandók
a lányok
és az ételek

ZENEI KÉP

Serdülő lányok táncolnak
mezítláb a márciusi havon
rózsás talpukra sütkérezni
csillagok gyűlnek

TÁJKÉP

A hályogos hulló patakot
nyakon csípte egy rozoga híd
s a hamvas tájon csöndesen
magára ébredt Sulamith

KLÁRINAK KALÁRISOKKÉNT

Megjöttél: és társtalanságom
sivatag szegélyén
lépteid zaja
tespedésben öröm
Velem voltál: vágyaimra ágyaztad magad
és zajló véremben
horgonyt vetettél
Vártál: orgonák halálával
csitítottad a percek nyugtalanságát
Vártalak: lapp csavargó
szívében lappangó
éjszakájára
Te vagy nekem: értelme a tévelygésnek
ragyogása mélységhegynél
igazgyöngynek
makaacs kagylók
kápráztató betegsége

VIRÁGPORSZEMEK

virágzás
ügyes álca
vélkája
lappangó hite
a növényvilágnak
pora
láva lárva
ízelt lábak
erdejének
arany lángja
gyümölcse
titkkadtságok adózója
verőfényes
forrás fészek
fája
tiltakozója
viharok szavajárása
szél utánzó
útja
utak keresztútja
és féktelen övezet

Csóka, 1964

S Z E M L E

A KERESZTMETSZET IGÁJÁBAN

Láthatatlan színpad: Német hangjátékok, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1964.

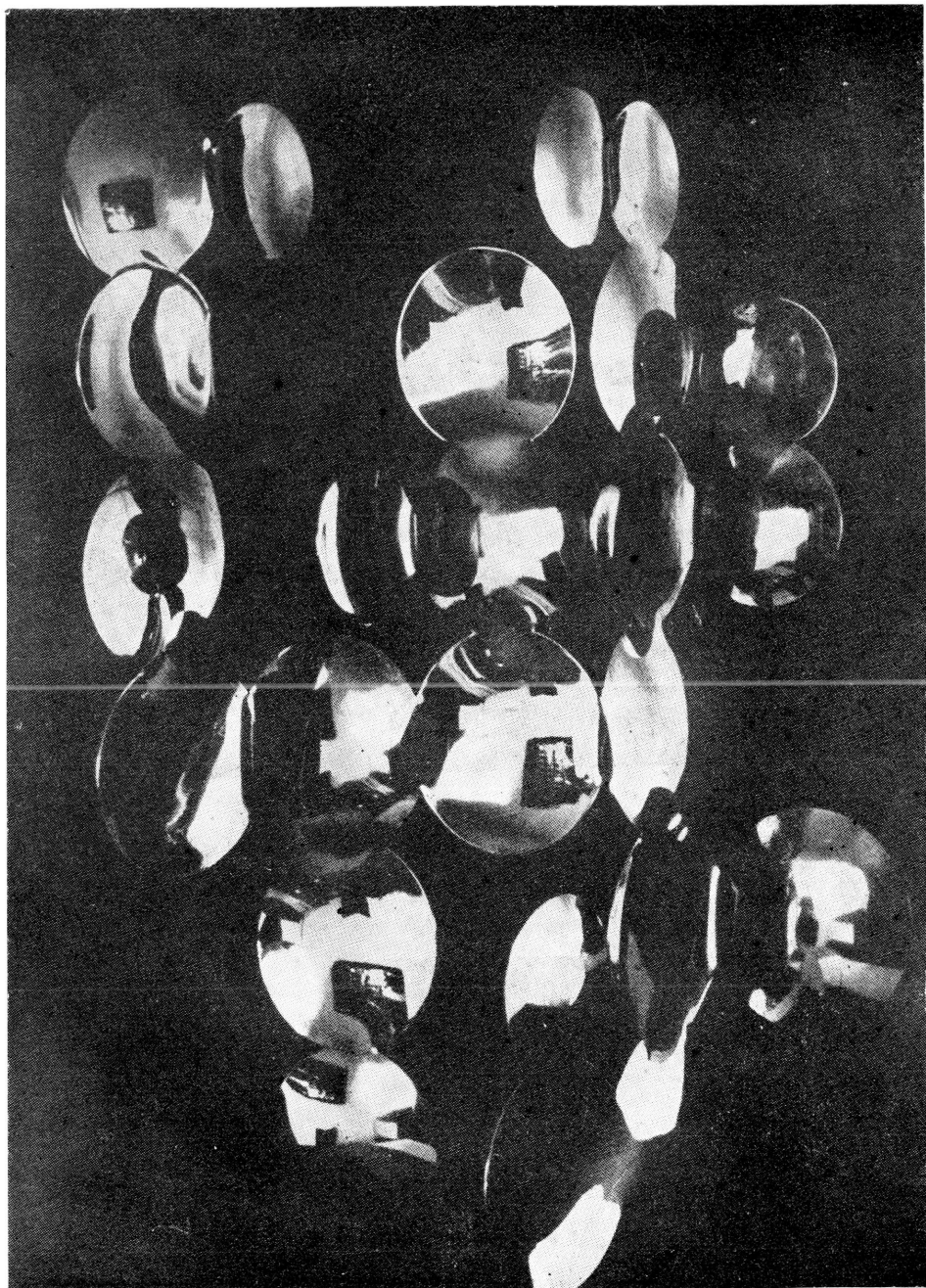
Napjainkban már nem is készítenek gyűjteményt azzal a művészet esetében természetesnek látszó kritériummal, hogy a *legjobb* műveket adják közre, hanem a tudománytól kölcsönzött *keresztmetszet-kritériumok* uralkodnak, s kapunk is valamiféle — majd hogy nem azt mondtuk: statisztikai — középátlányosokat: a műfaj minden válfaja képviselve legyen, de a válfajokon belül sem a legjobbak jönnek számításba, hanem a téma változatossága, a technika különbözősége és az ideológiai irányultság — majd hogy nem azt mondtuk: egyhangúság — a további válogatási elv. Ezért múlthatatlan szabály: minden gyűjteményben legfeljebb két-három igazán jó írás akad, ez a gyűjtemény gerince, a válogató kiindulópontja, a többi töltelékanyag, „ízeltőirodalom”, ezt vagy amaszt szemlélteti, ilyen vagy olyan meggondolást elégít ki, egyéb erénye alig akad.

Így állunk a német hangjátékok könyvével is. Pedig a németeké a világ egyik legjobb hangjátékirodalma. Elszomorító volna, ha a rendelkezésre álló mintegy három-négyszeres német hangjátéknak az volna a színe-java, amit a könyv bemutat. Vigasztaló, hogy ha az olvasók szívesen fogadják ezt a könyvet — mikért a fedőlapon olvassuk —, újabbak kerülnek kiadásra. Az olvasó tehát, aki szeretné a többi *kiváló* hangjátékot is olvasni, akár a kötelező töltelékanyag híjánában is, kénytelen szívesen fogadni e könyvet.

Az úgynevezett „német lelkiismeret” témaköréhez tartozó hangjátékokat olvasva — érdekes, hogy nincs „magyar lelkiismeret” vagy „francia lelkiismeret” vagy „orosz lelkiismeret”

témaköre, akár egy fél évszázadot visszamenve, hogy ki-ki a saját portáján is meglelhesse tárgyát — ismét megbizonyosodhattunk arról, hogy ami jelentős művet alkotni tudtak e témakörből a szerzők, azt már rég megalkották, hosszú évek óta már csak önmagukat ismételtetik kissé elfásító unalommal, levert, pépes szentimentalizmussal, bármily nemes szándék vezérelje is őket, bármily ügyes technikai fogásokat alkalmazzanak is, bármily színezetű — keresztény, lemondó vagy elkeseredett — legyen is szerzőjük, hívják akár Böllnek (Morze-jelek), Wickertnek (A dolgozat) vagy Eichnek (A viterbói lányok). Számukra, igaz, mély erkölcsi probléma a „német lelkiismeret” köre, a világ azonban inkább rájuk mutat és se vége, se hossza közli őket, semhogy olyképpen okulna példájukon, hogy vesztteg hagyná őket és saját lelkiismereti témakörét építené ki. A világ a maga esetében tudja azt, ami ennek a gyűjteménynek alighanem legjobb darabjából, Fred von Hoerschelmann *Esperanzájából*, ebből a majd hogy nem klasszikus veretű nagyszerű műből — mégis ez a kötet „legbeszédeőbb” írása! — kiviláglik: maga az úgynevezett „német lelkiismeret” is sokkal inkább belénk hasít, ha egy nagyobb, átfogóbb, s talán maibb téma *háttérében*, akár afféle epizódként *búvik* csak meg: a hangjáték *másról* szól, nagyobb keretű, mélyebbre ható dologról, de a „német lelkiismeret” epizódja ott kísért kitörölhetetlenül, megrázóan. A művészet természetével jár ez: a szűkebbre szabott téma mindig csak önmaga keretében érvényes, hamar elkopik, elveszti varázsát, viszont az ezt is felölelő tágabb témában az egész reflektorként világít a részre, a rész meg átfesti az egészet is.

Hoerschelmann hangjátéka mellett még Wolfgang Hildesheimer *Walser úr hollói* című nagyszerű tragikomédiáját és a keletnémet Rolf Schneider *A harmadik kereszties háború* című finom hangulatú, enyhe, rokonszenves iróniájú, biztos kézzel fékentartott írását emelhetjük ki leegyszerűsített tantétele ellenére. Koch és Uhlmann *A Brisson gyilkosság* című írása laposan és ügyetlenül söpröget más háza előtt, s az ilyesmire aligha található mentséget. Dieter Wellershoff monológdrámát példázó *Minotaurusa* a feldolgozatlanul maradt téma ürességével és vázlatosságával ábrándít ki bennünket. Alfred Andersch *James Dean halála* a hatásos rádiómontázst példázza, jelentősége azonban valóban nem több ennél: alighanem kívül esik a hangjáték fogalmán. Az oratórium-hangjáték is gyengén szerepel: Bert Brecht *Az óceánrepülés* című írását rég kikezde az idő: jelentéktelenné szürkült, Wolfgang Weyrauch *Japán halászhok* című írása meg arról tanúskodik, hogy nem elég a korunkat fenyegető nagy veszedelemről szólni rövid sorokba tördelni és jajveszékélően szentimentális történetbe ágyazni a közismert tényeket, a jó műhöz egyéb is kelleik.

Albert Gábor okos utószava zárja a könyvet, amelyben di-cséretes tömörséggel tájékoztatja az olvasót a hangjáték mű-fájának fontosabb problémáiról.

A válogatást ugyancsak Albert Gábor végezte.

(MN)

PILLANTÁS A JÖVŐBE

Gyurkó László: *A negyedik ember*. Budapest, 1964.

„Az első emberfajta az ősember volt. Veremcsapdával és fa-lándzsával vadászott, barlangban és sziklaodúban élt, mintegy négyszázezer évig. Azután következett a primitív ember, aki már ismerte az íjat, a hálót, ékszereket és kosarakat készített, sátoztáborban lakott. A harmadik ember, a »történelemalkotó« ember, időszámításunk előtt 4000 évvel jelent meg, megalapította a nagy birodalmakat, Egyiptomot, Babilóniát, Kínát, Indiát, megteremtette a világvallásokat, a buddhizmust, a kereszténységet, a mohamedanizmust. Ez az emberfajta mind-máig ura a világnak, de mellette fölbukkant már a negyedik ember: a robotember, a gépember, az emberautomata, a technika szülte, bürokráciával és terrorral irányított, egyéniségét és szabadságát vesztett csordaember...”

Hosszabban idéztünk abból az érdekes tanulmánykötetből, amelyet egy fiatal bölcslő, kultúrfilozófus, Gyurkó László írt, kit szenvedélyes érdeklődés fűt korunk jelenségei iránt, és kötete tanulmányaiban századunk életének jegyeiből és jeleiből akar olvasni, kideríteni nemcsak jellegzetességeit, hanem meglesni útját is a jövő felé. A „harmadik ember” alkonnyán vagyunk, mondja, s a „negyedik ember” életének születése vajúdiki hétköznapijainkban, amikor a mai értelemben vett ember önnön határait érkezt, kitöltötte világát, meghódította, most már a föld és a tengerek mélyét ostromolja, s kilépett a kozmoszba, s miközben maga is mechanizálódott, megteremtette mechanikus alter egoját: a gépembert.

Gyurkó László azonban nemcsak józan bölcslő, ki leírja ezeknek az észleleteknek, hanem szenvedélyes ember is, aki nem nyugszik bele a pusztulás gondolatába, mert az emberiség tudatában olyan ígéretek is élnek, amelyek azt engedik hinni, hogy a „negyedik ember” mégsem a gépember lesz, hanem a hús és vér emberiség, s hogy sikerül majd megfejteni a korunk készítette rébuszokat. Gyurkó eszménye a szocialista ember, aki leginkább képes lesz arra, hogy megoldja vagy a megoldáshoz egészen közel vigye az emberi létezés mai kérdéseit. Gyurkó szövegeiben nyoma sincs a civilizáció alkonny hangulatának, bár lépten-nyomon a „harmadik ember” vég-

óráit firtatja: „A vészharangot minden nagy korfordulónál, minden kultúra, minden társadalmi rend pusztulásakor megkondgatják, s nem is alaptalanul: valami ami volt, ami van, nem lesz többé. Valami, ami milliók életének, olykor az egész világnak irányt és törvényt szabott, érvényét veszti. Egy fejezet lezárul a történelemben, valami elmúlik. S az elmúlás az emberiség legnagyobb, kiirthatatlan fájdalomélménye” — írja. De: „a történelem most többre készül, mint egyszerű korváltásra” — az egységes világot készül megszülni, amelynek hatóereje a szocializmussal találkozott ún. második ipari forradalom. Ennek kohójában tűnnek majd el, perzselődnek majd fel olyan fogalmak, mint a nemzet, az osztályok, az állam — ezek a civilizációnk alapjaiba épült tényezők.

Gyurkó László azonban nem az utópiák embere, s a jövőbe merülő figyelme a mindennapi élet kritikáját szolgálja. S míg a második ipari forradalom problematikáját közvetlenül nem vizsgálhatja, a „jövő” másik tényezője, a szocializmus kérdésköre testközelből is mutatja magát. Lenin-tanulmánya nemcsak szép portré, hanem önvallomás is, annak megmutatása, mennyire idegenkedik az eszményítéstől. Kötetét józan szemlélet hatja át, a szocializmus és a magyar társadalom útja nem „eszményi” út a szemében, hanem valóságos hétköznapiok egymásután következő láncolata, amely tele van vargabetűkkel, kisiklásokkal, görbeutakkal. A Lenin-tanulmányában az is ott van, hogy Lenin után Sztalin korszaka következett.

Hazai témái, konkrétumaikkal, ennek a hétköznapi és rögzült reflexiói. Ezek megértéséhez és „betájolásához” kellett neki a „negyedik ember” távlata. Amikor azt akarja meg tudni, hol is tart a magyar társadalom élete ma, akkor, nagyon helyesen, nem a múlthoz méri, és nem abból indul ki, hanem a jövőből. Nem véletlen, hogy tanulmányainak állandóan vissza-visszatérő gondolata ez: „Nem elég tudni, mi ellen lázadunk, azt is tudni kell: miért”. Figyelme három síkon is munkál: elvi kérdéseket feszeget, mint bevezető tanulmányában (Vallomás az életformáról), amelyhez szenvedélyben foghatót magyar tanulmányban már régen olvashattunk; irodalmi vetületeket vizsgál (pl. Fejes-tanulmányában), s világa „földszintjét” járja be szociográfiai ihletésű dolgozataiban (Visegrádi utca 20—24; Szent Borbála képe; Mezőkövesdi körkérés; Pillantás a közeljövőbe).

Sokoldalú érdeklődés, reflexív hajlam jellemzi, ugyanakkor egy aránylag ritka alkat képviselője is a magyar írók között: életforma-filozófus, aki akkor érzi magát elemében, amikor a bölcsélet, a hétköznapi élet tárgyiassága, az ideológia-vonalak és a művészetek egymással határos területein barangolhat. S a józan vágyak, a belátott törvénytudás embere — légvárak építésére nehezen vállalkozna.

KÉT KÖNYV A KÉPZŐMŰVÉSZETRŐL

Lyka Károly: *Kis könyv a művészetről*, ötödik kiadás, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1964.

Passuth Krisztina: *A festészet műhelyében*, Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1964.

A képzőművészet problémáit napjainkban széles körökben vitatják, az újabb irányzatok, formatörekvések helyeslést és ellenvetéseket váltanak ki, a modern festmények, szobrok sajnos kedvelt témái a humoristáknak, karikaturistáknak is. Szakemberek és laikusok között egyaránt meg nem értést idéznek elő a képzőművészet egyes kérdései; ez azonban főleg a moder művészeti irányzatok esetében fordul elő: a klaszszikus, általában „érthető”-nek tekintett művészi alkotások egy része valójában éppannyira érthetetlen, mint a modern művek, de azokat elfogadja a néző, megelégszik a „látott”-tal, nem keres bennük mélyebb értelmet — habár az alkotásnak igazi értéke épp abban van, amit felületesen szemlélve észre sem veszünk —, viszont egy úgynevezett modern mű visszarettenti nézőjét, csupán azért, mert a formák, az alkotó kifejezési eszközei mások, bonyolultabbak. Pedig csak le kell fejtetni a forma, a kifejezés rétegeit, akkor a kép egészen „érthető”-vé válik; meg kell fejteni a forma rejtjelmeit, mert itt a forma maga az alkotás.

Persze az egész kérdéskomplexum sokkal összetettebb, mint ahogy a fentiekből kitűnik; mi csupán bizonyos jelenségekre akarjuk felhívni az érdeklődők figyelmét. Arra, hogy a művészetet s a közönséget napjainkban űr — vagy inkább: fal — választja el egymástól. A műveltség és a civilizáció terjedésével szükségessé válik a szakadék áthidalása, a falak lerombolása, ezt pedig csakis beható munkával, ismeretterjesztéssel végezhetjük el. A képzőművészeti ismeretek terjesztésének hatékony eszközei az olyan könyvek, melyeket művészek, művészettörténészek vagy művészetpedagógusok írnak. Mostanában két olyan mű került a kezünkbe, mely a képzőművészet népszerűsítését, a művészeti problémák magyarázatát tűzte ki céljául: az egyik Lyka Károlynak, az ismert magyar művészettörténésznek a műve, a másik pedig Passuth Krisztina könyve.

Mindkét mű célja hasonló, csak más-más úton, más-más módon törekszik elérni. Passuth Krisztina inkább az ifjúsághoz szól, s fokozatosan vezeti be olvasóját a problémákba, Lyka könyvét azoknak szánta, akik már túl vannak a kezdeti stádiumon. Passuth Krisztina a festészet történetét tekinti át (sajnos, az impresszionizmuson nem jut túl), mielőtt a festménnyel mint alkotással és a stílusproblémákkal foglalkozna; Lyka kevésbé módszeres, könyvének egyes fejezetei esszéik a művészi problémákról, s önmagukban is megállnak. Passuth Krisztina a dolgokat az alapoktól magyarázza, Lyka már fel-

tételezi, hogy az olvasó ismer bizonyos dolgokat, de talán ferde az ízlése. Passuth Krisztina a művészi alkotások megértésének módszerét kínálja az olvasónak, Lyka maga oldja meg a problémákat, hadakozik, cáfol, vitatkozik. Passuth Krisztina megadja azt a tudást, mely nélkül nem léphetjük át egy kiállítás vagy múzeum küszöbét; Lyka könyvének olvasói bizonyára láttak már kiállításokat, jártak múzeumokban, s most, a Mester vezetésével, összefoglalják a látottakat, leszűrlik a tanulságot. A *festészet műhelyében* című könyvben csak a festészet problémáival foglalkozik a szerző, a *Kis könyv a művészetről* érdeklődése kiterjed a szobrászatra, grafikára, az iparművészet egyes ágaira is.

A két mű, az a benyomásunk, kiegészíti egymást. Passuth Krisztinánál nélkülözhetetlen a festészet problémáinak megismeréséhez; Lyka könyve sokoldalúságával, az elemzés alaposágával teszi magát hasznossá.

Ami a szerzők nézeteit illeti, nekünk Passuth Krisztina rokonszenvesebb, mert álláspontját nem kényszeríti az olvasóra. Ehelyett a helyes állásfoglaláshoz szükséges ismereteket kívánja megadni. Lyka más. Lyka szenvedélyes vitázó, bizonyos, szerintünk már túlhaladott nézetek híve. Meg kell jegyeznünk, hogy ez a könyvnek már ötödik kiadása, ezért találhatjuk meg benne a régi harcok nyomait. Persze még ma is időszerű, érvényes sok megállapítása.

A két könyv elolvasása után úgy érezzük, hogy annak, akit komolyan érdekel a képzőművészet, újabb, korszerűbb műveket kell kezébe vennie, olyanokat, amelyek nem torpannak meg a jelen művészetének nagy kérdései és titkai előtt.

(TL)

KERESZTÜL-KASUL A DETEKTÍVIRODALMON

Kolozs Pál: *Utazás Detektíviába*. Magvető, Budapest, 1964.

Olyan területet kalandozunk be Kolozs Pál vezetésével, amelyet az irodalom felkent papjai ritkán hajlandók elismerni irodalomnak. A gyilkosságok, betörések, rablások, csempészések, kémkedés világában vagyunk. Ott, ahol nem Homérosz, Dante, Tolsztoj vagy Thomas Mann jelentik a csúcsoakat, hanem Sir Arthur, Conan Doyle, Edgar Wallace, Agatha Christie, Erle S. Gardner meg mások. Ott, ahol Sherlock Holmes, Hercule Poirot vagy Perry Mason a nap, az év hőse, az ideál, akiért a közönség lelkesedik. Az olvasó már tudja: a detektívirodalom félelmetes birodalmában vagyunk.

Kolozs Pál arra vállalkozott, hogy röviden áttekintse a detektívirodalmat, bepillantást nyújtson a bűnügyi irodalom

kulisszái mögé, eláruljon néhány műhelytitkot, bemutassa az olvasónak egypár detektívregény-író jelesebb alkotását, megmagyarázzon néhány dolgot azoknak, akik a detektívirodalom rejtélyeit még nem értették meg, lerombolja a legendákat, de eloszlassa a hiedelmeket, előítéleteket is. Művét tehát haszonnal forgathatják azok, akik már ismerik vagy most készülnek megismerni a detektívirodalmat, s kellőképpen informálja mindazokat, akik ugyan nem fecsérlik idejüket arra, hogy a szerintük alacsonyabb rendű detektívirodalom termékeit olvassák, viszont szükségük van egy kis tájékozottságra ezen a területen is. Így aztán, habár vannak elődei (pl. Walter Gerteis könyve), Kolozs Pál *Utazás Detektíviába* című műve hasznos kézikönyv lehet.

Van azonban valami benne, amit fenntartással kell fogadnunk, amivel vitába akarunk szállni. Persze nem a detektívirodalom sajátságos, hogy úgy mondjuk céhbeli kérdéseiről van itt szó. Nem mesterségbeli ügyben kívánunk megjegyzéseket tenni. Csupán azzal kapcsolatban, ahol Kolozs átlépte — a detektívirodalom határait.

A szerző nem tudta elkerülni, hogy ne szóljon általános esztétikai kérdésről is, habár a detektívirodalom ugyancsak messze esik az esztétikától, s Kolozs jobban is tette volna, ha nem foglalkozik az ilyen távoli területekkel. Szerinte ugyanis a „vérbeli író... a valóságot tükrözi vissza akkor is, amikor gyilkosokról, detektívekről, izgalmas nyomozásról ír”. Nagy kár, hogy ilyen elméletet kever a dologba, elsősorban azért, mert nem ide való, másodsor, mert már az első próbán megbukik. Hisz maga beszél olyan írókról, mint Simenon, Greene, Dürrenmatt, s nem tagadja, hogy ezek „vérbeli” írók, viszont azt igazán nehéz lenne bebizonyítani, hogy Dürrenmatt „a valóságot tükrözi vissza”, amikor rémregényeit írja. Különösen nem úgy „tükrözi vissza”, ahogy azt a visszatükrözés elmélete, melynek, úgy látszik Kolozs Pál odaadó híve, elképzei. Vagy említsük Robert Pinget-t? A továbbiakban újabb bizonyítékokat szolgáltat a szerző önmaga álláspontja ellen. Azt mondja: „A D-irodalom (ti. a detektívirodalom, T. L.) — irodalomellenes... A D-irodalom... valami nem létezőt ad, ami csak visszfénye a bűntől meggyötört valóságnak.” Hogyha ez igaz, akkor a „D-irodalom” az igazi irodalom, akkor termékeit a világirodalom legnagyobb szerűbb alkotásai közé kell sorolni. S ez, természetesen, így is van. A példák közismertek. És megfordítva: a világirodalom egyes remekművei, amelyeket eddig mint pszichológiai regényeket tartottak nyilván, vagy valamilyen más címkével láttak el, voltaképpen ide tarthatnak, a D-irodalomba. A kör bezárul. Nem a visszatükrözés kulcsa nyitja a zárat.

Megpróbálja Kolozs másként is megközelíteni a kérdést. Azzal, hogy a detektívregény „folyton magyaráz”. „Megmagyaráz, hogy valóságnak higgyem.” Vajon miért? Vagy

hogy az illúzió teljes legyen? „Detektívában mindennek a lényege a magyarázat, valami hol izgató, hol játékos felismerés... A D-irodalomban a tartalom: helyzetmagyarázat...” Ez persze nem ad megfelelő választ a kérdésre. A magyarázat — ahogy Kolozs értelmezi — csak egyfajta eszköze lehet az írónak, még akkor is, ha detektívregény-író.

Legkevésbé Kolozsnak ezzel a tételével tudunk egyetérteni: „Az irodalmivá váló detektívregény a nyugati válságirodalom irracionalista útjain — nem sokat nyerhet.” Irodalmivá váló detektívregény — olyan nincs. Vannak művek, amelyek esetleg a detektívregények bizonyos módszereit vagy témáit, vagy kifejezőeszközeit, vagy más kellékét veszik kölcsön, de ezzel nem a detektívregény válik irodalmivá. Egy műfaj metamorfózisáról van szó. Újabb témák meghódításáról. Esetleg az írók kirándulnak Detektíviába. Dürrenmatt vagy Greene, vagy Pinget, vagy Simenon: irodalom. S amit az irodalom ezekkel az írókkal s műveikkel nyert, azt épp annak köszönheti, hogy nem álltak meg a valóság úgynevezett visszatükrözésénél, hanem új utakat kerestek, új utakra tértek, talán épp azokra, melyeket Kolozs Pál „a nyugati válságirodalom irracionalista útjainak” nevez.

Ilyen esztétikai eszmefuttatások helyett Kolozs inkább annak szentelte volna magát, amit eredetileg is akart: a detektívirodalom bemutatásának. Mert könyve csak ott érdekes, ahol elmond néhány igazi bűnügyet, ahol elmeséli néhány bűnügyi regény tartalmát, amikor tájékoztat, elkalauzol Detektíviában. Ezért, csak ezért tudjuk becsülni könyvét mi is, akik egyébként a „D-irodalommal” csak nagy ritkán, egészen kivételes alkalmakkor foglalkozhatunk, akár szórakozásul, akár tanulmányképpen.

(TL)

A NEVE: VERESÉG!

William Faulkner: *Az Öreg*

„... Mert az ember mindig vonzódott a folyóhoz, már akkor is ide húzódott a közelébe, amikor még nevet sem adott a víznek és a tűznek; sorsát, sőt létét is a folyó formálta ki, a folyó határozta meg, szigorúan, örökre.” És a folyó, a Víz, ha kiárad és pusztít is, ha sors is lesz belőle, akkor is igazságosan harcot vív az emberrel, mint maga az ember, embertársával.

Az Öreg, a születés, az élet és a halál újabb mítosza, ahol csupán tér van, és Faulkner hiába említ dátumot, az idő annál irreálisabb, minél jobban ragaszkodik hozzá: csak a Folyó, a

Férfi és a Nő léteznek. A nevük sem fontos, mert rögtön utána Faulkner meg is fosztja őket tőle, hogy beléjük zárjon száz ezreket, százezer másfajta sorsot. Ebben az esetben a Folyó, amelyről azt hittük, hogy megzabolázták, egy napon mégis kitör, akár az öszvér, amelyik egy napon agyon fog rúgni, bár azt hittük, hogy megbarátkoztunk vele, mint az autó, amelyik el fog taposni, bár azt gondoltuk, hogy ismerjük a közlekedési szabályokat, vagy mint a téglá, amelyik a fejünkre fog esni, bár mindig elővigyázatosak voltunk. Nem marad más hátra, csak küzdelem. Küzdeni kell a Folyóval, és az ember megküzdött. Azt mondják, hogy az ember a természettel is megküzdött és le is győzte. De megmaradt ő maga a legalattomosabb természeti erőnek, a legkíméletlenebbnek.

Faulkner Folyója gátat szakít, városokat pusztít, dühöng, már olyan, mint egy tenger. Maga irányít mindent. Az emberek esetleg csak ihatnak belőle, vagy belefúlhatnak.

Már az első oldalakon nagy megjelenítő erővel írja le a kiáradt folyót. Hogy még jobban kihangsúlyozza a harc méretét és erősségét, egy Emberrel állítja szembe. Egy fegyencel, aki ráadásul még egy Nővel is hangtalan harcot vív, aki teherrel áldott. A mitikus átok ellen is meg kell vívnia, harcat, a paradicsombeli átokkal.

A harc mindjobban a vége felé közeledik, és ha csupán az áradás megjelenítése lett volna Faulkner célja, akkor azt már az első lapokon elérte. Sokan ezt látják a legnagyobb értékének. A kisregény azonban, egy konstrukciós mozzanattal, egész más utakra tér. Azzal, hogy Faulkner közbeiktatta: „Hét hét múlva, a barakk priccsén, új rabruhában, újra kopaszon, újra megbilincselve, így mesélt erről a többieknek...” — a Folyót megfosztja a sors-tényezőktől, és csupán természeti jelenséggé redukálja. Az ember tovább vívja most már nem kilátástalan harcat, mert már tudjuk, hogy nem fog elveszni. A megszabadulás reményétől is megfosztotta Emberét, mert visszahelyezte a börtönbe. Tehát le fogja győzni a Folyót. Most már csak a győzelem mérete a fontos, és ez annál jobban fokozódik, minél tovább tart és minél nagyobb a Folyó tébolya.

Az Ember morális harcat is megvívja, mégis visszakerül a börtönbe. A nagy Folyóval folytatott harc arra volt jó, hogy megmutassa, érzékeltesse annak a tragikomikus vereségnek az abszurditását, ami az Embert éri, magától az embertől.

Az emberfeletti harc nem ért véget a szárazon sem. Csak sokkal alattomosabb és könyörtelenebb: ostobaság, előítélet, hiúság stb. És az ellenség neve nem Folyó (már magán a Folyón is megszűnt), az ellenség neve: Ember, és az Ember neve: Vereség.

(FK)

KRÓNIKA

A VÁDLOTT ELŐKERÜLT

A budapesti Európa Könyvkiadó negyvenegy évvel Franz Kafka halála után kiadta a prágai—osztrák író *A kastély* című regényét. Ez Kafka második könyve magyar nyelven. (Az első még az ötvenes évek közepén jelent meg, *Az ítélet* címmel, s az író novelláit tartalmazta. Azután, másfél évvel ezelőtt, a *Nagyvilág* című világirodalmi folyóirat közölte *A pert*.)

Mi az oka, hogy a néhány évtizede világhírré szert tett író csak ilyen szórványosan s főleg nagy késéssel jut a magyar olvasókhoz? Az *Élet és Irodalomban* Lázár István így veti fel a kérdést:

Franz Kafka életművével majdnem úgy járt a magyar olvasó, mint K., a földmérő, a kastéllyal. Ott éltünk a közéletben, véltük, hogy közünk van hozzá, állandóan emlegették körülöttünk, heves érdeklődéssel próbáltuk megoldani a titkát, igyekeztünk kapuin belül kerülni: de csak küldöncökkel találkoztunk, akik azt mondták: üzenetet hoznak; ám ellenőrizni se tudtuk, hogy valóban onnan valók, hitelesek-e az üzenetek. A Kafka-perben kavarogtak akták és tanúk, csak a vádlott nem volt sehol.

A Kafka-műről s hatásáról ekképp vélekedik a cikkíró: Időszerűségét az adja, hogy magyarázatok és félremagyarázások szövevényén átnyújtva, vagy szerencsésebb esetben ezeke. elkerülve, vagy egyidőben ezrek találkoznak, Kafkával; az igazi Kafkával, ahogy műveiben megörökítette magát. Ítéljünk róla bárhogy, misztifikáló istenítések és vádaskodások után e szembesítésnek meg kellett már történnie. S most láthatjuk: a várakozás olykor izgalmasabb, „veszélyesebb” volt, s hogy a „tilos” csalóka varázsa eloszlott, *A kastély* megjelenésének napja nem vált szellemi életünk valamiféle különleges világnapjává — egy volt csak a szokott, tartalmas hétköznapiok közül.

A kastélyt Rónay György költő, műfordító ültette át magyar nyelvre. Munkájáról így ír Lázár István:

Rónay György fordítása példás. Mindvégig győzi erővel és hajlékonysággal Kafka szuggesztív, bonyolult, de tömör, főlős szavakat nem tűrő stílusát, szigorú logikája gondolatfűzését, a leírások plaszticitását, s a kafkai írásművészet csúcsait, a remekül kidolgozott vitákat, melyekben úgy ütköznek-birkóznak a gondolatok, hogy követésük-elemzésük szellemi tornának sem utolsó.

Az *Élet és Irodalom*-ban megjelent írás, tudomásunk szerint, az első reagálás *A kastély* magyar kiadására, s mint látjuk, érdekes megállapításokat tartalmaz, melyek adalékként is szolgálhatnak az ottani irodalmi és kulturális helyzet megvilágításához. Mindentől eltekintve a magyar olvasóközönségnek bizonyosan nagy élménye lesz a regény, s ezek után remélhetőleg nem késik soká a többi Kafka-mű kiadása magyar nyelven.

MILJKOVIĆRÓL, DAVIČÓRÓL, A KRITIKÁRÓL...

Az év elején jelent meg Petar Džadžić monográfiája Branko Miljkovićről, a néhány évvel ezelőtt tragikusan elhunyt költőről. Džadžić nyilatkozott a belgrádi *Politika* munkatársának új könyvéről és az irodalom néhány kérdéséről.

A belgrádi napilap munkatársának arra a kérdésére, mi ihlette a monográfia megírására, Džadžić ezt felelte:

— Branko Miljković egyike háború utáni irodalmunk legjelentősebb alakjainak... Élete tragikusan végződött, s én meg akartam emlékezni az emberről, de még inkább fel akartam mutatni költészetének nagy értékeit.

A február végén odaítélt NIN-díjjal kapcsolatosan (Oskar Davičo kapta *Tajne* című regényéért) ezeket mondta Džadžić:

— Kétségtelen, hogy a múlt évi termésből Oskar Davičo műve magasan a többi fölé emelkedik, s megérdemli, hogy a győzelmi emelvényre kerüljön. Mi több, véleményem szerint a *Tajne* Davičo legjobb prózai műve.

A mai jugoszláv kritikáról így nyilatkozott:

— Azt hiszem, hogy mai kritikánk legfőbb tulajdonsága a konformizmus. Ha az irodalmi kritika teljesíteni akarja feladatát, az afirmáció és a negáció szelleméből kell merítenie... A kritikának meg kell szabadulnia a csoportok szenvedélyeitől és az érdekszövetségekhez való tartozástól... Az ötvenes évek nagy ellentétei után a kritika a nyugodt, igazságos és kimért értéktételeknek szentelheti magát, elválaszthatja az értékeket az értéktelentől; az a benyomásom, hogy a kritika ezt a feladatát nem végzi elég hatásosan — állapította meg Petar Džadžić.

AZ ÍRÓK HELYZETE

Múlt számunkban, a *NIN*-ben megjelent cikk nyomán írtunk néhány fiatal jugoszláv festő életkörülményeiről, munkafeltételeiről. Most alkalmunk van, hogy — Bruno Popo-

vióának a zágárábi *Telegramban* megjelent cikke alapján — a jugoszláv írók helyzetéről is mondjunk néhány szót.

Íróinknak mind kevesebb idejük van az alkotásra, mondja Bruno Popović, különösen olyan művek írására, melyekhez sok szabad idő, hosszabb értekezés, több évi munka szükséges. Mivel ez alatt az idő alatt is élnie kell, az írónak valamilyen állást kell vállalnia, úgyhogy az írás melléktöglalkozássá válik.

A szerzői jogdíjakkal kapcsolatosan Popović elmondja, hogy egy-egy kötet próza szerzőjének havai 18—20 ezer dinár jövedelmet hoz, a honoráriumok mostani színvonala mellett. (A verskötetek még ennél is kevesebbet.) Ilyen összegből a jelenlegi körülmények között nem lehet megélni, így az írás csupán hétévi időtöltés lesz.

Az írók a mi társadalmunkban nem kérnek kiváltságokat, hangsúlyozza Popović. Viszont jogosan megkövetelik, hogy a társadalom megfelelőképpen viszonyozza azt, amit ők a társadalomnak adnak.

CENZÚRA KIEHEZTETÉSEL

Luis Garcia Berlanga, a legjobb spanyol filmrendezők egyike, „A hóhér” és más értékes filmek alkotója, Párizsban nyilatkozott a francia újságíróknak.

— Spanyolországban nagyon nehéz filmet csinálni — mondotta. — Film alatt természetesen olyan alkotást értek, amely híven tükrözi a rendező egyéniségét, törekvéseit. A spanyol film helyzete arra kényszerít bennünket, hogy kis költségvetéssel dolgozzunk, de nagy közönségnek. Sőt, a spanyol nagyközönségnek. Filmjeinknek ugyanis külföldön nincs keletjük, még Dél-Amerikában sem, ahol sokkal kapósabak az olaszok sikamlós filmjei vagy az új európai film intellektuális próbálkozásai.

— Bronston megjelenéséig még csak ment valahogy a dolog — folytatta Berlanga. — Az amerikai gyártási módszerek bevezetésével azonban tarthatatlanná vált a helyzet. A statisztika, aki az amerikai munkadíjak bevezetése előtt napi hatvan pezetát kapott, most háromszázat kér. Legutóbbi filmem: „A hóhér”, 1963-ban 12 millióba került, míg az „Isten hozta, Mansall úr”, amelyet 1951-ben felvételezttem, csak másfél millióba, vagyis nyolcszor kevesebbe. Persze az ember a pénzügyi problémákat valahogy mindig megoldja: prémiumokkal, szubvencióval, koprodukcióval stb. A rendező munkáját azonban megbénítja a cenzúra.

A Bunuel alibi

A spanyol cenzúra a legönkéntesebb a világon. Sohasem lehet kiszámítani, mit akar, mit tesz. Egyik filmemben például, a „Las jueves milagrobán” a vallás iparosításáról, a csodákkal kapcsolatos idegenforgalomról akartam beszélni. A film első részében egy isten háta mögötti falut mutatok be. A helyi hatóságok a polgármesterrel együttműködve el-

határozzák, hogy „csodá.” tesznek. Megparancsolják hát a falu bolondjának, mondja, hogy minden csütörtökön jelenést lát. A nép csődülni kezd a faluba... A film második részében megalkuvóbb voltam. Egy isten küldötte irreális alakot ábrázoltam. S mi történt? Harminc helyen vágták meg a jelenetet. A film, amely eredetileg két óráig tartott volna, a cenzúra beavatkozása után 1 óra 17 percre rövidült!

— Ráadásul 1963 óta új film-törvénykönyv jelent meg, amely tovább korlátozza a feldolgozható témaköröket. Az államfő elleni támadás, az öngyilkosság, a házasságtörés például tilos terület. Egy amerikai filmben egy férfinak felesége és szeretője van. A cenzúra beavatkozása után egyik nő a húga, a másik a menyasszonya lett. Se füle, se farka az egésznek. Többé senki sem tudja, mit keres a főszereplő hol a húga, hol pedig a menyasszonya ágyában.

— A cenzurabizottságnak még a felvételek kezdete előtt egy minden részletre kiterjedő forgatókönyvet kell benyújtani. „A hóhérral” valahogy szerencsém volt, s kezdetben nem is volt semmi baj. A hóhér gyakori témája a spanyol művészetnek. A sevillai hóhérról például jó néhány színmű szól, Goya gyakran festette meg a hóhér alakját. Forgatókönyvemet tehát a hagyomány folytatásának tekintették, s csak néhány apróságot kellett módosítanom. A kellemetlenségek akkor kezdődtek, amikor a film elkészült. A cenzúra egyáltalán nem volt elragadtatva. Mivel azonban a film jelölve volt a velencei fesztiválra s a másolatot sürgősen el kellett küldeni, csak három vágásra volt idejük. Spanyolország olaszországi nagykövete a szemle után kommunizmussal vádolt, s mozgósította ellenem a belügyminisztert. Amikor aztán a film visszakerült Madridba, úgy összeszabdalták, hogy a spanyoi változatból nem lehet tudni, hogy a szerszámosládával jövő-menő ember hóhér-e vagy vízvezetékyszerelő.

— Hasonló dolog történt a „Viridianával” is, amelyet Bardemmel és Domingo Domínguinval együtt én gyártottam. Először azért hunytak szemet a „Viridiana” előtt, mert a felsőbbség úgy gondolta, a film csapnivaló, s Cannes-ban úgyszólván kudarcot vallunk vele. Ezenkívül Bunuel jelenléte Spanyolországban tekintély kérdése is volt a kormány számára, a külföld felé pedig bizonyos fokú liberalizálódás jele. Mégsem volt szerencsénk: A film cannes-i sikere megijesztette a kormányt, s „illegális filmkivitel” címén vádat emelt ellentünk.

Az ember kénytelen csálni

— A vallás elleni támadás mégis kevesebb veszedelemmel jár, mint a hadsereg bírálata. Persze a művészet mindig megtalálja a módját, hogy a zsarnokság fölé kerekedjen. Csakhogy ehhez rengeteg agyafúrt cselfogásra van szükség, s a célzásokra épített filmnek nagy nehézségekkel kell megküzdenie. A néző nem mindig ismeri fel a szimbólum értelmét. És az alkalmazkodás a cenzúrához nagyon kimerítő valami. És az ember mindig veszít valamit szabadságából.

— Már az is nagyon kínos, hogy ilyen körülmények között kell dolgozni. Ezenfelül azonban még helyi cenzúra is van. A kerület parancsnokló tábornokának és a püspöknek joga van beavatkozásra, kivágásra, sőt a film betiltására.

— Ilyen gazdasági és politikai körülmények között aztán nagyon nehéz végigküzdeni a harcot. Del Amo, aki a spanyol polgárháború alatt a köztársaságiak oldalán készített dokumentumfilmeket, jelenleg Joselito-féle filmekkel bajlódik. Vajda is férjmunkákra pazarolja képességeit. Mások szabványos forgatókönyvek gyártásával bíbelődnek, csak azért, mert producenseinknek csak vásári mutatvány kell, s a Sarita Montiel-féle iber „csillagokban” látjuk a siker egyetlen biztosítékát. Az ilyenfajta filmek Spanyolországban nagyon kelendőek, s Dél-Amerikában is csak ezeket lehet eladni.

Borúlátó vagyok

— Ezeken a népieskedő filmekken kívül minden film kalandos vállalkozás. Pedig filmiparunk nincs híján a tehetséges embereknek. Nem Bunuelről beszélek, aki egymaga is intézménynek számít, de akinek, Carlos Saurát kivéve, semmilyen befolyása sincs a spanyol filmre. Bardemra sem hivatkozok. Most, amikor hírneve már túljutott a határon, filmjei iránt már nem olyan nagy az érdeklődés, s legújabb munkáját, „Az önműködő zongorát” meglehetősen lanyha érdeklődéssel várják.

— A spanyol film igazi tehetségei az új nemzedék. Polgári családból származó fiatal műszaki emberek között kell keresni. Jó részük az állami filmiskola végzett növendékei. Francisco Regueiro és Manuel Summers a maguk módján ugyancsak műszakiak. Szerencsére valamennyien lelkes hívei a filmnek. Antonioni lenyűgöző hatása után mintha Visconti és Zurlini felé fordulnának. Jelenlegi bálványuk Joseph Losey.

— Én azonban borúlátó vagyok. Attól tartok, hogy ezek a fiatal rendezők is behódolásra kényszerülnek. A hagyományok nálunk, spanyoloknál nagyon erősek, s első filmjeink szükségképpen mindig próbálkozások. Legalább egy-két filmre van szükség ahhoz, hogy a spanyol filmember tehetsége igazán kibontakozhasson. Addig azonban...

— Nekem szerencsém van. Olyan az anyagi helyzetem, hogy nem vagyok kénytelen egyik filmet a másik után fabrikálni. Ha azonban arra gondolok, hogy általában két év kell hozzá, hogy az ember egy forgatókönyvet elfogadtasson, megértem, milyen nehéz kibújni a rendszer rabsága alól, ha az embert anyagi körülményei kényszerítik, hogy dolgozzon. Attól tartok tehát, hogy ezek a fiatalok kénytelenek lesznek engedni, s lassan-lassan a televízióhoz átállni, hogy meneküljenek a Joselito-féle robot elől. Az ember, ha éhes, nem lehet egész életében lázadó.

— Persze ez sem megoldás. Az állam nyomása a képrádióra még nagyobb, mint a filmre. Menekvés tehát nincs. Borúlátásomat még csak fokozza, hogy az új filmtörvény még nehezebbé teszi az amúgy is siralmas helyzetet — fejezte be nyilatkozatát Berlanga.

TIZENÖT FIATAL ÍRÓ

A Cahiers de l'Herne kiadásában hamarosan megjelenik az új európai irodalom (regény, tanulmány, költészet) antológiai szótára. Életrajzi adatokkal, fényképekkel, könyvismertetéssel és szövegkivonatokkal tizenöt fiatal író képvisel minden országot. Végül az írók nevének és műveinek felsorolása következik.

Hogy kik azok a fiatal európai írók, akiket az antológia be fog mutatni, egyelőre nem lehet tudni. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a tizenöt fiatal között Le Clézio és Sollers, a két legnevesebb fiatal francia író is ott lesz.

Az antológiát különben minden évben felújítják, és egyidejűleg francia, német és olasz nyelven adják ki.

A GÉPEK DÉMONI BÜVÖLETE

André Breton még a múlt év novemberében „Ezért a pénzért” címmel beharangozót írt a párizsi Sillbermann kiállítás elé. A *Nouvel Observateur* szerkesztősége ezzel kapcsolatban egész sereg kérdést intézett a szürrealizmus pápájához.

Breton most egy német festő, Konrad Klapheck párizsi kiállításának megnyitása alkalmából írt cikket. Klapheck 1935-ben született Düsseldorfban, és arról ismeretes, hogy kizárólag gépeket fest Pop-Art-stílusban. Breton ezúttal is emlékeztetett a gépek és gépelemek jelenlétére Picabia, Duchamps, Domínguez és más dadaista és szürrealista festők alkotásaiban, továbbá megemlíti az Apollinaire ünnepeit „szépséges írómáshat” és Descartes La Mettrie által magasztalt „gépállatait”.

„Ha tetszik, ha nem — írja Breton —, de amíg a világ sorát a műszaki haladás bűvölete irányítja, a géptől nem várhatjuk, hogy lemondjon démoni tetszelgéséről.”

NIKOSZ ATHANASZIADISZ, A GÖRÖG IRODALOM ÚJ REMÉNYSÉGE

Görögországban a kétezres példányszám már kövnyvsiker. A háromezres meglehetősen ritka. Nikosz Athanasziadis írói sikere tehát kivételesnek tekinthető, hiszen *Az emberin túl* című regénye (Athén, 1957) háromezres példányban kelt el.

A kövnyvet most Párizsban is kiadták Jacques Lacarrièrenek, Prevelakis és Papatakisz áttöltötőjének fordításában.

Athanasziadis maga mesélte egy francia újságírónak, hogy éppen gyengélkedett, amikor váratlanul megszólalt a telefon. Egyedül volt. Felesége és gyermekei moziba mentek. Magában szitkozódva vette fel a kagylót. Lacarrière beszélt Párizsból. Lelkendezve mondta el, mennyire tetszik neki a kövny, és közölte, hogy le akarja fordítani. Athana-

szíadisz azt hitte, felszökött a láza vagy álmodik. — Úgy látszik, betegőbb vagyok, mint hittem — gondolta magában.

Ma már tudja, hogy a francia kiadás — valóság. Hírneve nőttön nő, s a siker most már biztosra vehető. Minden eshetősége megvan, hogy egy Kazantzakis szabású íróvá fejlődjék.

De miről szól a könyv?

Egy többé-kevésbé képzeletbeli, keleti országban az emberek gyűjtőtáborra emlékeztető körülmények között, szinte állati sorban élnek. A földeken, gyárakban, bányákban robotolnak, nincs igazi otthonuk, parancs szerint az egyik munkahelyről a másikra vándorolnak, s ha nők is, családi állapotuk s helyzetük akkor sem állandó jellegű. Asszonyaik, akik ugyancsak dolgoznak és a háztartás gondja is rájuk hárul, még az örök durva ösztöneinek is kénytelenek engedni. A nyomaszó, lidércező állapotba szörnnyű, elrettentően kegyetlen jelenetek robbannak, s még borzalmasabbá teszik a végtelennek tűnő, komor, s mind sötétebb éjszakába torkolló reménytelenséget, amelyet egy mind erősebb, kétségbeesőbb rikoltozás, borzalmas jajongás szakít meg: „Az isten meghalt, s most az embert is meggyilkolják”.

Hogyan szánta el magát Athanasziadis, a jó módú, békés családi életet élő bankár ennyi borzalom megírására?

— Mindig is éltek bennem tájak, amelyeket sohasem láttam, emberek, akiket sohasem ismertem — de akiket szerettem volna megismerni —, könnyek, amelyekről sejtettem, hogy hullanak. Mindezt meg kellett írnom. Kellott. Kénytelen voltam. El akartam mondani, hogy az ember szenved. Persze előtte is elmondták már, talán jobban is, mint én. Mégis, nekem is el kellett mondanom. Jól tudjuk, hogy az ember nem szabad. És soha nem is lesz az. Ezt akartam elmondani. De mi ad erőt reménykedésre, ha semmi sincs, amiben bízni lehet, ha minden pusztul körülöttünk? A remény szikrája mindig megmarad.

Másik könyve, a *Keresztrefeszítés feltámadás nélkül*, saját bevallása szerint még sötétebb, még megrendítőbb, de a reménysugár, amelyet maga az élet melegít át, ebbe is belevilágít.

Ezek után nem kétséges, hogy első könyvét, a *Meztelen lányt* is érdemes volna lefordítani, megismerni. Tárnya, hangneme egészen más. Egy fiatal lányról szól, aki Mitüléné legendás partján beleszeret egy delfinbe. Athanasziadis tehát, mielőtt harcba indult volna honfitársai utópista nihilizmusa ellen, megpróbált visszatérni az ógörög mítoszok világába.

JEGYZET

Lukács György ebben a hónapban ünnepelte 80. születésnapját. A ritka jubileum alkalmából folyóiratunk gerincanyagát a nagy marxista gondolkodó és esztéta életműve méltatásának szenteltük. Danilo Pejović értekezése eredetileg a zágrábi *Forum* folyóiratban jelent meg „Prijeponi Lukács” címmel, Bori Imre és Tamás Attila írása pedig a *Híd* számára készült.

FEDŐLAP
B. SZABÓ GYÖRGY
ÉS KAPITÁNY LÁSZLÓ
MUNKÁJA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

HÍD IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓ-
IRAT. — 1965 ÁPRILIS. — KIADJA A FÓRUM LAPKIDÓ VÁLLALAT
— SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODE MI-
SICA UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRAK: MINDENNAP 10-
TÓL 12 ÓRAIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜL-
DÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A KOMMUNÁLIS BANK NOVI SAD-I
KIRENDELTSÉGÉNél A 151-11/1-255-ÖS FOLYÓSZÁMLÁRA. BEFIZE-
TESKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A HÍD NEVÉT. — ELŐFIZETÉSI DÍJ:
BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 1000, FÉL ÉVRE 500, EGYES SZÁM ÁRA 100
DINÁR; KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 1400, FÉL ÉVRE 700 DINÁR, KÜL-
FÖLDÖN EGY ÉVRE 2,33 DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,17 DOLLÁR. — KÉSZÜLT
A FORUM NYOMDÁBAN NOVI SADON

